Claims Conference Holocaust Survivor Memoir Collection

Access to the print and/or digital copies of memoirs in this collection is made possible by USHMM on behalf of, and with the support of, the Conference on Jewish Material Claims Against Germany.

פרטיזן

יוסף גורנשטיין

יוסף גורנשטיין

פרטיזן

טרקלין בע"מ

מימין לשמאל: ססה זילברגלייט, ד"ר צימר, יוסף גורנשטיין, סימיון פישפדר וזיסיה חייצ'וק.

עיטורי הגבורה שקיבל יוסף גורנשטיין מהצבא האדום בעת מלחמת העולם השנייה.

הקדמה

פרטיזן — כך הוצג יוסף בפני בלבוב 1945. "פרטיזן", זה היה חלק מהקסם. הוא היה מעניין. הוא היה אחר. יוסף השתחרר אז מדיוויזיית הפרטיזנים של קובפאק, בהיותו בן 25, ואני הייתי סטודנטית בת 21, באוניברסיטה. אני ניצלתי מהשואה בזכות המראה הארי שלי וניירות פולניים ויוסף היה לוחם חופש.

שנינו איבדנו את כל משפחותינו ורצינו להתחיל חיים חדשים. רצינו להקים משפחה, להרגיש שייכים. התחתנו בווינה בל"ג בעומר 1947. היינו צעירים תאווי חיים ומאוהבים בעיר הגדולה, רצינו להשלים את הנעורים שהפסדנו בשנות המלחמה. נשפים, תיאטרון, אופרה — הכל. טוב היה לנו ביחד.

יוסף הצליח מאוד בווינה. הוא היה שותף בבית כל־בו גדול בעיר, אך לא רצה להישאר שם, יעדו היה ארץ ישראל. דודי שלח לנו ויזה לארה"ב, אך הוא סירב: "אני לא רוצה לחיות בין גויים", אמר. המטרה היתה ארץ ישראל. ב־1949 נולדה לנו בת, בֶּלִי, והפכנו למשפחה ממש, וב־1952 עלינו ארצה. נחשבנו לעליית רווחה. הגענו עם מכונית וליפט גדול שהכיל רכוש רב. התחלנו בבניית בית בארץ וב־1954 נולדה בתנו השנייה, אריאלה.

העלייה והחיים בארץ היו רצופי אכזבות מאנשים ומוסדות. יוסף לא היה רגיל לביורוקרטיה ולכלכלה המכוונת מלמעלה. הכל היה לו זר: השפה, אורח החיים והתלושים של שנות הצנע.

ביתנו שבשיכון דן נבנה, בנינו בית בישראל ונטענו בה עצים, אבל יוסף רצה יותר. הוא רצה להקים משהו בארץ החדשה שלנו. הוא, למרות כל הקשיים, היה תמיד אופטימי: "זו הארץ שלנו" — נהג לומר, ולכן היה לו חשוב לתרום לפיתוחה וכך, ב־1961, הקים עם שותף את "פולילק" — מפעל לצבעים, ובעצם מפעל חייו.

תחילה היה "פולילק" מפעל קטן שהתמודד עם גדולים וותיקים ממנו על אותו פלח שוק שהיה אף הוא קטן במדינה צעירה ומתפתחת. יוסף הבין שכדי לשרוד יש לשנות כיוון. במקום לייצר צבע לצביעה ביתית, עבר לתחום מתוחכם יותר, הדורש ידע ודיוק — צבע לתעשייה. התחרות הקשה גרמה להיעלמותם של מפעלים ותיקים ועשירים ואילו "פולילק" הקטן המשיך להתקיים.

בשנות השישים פגע מיתון קשה במשק ובזכות כושרו של יוסף "פולילק" שרד. אני מציינת עובדה זו במיוחד משום שבניגוד למפעלים אחרים, אפילו פרטיים, לא קיבל "פולילק" כל תמיכה או עזרה מהמדינה. יוסף טען שבא לארץ כדי לתת ולא כדי לקחת.

המפעל היה ציר שסביבו סבבו חיי המשפחה כולה, שכן יוסף הקדים לצאת בבוקר ושב מאוחר בערב. גם בשבתות היה צריך לבוא למפעל ולהפעיל או לסגור מכונות, לדעת שהכל בסדר. הוא חי את "פולילק" 24 שעות ביממה. הכיר כל מכונה וכל תהליך ייצור. כך יכול היה, בעת הצורך, לעבוד בייצור עצמו. יוסף לא היה מנהל של חליפה ועניבה, אלא מנהל עובד. זה היה סוד קסמו של המפעל גם לעובדים בו. היתה זהות מוחלטת בין המנהל למפעל.

המאמצים והזמן שהושקעו ב"פולילק" הביאו אותו למעמדו כמפעל המוביל בתחומו בארץ.

העבודה הרבה ותשומת-ליבו הכמעט מוחלטת ל"פולילק" גזלו את יוסף מבנותיו, לכן הוא היה אבא של שבת וגם לא בכל שבת. אך ההצלחה של "פולילק" איפשרה לו להיות סבא נהדר לנכדיו, יאיר ושלומית, שלהם הקדיש את אותה תשומת-לב שלא התאפשר לו להקדיש לבנותיו.

חנקה גורנשטיין

פרק א

לאחר חיסולו של גטו קליבן הגענו, אחרי תלאות רבות. אמי, אחותי הבכורה עם תינוקת בזרועותיה ואחותי הקטנה סוניה למקום הולדתה של אמי, אוסובה, המרוחק 90 ק״מ מקליבן.

אוסובה היא מין תערובת של עיירה וכפר. החיים כאן התנהלו, יחסית, באופן נורמלי. תושבי המקום — חקלאים, בעלי מלאכה וסוחרים זעירים, חיו בפחד, אבל רצו להאמין שלמקום המבודד הזה הרעה לא תגיע, מכיוון שהם, כעובדי אדמה, המספקים בקפדנות כל מכסה המוטלת עליהם, מהווים נכס כלכלי עבור הגרמנים.

המשפחה הענפה של אמי, מבית פקהויז, קיבלה אותנו לתוכה ופיזרו אותנו ביניהם. עם הנשים לא היתה בעיה, אבל מה לעשות איתי? ראש היהודים, משה שניצר, שישב בעיירת הפלך סטודין, אסר באיסור חמור על היהודים שלא מתושבי המקום לגור באוסובה. הוחלט, בהשפעת שבט פקהויז שהיה בעל השפעה בעיירה, להציע למשה שניצר לכלול אותי במכסה של בחורים צעירים שאוסובה צריכה לספק למחנה עבודה בעיר קוסטופול.

וכך מצאתי את עצמי בהתחלת חודש יוני 1942, לראשונה בחיי, וכפי שיסתבר גם באחרונה, תחת מנעול ובריח במחנה עבודה גרמני שמור בקפדנות ע״י גרמנים ואוקראינים. קשה היה לי להתרגל למחשבה שאין מה לעשות. הרגשתי עצמי כחיה בכלוב ומרגע שעברתי בשער התחלתי לחפש אולי בכל זאת יש איזה חור, איזו פרצה. לא שבחוץ חיכתה הגאולה; החוץ היה עוין ומסוכן, אבל היתה לפחות תקווה. המחנה נמצא בקסרקטין של הצבא הפולני בפאתי העיר, מוקף משלושה צדדים בנהר, בגדרות תיל ומגדלי שמירה. הכניסה היתה מצד הכביש ופסי הרכבת, שהובילו למנסרת עצים ובית־חרושת לדיקטים שהיה ממול.

במחנה נמצאו בחורים יהודים מסביבת מחוז קוסטופול, שהיו מוחלפים מדי חודש או שישה שבועות ע״י אחרים שנשלחו מאותן עיירות. לא היכרתי אף אחד. הייתי בודד. זה פעל לרעתי בסידורים הקטנים בתוך המחנה, בעיקר בסידורי העבודה. וכך נשלחתי למקום העבודה הקשה ביותר — למכרה הכבול שנמצא מחוץ לעיר. כריית הכבול נעשתה באמצעות את חד באורך של 40 ס״מ, בעל דופן מצד שמאל. שטח הכרייה היה ביצה מוצפת מים עד לברכיים. צריך היה הרבה כוח וזריזות לשלוף את הכבול הכבד והחלק החוצה. וכשנכשלת והכבול נפל לתוך המים בחזרה, והמשגיח הגרמני, שעמד מאחור על גשר העץ שהיה מיועד ליבוש ראשוני של הכבול, שמע את שכשוך המים בנפול הכבול, היה מיד מצליף בשוט על הגב.

אחרי יום עבודה מפרך כזה הובילו אותנו בשלשות לתוך גטו קוסטופול לארוחה היחידה שקיבלנו, שכללה חתיכת לחם ומרק שהיה מורכב ממים וכופתאות סובין, אבל לכל הפחות היה חם.

לא הורשינו לבוא במגע עם יהודי הגטו. בכניסה לגטו היה מגרש לא סלול ובקצהו השמאלי עמד צריף המטבח. פעם אחת, כשחזרנו מהעבודה, עמד מצד ימין של הכניסה גרדום ועליו היה תלוי איש כבן שלושים לבוש היטב במגפיים ומכנסי רכיבה ושלט גדול על חזהו: ״היהודי הזה נתלה על שהפיץ שמועות זדוניות על הצבא הגרמני״. מפי יושבי המחנה הוותיקים נודע לי שהיה זה נהגו הפרטי של הגביטס־קומיסאר גינט ימח״ש שתלה אותו במו ידיו. זאת, לאחר ששימש זמן רב כנהגו ושירת אותו בנאמנות כלבית.

התור לקבלת המרק היה תלוי במספר בריגדות העבודה שהגיעו בו־זמנית למטבח ולא פעם קרה שלאחרונים לא הספיק המרק ורק מים קרים נשפכו לצלחת האלומיניום שבידיהם. לא פלא, איפוא, שהאנשים העייפים, העצבנים והרעבים דחפו מאחור בתקווה להגיע מהר יותר לחלון המטבח. מה גם שחתיכת הלחם שקיבלו קודם ליד גירתה מאוד את התיאבון ורק למעטים עמד הכוח להגיע לחלוקת המרק עם הלחם ביד, ורובם כירסמו בו בתור למרק והגיעו בידיים ריקות לחלון.

בהזדמנות כזו קרה לי מקרה, כשלעצמו טריוויאלי ולכאורה חסר חשיבות, וכפי שיסתבר אחר־כך תהיה לו השפעה מכרעת על גורלי.

עמדנו, כרגיל, בתור למרק וכבר הייתי קרוב מאוד לחלון המיוחל, אולי שלושה־ארבעה אנשים ממנו. לאיש אחד שלא הכרתיו נשפך המרק מחמת הצפיפות. האיש פרץ בבכי. כשהגיע תורי, לקחתי, מתוך איזה דחף שקשה להסבירו, כי בעצמי הייתי רעב מאד, את מנת המרק שלי ממדף החלון ונתתיה לאיש הבוכה ויצאתי מהתור לחכות למסדר שיוביל אותנו למחנה. פתאום הרגשתי שמישהו מאחור שם יד על כתפי. הסתובבתי קצת נפחד ונרגעתי. זה לא היה שוטר. מולי עמד גבר בסוף שנות ה־20, שחרחר, בעל חוטם דק וארוך עם עצמות לחיים גבוהות ובולטות, טיפוס תורקמני, בעל זוג עיניים טובות ושקטות.

"יש לך משהו לאכול?" שאלני. עניתי שלא. "שמי לוזר", הציג עצמו. "תבוא אלי לאחר כיבוי אורות ונמצא לך משהו לאכול". כשעניתי כי לאחר כיבוי האורות אין לנוע במחנה, ענה לי "אין דבר, תתגנב".

עשיתי כמצוותו. מצאתיו יושב על דרגשו ומתפלל מתוך סידור קטן מאד. ראשית הוא הוציא לחם, פרס לי פרוסה הגונה, החזיר את הלחם למקומו והוציא צנצנת עם חמאה מותכת, מרח את הלחם והגיש לי. בבית אצלנו, לפני המלחמה, היו מתיכים חמאה כהכנה לחורף, כשחמאה טריה היתה יקרה או שלא היתה בנמצא. אני שנאתי את המאכל הזה, אך כעת היה לו טעם גן־עדן, לוקסוס שלא יתואר.

לפי ניב שפתי ביידיש הוא הבין שאני לא מקומי והתעניין איך הגעתי הנה. סיפרתי לו בקצרה את כל קורותי מתחילת המלחמה. הוא מיעט לדבר.

כשגמרתי אמר לי: "כעת לך, אך כשיהיה לך צורך תיכנס אלי". התחלתי לפגשו ולא הרגשתי עוד בודד. התיידדנו והאיש נפתח לאט לאט. נודע לי ששמו המלא הוא אליעזר סטופק, המכונה "לוזר" בעגה האידית, היהודי היחידי בכפר מטייקה, וכונה בשפתנו האידית "א דורפס־ייד". הוא נשא אישה זמן קצר לפני פרוץ המלחמה, ובבית חיכו לו, נוסף לאשתו, אם ואח צעיר יותר, מֵאיר. כששמע שאני עובד בבריית כבול אמר שזה רע מאד והוא ינסה לעשות משהו. לא הבנתי מה הוא יכול לעשות, מה יכול לעשות אסיר מחנה פשוט כמוהו, אך

כעבור זמן מה הועברתי לבריגדה של חוטבי עצים ביערות הסביבה. במרוצת הזמן לוזר רמז לי שיש כאן חבורה שמתארגנת להתנגד לגרמנים אם תהיה סכנת "ליקווידציה" של המחנה. לוזר גם נתן לי הנחיות איך להתנהג בזמן סכנה, ובעיקר להימצא בקירבתו. התחוור לי שבבריגדת חוטבי העצים, שהיתה להם גישה לכלי עבודה כגון גרזינים, היה כנראה ריכוז גדול של חברי המחתרת וגם ידו (של לוזר) היתה בזה שהועברתי אליה. הוא גם נתן לי הנחיות, שאם נצליח ויחליפו אותנו לפני ה"ליקווידציה", שהיתה בעיניו ודאית, נשמור על קשר ונתארגן להשיג בחוץ נשק. כמה אנשים באוסובה פעלו בעניין ומזה הבנתי שההתארגנות החלה עוד לפני כניסתנו למחנה.

בזמן ההוא התחילו לחלחל למחנה ידיעות תכופות יותר על חיסולם של גטאות. לי, שעברתי את זה כבר פעמיים, לא היו אשליות לגבי המצפה לנו. יום אחד פגשתי במקרה, לפני המטבח, את פייגל נימן, בחורה מקליבן שברחה מגיא ההריגה של גטו רובנו. לאן היא ברחה? חשבתי לעצמי, ממלכודת אחת לשניה?

בסוף שהותי במחנה הגיע טרנספורט של יהודים מהעיירה דרז'נה, ביניהם היה חברי מילדות אברהם קופרברג. אביו יידל ואחיו הקטן יוסל'ה נלקחו כבני ערובה ע"י הגרמנים בקליבן מיד אחרי הכיבוש ונורו. הוא, אימו החולנית ואחותו ברחו לדרז'נה, שם גרה אחותו הנשואה, ומשם הוא נשלח כמוני למחנה. הפגישה הזו עם חברי הטוב גרמה לי שברון לב. מוטב היה לי לולא הייתי פוגש אותו והיה נשאר בזיכרוני כבן למשפחת קופרברג האמידה, הגאה והאמיצה שבניה החסונים, במיוחד זישיה ומוניה, היו תמיד מוכנים להתערב ולהגן על כל עניין יהודי בעיירתנו. אברהם חברי, למגינת ליבי, הגיע למחנה לא תשוש פיזית אבל מיואש, שבור, ללא כל רצון להמשיך ולנסות להאבק על חייו. הוא השלים עם הגורל שהגרמנים הועידו לנו ואפילו, כך היה נדמה לי, ציפה שזה כבר יקרה.

הוחלפנו. חזרתי לאוסובה. גרנו בבית סבי יוסף, שעל שמו אני נקרא. הבית הגדול עמד ברחוב הראשי היחיד של הכפר־עיירה בפינת דרך־עפר די רחבה שהובילה לכפר מאיידנק, שאז עוד לא היה לו הצליל הנורא, ושנקרא בפי היהודים "מיידנקער שליאך". לאורך הדרך הזו היו גם פרושות הרפתות והגורן ומאחריהם גן הירק

לשימוש עצמי שעמד בזמן הזה, סוף הקיץ, עמוס תנובה. הפליאו אותי התעלות העמוקות בין החלקות שנחפרו כדי לנקז מי גשם ומי תהום, כי האדמה בסביבות אוסובה היתה בוצית או חולית, קלה כפי שנקראה בפי האיכרים, אופיינית לפולסיה. הבית היה מחולק לשני חלקים. בחלק הקידמי, היותר גדול, גרה אלמנתו של דודי מנדל ז״ל עם ילדיה שעוד לא התחתנו, לייזר, נחמיה, ראסל, יצחק ויענק׳לה. בחלק השני גרה אלמנתו של דודי השני אלי־הירש ז״ל, שלא היכרתיו, כי נפטר בגיל צעיר. יחד איתה גרו בתה רחל ובעלה הטרי יצחק פקהויז, שהיה שייך לענף מרוחק אחר של השבט. אני שוכנתי אצלם ואמי ואחיותי גרו בבית הקדמי של דוד מנדל.

בסודי סודות התוודה לי יצחק שמתארגנת כאן התנגדות לגרמנים שבראשה, באופן לא פורמלי, עומד כנראה מנחם טסל, מורה צעיר ופעלתן, ראש סניף בית״ר לשעבר בעיירה. אף על פי שסיפרתי שלוזר הכניס אותי בסוד העניינים, אסור היה לי לדבר על זה עם אף אחד ובמיוחד לא עם מנחם והוא, יצחק, יהיה איש הקשר שלי. גם לי היה הסידור הזה נוח מאד כי מדובר היה שבמקרה חירום פתאומי ההתכנסות תהיה ביער שמדרום־מערב לאוסובה, על יד שלושת האלונים שכולם, חוץ ממני, ידעו היכן הם. אבל סמכתי שיש לי איש קשר בבית.

יצחק זה, שהיה יתום מאב ואם מגיל צעיר, עם עוד אח קטן ושלוש אחיות, למד בחייו מעט מאד אם בכלל, אבל עבר בית־ספר להשרדות קשה מאד בהיותו יתום עני הדואג לאחיותיו הקטנות, ולשונות זדוניות ריכלו שלא תמיד בדרך ישרה. כוחו הפיזי הרב, התמצאותו בסביבה וביערות ולא מעט היותו ״שלייגר״ לא קטן, היוו התכונות שבגללן צורף למחתרת. יצחק היה מאד קונספירטיבי. פה ושם היה שומט קטעי רמזים שמהם הייתי צריך להבין שיש לו רובה, אמנם חלוד אך בר שיקום; או שנמצא ברשותו רדיו ואף שאל אותי אם אני יודע להפעילו. קונספירציה אמנם היתה נחוצה מאד כיוון שהאנשים המבוגרים, בעלי המשפחות והמקורבים למשה שניצר — ראש היהודים בסטודין, חשדו שאנשי אוסובה, האיכרים, עלולים לעשות ״שטויות״ ובזה לסכן את יתר האוכלוסיה היהודית. הם הזהירו את בתי האב שחס וחלילה לא יימצא נשק בישוב.

בבוא העת התברר לי כי לא היה רדיו ולא רובה ושניהם היו פרי דמיונו של יצחק שניסה במסווה של קונספירציה לעשות עלי רושם. בכלל קשה היה לדעת מה הדמיון ומה המציאות. הכל התנהל בעצלתיים, כאילו עמד לרשותנו זמן רב. המון שמועות ודיבורים ומעט מעשים. וכי איך יכול היה להיות אחרת. שנתיים של שלטון סובייטי פירקו כל מסגרת אירגונית של הנוער שהיה ברובו ציוני ואסור על פי החוק הסובייטי. פתאום נזרקנו למציאות שחרגה מכל קנה־מידה שאפילו עמנו למוד הרדיפות ידע מעודו. לא חסרו צעירים שהיו מוכנים לכל מעשה ולא חסרו הזדמנויות ואמצעים להתחמש. מה שחסר היה זו מנהיגות. בזמן הזה ובמקום הזה, באוסובה, וכנראה גם בעיירות הסמוכות, התנאים הפיזיים להתארגנות להתנגדות היו קיימים.

רגע האמת הגיע מוקדם משציפינו. בבוקר של ה־24 באוגוסט 1942, נשמעו דפיקות שקטות על החלון האחורי בבית דודתי שבו לנתי, מצד גן הירק שמעבר לו היה מגרש ריק אשר בקצהו השני עמד בית־הכנסת. התרוממתי מהספה שעמדה מתחת לחלון. בחוץ היה אור כחלחל שלפני עלות החמה, אך כבר לא חושך. זו היתה אמי. "יוסף, גרמנים בעיירה!" אמרה בקול שקט. עמדה רגע במשבצת התחתונה של החלון, כמו בתמונה, ונעלמה. לא ידעתי אז שזו הפעם האחרונה שאני רואה את פניה היפים ומלאי הסבל של אמי האהובה, ושכך תישאר בזיכרוני עד סוף חיי, כתמונה במשבצת החלון הקטן על הרקע הכחלחל שלפני עלות השחר של יום מקולל זה. אמא היקרה שלי, שהיתה מוכנה להקריב את עצמה בכל עת עבור כל אחד מילדיה, לו רק יכלה לדעת שלפחות אחד מילדיה יישאר בחיים ושלא ימחק זכר משפחתנו.

במהירות קפצתי לתוך בגדי הקיציים ופתחתי את הדלת האחורית הפונה לגן הירק שמול בית־הכנסת. מהצד השני של המגרש, שהפריד בין בית סבי לבית־הכנסת, בפינה האחורית, עמד גרמני. כשראה אותי עומד בדלת שנפתחה צעק בגרמנית "צוריק" שפירושו חזור. עשיתי עצמי כלא שומע והתחלתי לרדת לאט בארבע או חמש המדרגות שהפרידו ביני לקרקע. הוא חזר על צעקתו ואני, כלא שומע, התחלתי ללכת לקראתו. הדבר היה הכרחי כדי לעקוף את

הרפתות והגורן שעמדו לאורך "המיידנקער־שליאך" ושהיו רחבים יותר מהבית. הגרמני, שראה שאני הולך לקראתו, הפסיק לצעוק וחיכה לי. ברגע שהתיישרתי עם קו הגורן עשיתי תפנית פתאומית שמאלה והתחלתי לרוץ בכל כוחי בתוך תעלות הניקוז של גן הירק. הגרמני ירה פעמיים, אך צמחיית הגן שלנו ושל שכנינו ובמיוחד חלקות השעועית המטפסת הסתירו אותי מפניו. שמעתי עוד צעקות ויריות מאחורי אך הבנתי שהם לא מכוונות אלי.

נגמרו גני־הירק. לפני השתרע אחו גדול. ידעתי שאם ארוץ ישר אגיע לכפר מיידנק האוקראיני. שברתי ימינה באלכסון ורצתי. לאן? לא ידעתי. העיקר להתרחק. ערפל נמוך עמד מעל האחו והסתיר את הראייה למרחק, אך לא כלפי מעלה. נעשה אפרפר. פתאום עליתי על שביל ירוק כהה באחו, שבלט על הרקע הכסוף שהטל הלילי צבע בו את קצות העשב. מיד ידעתי שאלה עקבות יהודים שברחו כמוני מאוסובה. האחו היה ישר כשולחן, ללא שיח או עץ. העשב היה נמוך מתחת לברכיים, אך בגלל הערפל לא ראיתי כלום וגם לא שמעתי כלום. העשב הרך בלם את הקול. היה שקט מסביב.

לא ביטלתי זמן. רצתי בכל כוחי בעקבות השביל הירוק על מנת להצטרף לבורח. רצתי מהר מאד. אבל איפה הוא הבורח המסתורי? לא הצלחתי להשיגו. התחלתי להרגיש עייפות, אך המשכתי. ראשית, הנחתי שהבורח המקומי יודע לאן הוא בורח ושנית, רציתי להיות עם מישהו. נגמר האחו והתחיל יער. כאן התטשטשו מעט העקבות אבל התחלתי לשמוע קול של ענפים יבשים נשברים והבנתי שאני קרוב מאד אליו. הגברתי את המהירות בשארית כוחותי. קול שבירת הענפים נעשה קרוב יותר. אדמת היער הפכה בוצית. פתאום שמעתי קול אנחה או צעקת יאוש ונפילה למים. הגעתי והופתעתי. לפני, בבוץ בין ענפים, שכבו שתי בחורות מחובקות, מתנשמות בכבדות ונפחדות עד מוות. הן נרגעו קמעה כשהתחוור להן כי רודפם הוא יהודי בורח כמותן.

נחנו קצת. הסכנה המיידית חלפה. להשאר במקום היה מסוכן. המקום קרוב מדי לאוסובה. התחלנו להעמיק לתוך היער. לאן, לא ידעתי. פשוט הלכתי אחרי שתי הבחורות. לא התערבתי בדיוניהן באיזה דרך כדאי ללכת. לי היה נדמה כי אנו מסתובבים במעגל.

מפני הזהירות לא הלכנו על הדרכים־שבילים שביער, אלא בסבך היער. לעתים התחלף הנוף ביער צעיר וסבוך יותר או בקרחת יער, ולא פעם נראה לי המקום כאילו היינו פה פעם היום.

הבנות הסתודדו ביניהן מפעם לפעם. תחילה חשבתי כי יש להן צרכים שנוכחותי מפריעה להן לסדרם ונשארתי מאחור. מאוחר יותר תפשתי, בעיקר מהשאלות ששאלו אותי, כגון: לאן אני הולך ומה בכוונתי לעשות, שהן לא מרוצות מנוכחותי. הן התחילו לגמגם שיש להן תוכניות בהן לא אוכל להשתתף. בינתיים הכל התנהל בנימוס. הן אפילו הציעו לי מין צנים (קורז׳ק) שסירבתי לקבלו.

בשעות המאוחרות אחרי הצהרים החליטו הבנות שנלך בחזרה מכיוון אחר, מצד שבו היער קרוב יותר לאוסובה, על מנת להיוודע מה קרה בעיירה. קיננה בליבן תקוה שמא זו היתה סתם "אקציה" להחרמת בהמות או רכוש אחר, דבר שקרה לא פעם בעבר. למרות שהייתי חשדן וסקפטי, גם אני רציתי להאמין בזה. הלכנו בזהירות, בדרך לא דרך. היער נעשה פחות צפוף, והנה לפנינו קרחת די גדולה ביער, שהיתה שדה מעובד. בניגוד ליער, שבו היה כבר חשוך, השדה היה שטוף אור השמש השוקעת. במרחק כמאה מטר או יותר מאיתנו עסק איכר בודד בכיסוח השדה. הוא לא הרגיש בנו. כשהתקרבנו לפאתי היער התברר לנו שהוא לא לבד. בקצה השדה ישבה אישה והיניקה תינוק. שקט שרר מסביב. נוף פסטורלי, שכמו נלקח מתמונה פלמית. נסוגונו מעט והתייעצנו מה לעשות. לצאת אל האיכר ולשאלו על הנעשה באוסובה היה מסוכן, כי בידו היה חרמש. עקבנו אחריהם. הוא הוציא מחגורתו אבן והתחיל להשחיז את החרמש, כשגבו אלינו. כשגמר, תקע אותו בשדה והצטרף לאשתו, התיישב והתחיל כנראה לגלגל סיגריה. באותו רגע, אחת הבחורות יצאה לשדה והתקרבה אליהם עד לטווח שמיעה, ובקול רם שאלה אותו האם ידוע לו מה קרה היום באוסובה. "הובילו את כולם לסטודין" היתה תשובתו. פרצתי בבכי היסטרי. ידעתי שאיבדתי את אחרוני אהובי. הבנות גערו בי על התנהגותי הלא גברית וחסרת האחריות, שמא ישמעו אותנו שוטרים אוקראינים אשר לבטח מחפשים אחר שרידי היהודים הבורחים, או סתם איכר אשר בעבור זוג הנעליים שנעלת מוכן להורגך או למוסרך לגרמנים. עד שהתאוששתי מהבכי

ההיסטרי הבחנתי שהבנות נעלמו לתוך היער ללא מלה. הישגתי אותן. הן התחילו לקלל אותי: "מה נדבקת אלינו כספחת? מה אתה רוצה מחיינו?" ועוד דברים בסגנון זה. בסוף הן גילו לי שהן הולכות לאיכר מכר בתקווה שיחביאן. כמובן שאיני יכול לבוא איתן. הסכמתי איתן ששום איכר לא יסכים לקבלן אם ידע שעוד יהודי יודע על מחבואן ודרשתי מהן להביאני לכפר מטייקה לביתו של אליעזר (לוזר) סטופק.

בהתחלה הן הכחישו שהן יודעות את שם היהודי הזה או את הדרך לכפר הזה, ולבסוף הן הודו שזה רחוק ולא נספיק להגיע לשם עד הבוקר. התמקחו אתי, בכו, קיללו אותי, אך אני עמדתי על דעתי. לבסוף שכנעתי אותן שאין להן ברירה אחרת, שהן מבזבזות זמן יקר ואם הן רוצות להפטר ממני, זו הדרך היחידה. בלית ברירה הסכימו. בינתיים החשיך ולא היה כבר הכרח לנוע במעבה היער ויכולנו להשתמש בדרכים. מיד התחוור לי שהבנות מתמצאות היטב בסביבה, ולא כפי שהן ניסו לספר לי קודם. הלכנו כל הלילה הליכה מואצת, תוך שהבנות מייללות מפעם לפעם על מה שגרמתי להן. לפנות בוקר הגענו לאיזה כפר. הכל עוד ישנו בכפר. מפאתי היער הן הראו לי בית בודד על גבעה שטוחה ואמרו לי "זהו ביתו של לוזר". פחדתי ממעשה תרמית מחמת היחס העוין שהראו כל הדרך כלפי, וציוויתי כי אחת תישאר אתי בחורשה והשניה תלך ותביא את לוזר. וכך היה. כעבור זמן הגיע לוזר לבד והבחורה לבד, מחמת הזהירות, כדי לא למשוך תשומת לבם של השכנים הגויים. הבחורות הלכו להן. סיפרתי ללוזר מה שקרה באוסובה, הוא כבר ידע. נדברנו שבלילה הבא נלך למקום המפגש של המחתרת על יד שלושת האלונים. בינתיים היה עלי להשאר בחורשה. עם אחיו מאיר הוא שלח לי בקבוק מים ולחם.

בערב, הוא בא בחברת אדם, שמיד ראיתי שהוא לא מבני ברית. לוזר הציגו בשם דנילו והוסיף ביידיש שזהו איש בטוח והוא בעניינים וישמש לקבוצה כקשר וכמודיע. אחר־כך נודע לי שהוא היה בעל משרה כלשהי ברמה כפרית בימי שלטונם בן השנתיים של הסובייטים ונחשב בין התושבים כקומוניסט.

יצאנו שלושתנו לדרך, למקום ההתכנסות. בערך בחצות הגענו למקום. על אם הדרך עמדו שלושה עצים גבוהים, דרך העפר עקפה

אותם משני הצדדים ויצרה מעין כיכר. נפש חיה לא נמצאה כאן. התיישבנו לחכות. דנילו עשה סיור קטן בסביבה, שרק ולבסוף גם צעק. סביר היה להניח שבשקט ששרר שם, לו היו אנשים בסביבה הם היו צריכים לשמוע אותנו. אך אין קול ואין עונה. הייתכן שמכל חברי המחתרת באוסובה אף אחד לא הצליח לברוח? דאגה וחרדה התחילו להתגנב לליבי. לוזר שתק. שתקתי גם אני. לבסוף הוא התחיל לדבר כאל עצמו: "לא ייתכן. כנראה שזה לא המקום הנכון... אני מכיר את החבר'ה בני האיכרים בעלי התושייה, ולא יכול להיות שלפחות חלק מהם לא הצליח לברוח".

חיכינו. הזמן דחק והיה צריך לחשוב על הדרך חזרה לפני עלות השחר. מאוכזבים הלכנו חזרה. לוזר חזר לביתו ודנילו לקח אותי אליו והסתיר אותי ברפתו הדלה. נדברנו שלמחרת נחדש את החיפושים. בערב בא מאיר, אחיו הצעיר של לוזר, וסיפר שלוזר פינה את הבית במטייקה. את דברי הערך שלהם הם כבר חילקו קודם בין איכרים מיודדים, וכעת הוא דואג לסדר את אמו ואשתו ואחר־כך יצטרף אלינו.

חזרנו על המסע של הלילה הקודם. הגענו לשלושת האלונים. לקראתנו יצאו כמה דמויות. איש מהמנהיגים המארגנים עדיין לא הגיע. התייעצנו והוחלט להתרחק ממקום המפגש כדי לא למשוך תשומת־לב שוטרים אוקראינים ושומרי יערות שעלולים לפשוט על היערות ולחפש נמלטים שמספרם היה רב כנראה. הוחלט גם לשלוח כל לילה שני אנשים לפגוש עוד חברים, שמאד קיווינו כי יגיעו.

מאיר ודנילו חזרו. אני נשארתי ביער. כמעט כל לילה הגיעו עוד אנשים אבל רק אחד, נדמה לי ששמו היה טננבאום, הגיע עם רובה. גם הוא לא נשאר אתנו זמן רב וכעבור זמן־מה נעלם עם רובהו. כל אחד, עם סיפור הבריחה שלו, מוקף תיכף על־ידי אחרים, שמא פגש מישהו מיקיריהם. הבלגן היה גדול. לא ידענו מה לעשות. הרעב התחיל להציק לנו וכל הפעילות הפרטיזנית באותה עת הצטמצמה בהליכה, כל לילה, לפי התור, לשדות תפוחי־אדמה המרוחקים 10־15 ק"מ מחלקת היער בה שכנו, ולגנוב תפוחי־אדמה. בשדות הקרובים לנו לא נגענו.

מספרנו בשיא היה כ־30 איש. כל הזמן היתה תנועה. בודדים הצטרפו אלינו, אך יותר עזבו אותנו בכל מיני תירוצים. לפעמים גם

הודו בגלוי כי אינם יכולים לעמוד בתנאים הקשים, ובעיקר ברעב. רובם ניסו להגיע לאיזה איכר בתקווה למצוא שם מסתור. לפעמים מספרנו הצטמצם ל־10 עד 12 איש. בהעדר "המנהיגים" שלנו, שרובם היו נשואים ודאגו בראש ובראשונה למשפחותיהם, ושלרובם היה גם איזה איכר שמוכן היה בתמורה למטלטלים או כסף לתת להם מחסה, התחיל באין ברירה להתגבש גרעין של קשוחים, מעין "הנהגה קולקטיבית". התבלט ביניהם, באותה תקופה, יובל טרושינסקי, בנו יחידו של קצב מאוסובה. גמלוני, מגודל, בהיר שיער, בעל עיניים אפורות קטנות ומתרוצצות, פנים חיוורים עם זיפים בלונדיניים ללא הבעה ואוצר־מלים דל. שתקן. התקשיתי ליצור איתו קשר קרוב יותר. תושייתו היוצאת מן הכלל, כוחו הרב, זריזותו, נכונותו לעזור לכול, משכו אותי להתקרב אליו.

היה שם פליט מוורשה בשם פלינט, שהיה מורה באוסובה. יפה תואר, גבוה, חליפתו הכחולה המפוספסת, שלבש בעת שנמלט היתה קצת מצחיקה במצבנו אנו, אך הדגישה את מעמדו כאינטליגנט (שהוא באמת היה). נטייתו להתבדח בכל מצב ועל כל סיטואציה, גם על עצמו, חיבבו אותו על כולם. ברגעים של יאוש ודכדוך היה זורק מילה ששברה את המתח ועודדה. הוא היה נץ. תמיד תמך בהתלהבות בכל פעולה קיצונית ומסוכנת, אבל משום מה היתה לי ההרגשה שזה רק מילולי. הוא היה רך מדי להוציאן לפועל.

כמעט כולנו היינו בתחילת שנות העשרים, בלי כל נסיון צבאי. אני בכל אופן לא החזקתי בידי רובה, או כל כלי נשק אחר, מעולם. בינתיים זו לא היתה מגרעת כי בין כה וכה לא היה לנו נשק.

היה בינינו ילד אחד כבן 14 או 15, שרוליק טרושינסקי. כנראה קרוב־רחוק של יובל, אך לגמרי שונה ממנו. כהה יותר, קטן קומה ובעל עיניים חומות אינטליגנטיות מאוד ולחיים ורודות וקול דקיק. ילד נחמד עד מאד. חביבם של כולם. למרות שאביו ואחותו המבוגרת מצאו מסתור אצל גוי, הוא לא רצה להצטרף אליהם ועמד בעקשנות על רצונו להישאר ביער. סייר בחסד עליון. נבון ושקול למרות גילו הצעיר. שרוליק הגיע למעמד מורה־הדרך שבלעדיו לא נעשתה שום פעולה שבינתיים, כפי שכבר סיפרתי, התבטאה באספקת תפוחי־אדמה גנובים למחנה או העתקת המחנה שהיה מתבצע

מחמת הזהירות לעיתים קרובות. הוא היה הראשון למציאת אתר חדש ושכנע אותנו בהתלהבות רבה מדוע עלינו לבחור דווקא באתר הזה. ממנו למדנו איך להסוות את עצמנו, איך ללכת ביער בלי להרעיש או איך ללכת ביער בלילה בחושך מבלי להיתקל בעץ ולא למעוד מעל גזע של עץ כרות. הוא היה מסביר לנו שמסביב לעץ בוגר האדמה מתרוממת למין תלולית וברגע שהרגשת בה מתחת רגליך סימן שעץ לפניך ועליך לעקפו. כמו כן לימד אותנו לעבור דרך עפר תוך הטעיית רודף פוטנציאלי. פשוט חוצים את הדרך בהליכה אחורה. מי שייתקל בעקבות האלו ירדוף אחריך בכיוון ההפוך. או בהטעייה במספר האנשים שחצו אותה דרך על־ידי דריכה בעקבות קודמו. להבעיר מדורה ללא עשן. כולם דברים פשוטים אבל במצבנו יכלו, לפעמים, לחרוץ את גורלנו.

היערות מסביב לאוסובה היו גדולים וסבוכים. לא שהעצים היו גדולים במיוחד, כי אדמת פולסיה דלה ובוצית ברובה, במקומות היותר גבוהים חולית, ואיננה מאפשרת עיבוד חקלאי אינטנסיבי. לכן גם הכפרים הם פחות צפופים מאשר היו אצלנו בווהלין. הכפרים נראו לי תמיד כמו איים בתוך היער. היער היה השולט בנוף. הצמחייה היתה מעורבת לפי טיב הקרקע. במקומות הגבוהים יותר שלט האורן, במקומות הנמוכים יותר הליבנה, ולפעמים גם קבוצות אלון לא גדולות. מתחת לעצים היתה צמחיה סבוכה ומקום מסתור טוב.

לפני המלחמה די פחדתי מהיער. עוד מילדותי קלטתי סיפורים אמיתיים ודמיוניים על שוכני היער ועל קורות האנשים, במיוחד ילדים, שתעו ביער, על חיות הטרף השוכנות בו. כעת הכל התחלף. חיות הטרף גרו בבתים, נראו כבני־אדם, ואנו שוכני־היער היינו הפקר, מטרת ציד. כעת היער היה לנו לבית. הרגשנו בו הכי בטוחים. הוא נתן לנו מחסה טוב יותר מהשדה הפתוח, ואפילו שהות קצרה בביתו של איכר גרמה לי הרגשת מחנק. ביער אפשר היה להסוות את עצמך, להסתתר או לקבל התרעה על סכנה מתקרבת, והאפשרויות לברוח היו פתוחות לכל הכיוונים. ביער גם הרוחות הצפוניות הקרות של הסתיו הציקו פחות. אפשר היה גם להבעיר מדורה שלא תיראה מרחוק. היער גם נתן לנו מחסה מפני הרוחות הצפון־מזרחיות שהתחילו לנשוב ובישרו על הסתיו המתקרב.

התחלתי להתמצא ביערות הסביבה, החושים התחדדו. נהפכתי לחיית לילה. הלילה והיער היו בעלי בריתנו. היום היה זמן הסכנה, זמן פעילותן של המיליציות האוקראיניות, או שומרי היער החמושים, או סתם איכרים שנכנסו ליער מי לחטוב עצים להסקה, מי לאסוף פטריות ומי לחפש יהודים. שכבנו במעמקי היער מוסתרים ודרוכים לכל רחש חשוד. הימים נראו לנו כל־כך ארוכים והלילות כל־כך קצרים, אף־על־פי שהיה כבר סתיו. בכל בוקר חרדתי מה יביא לנו היום. כנראה שכולם הרגישו כמוני, לא דיברנו על זה. שתקנו. רק כשעברה מחצית היום התחלנו להתעודד. עבר עוד יום. כך שכנו, בעת הראשונה, ביער. ללא מטרה, ללא תכנית וללא תקוה. איזה הבדל בין התכנון הנאיבי הרומנטי ובין המציאות.

יום אחד החליט יובל, שדי להיזון מתפוחי־אדמה בלבד, כי זה היה האוכל העיקרי שלנו, ללא מלח ובכמויות לא מספיקות. הוא החליט שצריך גם "חתיכת בשר". נשמתו ה"קצבית" לא פירגנה במיוחד לאחד האיכרים האוקראינים, בכפר סמוך, את המבכירה היפהפיה של גביר העיר אוסובה שנשדדה ע"י האיכר. מכל הרכוש הרב ששדדו איכרי הסביבה מבתי שכניהם היהודים הוא זכר יותר מכל את המבכירה הזו. ודווקא בה הוא רצה להאכילנו. היה ויכוח על תבונת המבצע המתוכנן. היו שגרסו שלא צריך להרגיז את האיכרים, שמא יתנכלו לנו, ולא כדאי למשוך את תשומת ליבם. אך יובל בשלו, ולבסוף נכנענו לו. למבצע זה הוא בחר בשרוליק טרושינסקי ובי כמלווים.

הלילה היה ללא ירח. הגענו לבית האיכר. נשארנו במרחק מה לתצפית ויובל ניגש לרפת ונבלע בתוכה. הדקות נדמו לנו כנצח. נפתח השער והוא הופיע, מוביל אחריו את יפהפיית חלומותיו. עד היום אני תוהה כיצד מצא אותה בין יתר הבהמות. עוד לפני הפעולה יובל הדריך אותנו, שכאשר נצא לדרך־העפר עלינו (שרוליק ואני), לדרוך אחד אחרי השני על עקבות הבהמה שהוטבעו בחול בכדי לטשטשם. כך התנהלה התהלוכה הברווזית עד שבמקום מתאים הוא סטה מהדרך לתוך היער ולא היה עוד צורך בתרגיל. כשהגענו, לפנות בוקר, למחנה התחדש הוויכוח, "מי צריך את הפרה הזו?" "לעצמנו קשה להסתתר", "היא עוד תביא עלינו אסון", "למה ההתגרות

הזאת?". היה בקולות אלו היגיון, אבל הרעב, ובמיוחד יצר הנקמה של יובל, גברו. המבכירה נשחטה, כמובן ע"י יובל בעל המקצוע. יובל היה מאושר. תוך התעלמות מכל כללי הזהירות הוא פשט מעליה את העור והתחיל מבתרה בזריזות לעיניהם המעריצות של הסובבים. הבישול התחיל ואחריו הסעודה. יובל הביא לי כל פעם איזה חלק מהבשר שלדעתו הינו טעים במיוחד. "תטעם, תטעם יוסף". אני מודה שלא ראיתי שום הבדל בין החלקים השונים, אך לא רציתי להעליבו. התבשיל, ללא מלח ותוספות, היה, כפי שניתן להבין, ללא טעם וללא ריח. אמת, בררנים לא היינו. כך נמשכה הסעודה, בהפסקות, כמעט יומיים. עד שהופיעה צרה בלתי צפויה. אם בגלל הכמויות הגדולות שאכלנו, אם בגלל שקיבותינו הצטמקו ולא היו רגילות לעכל בשר, התחלנו לשלשל, אך המשכנו לאכול מן הבשר בלי שאחד סיפר לשני על צרתו. כל אחד חשב שזה קרה רק לו. התוצאה היתה שמעגל גדול מסביב למחנה היה מזוהם בצואה. היתה בזה סכנה שיגלו אותנו והיה הכרח לשנות מקום. נטשנו את המחנה. שרפנו את מרבית הבשר והרגשנו כי יצא שכרנו בהפסדנו.

בעת ההיא, מרוב שהסתתרנו ביער, נותק כל מגע עם מה שנעשה מסביב. רק שמועות מקוטעות הגיעו אלינו מפי איכרים, מהם הבנו שעוד יהודים בודדים או משפחות מסתובבים ביערות. הגיעה אלינו גם שמועה שיש מדרום לנו קבוצה נוספת של צעירים כמונו. קשה היה להיוודע מה אמת ומה דמיון.

שרוליק, בן ה־15, הסייר המעולה שלנו, היה העיניים והאוזניים שלנו בעת ההיא. שרוליק היה היחיד שהעז לצאת מן היער ולהתרחק לבד, לעיתים אף ליומיים. הוא היה הקשר היחידי שלנו עם העולם החיצון. יום אחד הוא חזר ובישר לנו כי פגש בחור מקולקי, עיירה יהודית מדרום־מערב לנו, שעבד בביח"ר ללבנים שמחוץ לגטו קולקי. הוא סיפר שאיתו עובדים נוספים מקולקי ושיש להם אקדח ורובה קצוץ קנה וקת. כמובן שהם שמעו מה שקרה באוסובה ובעיירות נוספות והם גם שמעו כי יהודים רבים מאוסובה ברחו ליערות עם הרבה נשק, דבר שכמובן לא תאם את המציאות. ואף־על־פי שבקולקי עדיין הכול מתנהל בסדר, ידוע להם שגם תורם יגיע והוא נשלח ליצור מגע עם אנשי אוסובה ולהצטרף אליהם.

שרוליק, כמובן, לא יכול היה לתת לו תשובה ואף לא למסור את מיקום המחנה. הם נדברו לשוב ולהיפגש באותו מקום כעבור יומיים. כמובן שהסכמנו ושלחנו להביאם ליער, למחנה. נקבע מקום מפגש אלטרנטיבי למקרה שמסיבה בלתי צפויה כלשהי נצטרך להחליף את מקום המחנה.

כעבור יומיים, משבושש לחזור, התחלנו לדאוג לגורלו. הילד היה אמנם זהיר ונבון, אך הסכנות היו רבות. השארנו בשתי נקודות המפגש אנשים והתחלנו להתקדם בכיוון הדרך שממנה הם היו אמורים להגיע, בתקווה להיוודע מה קרה לשרוליק ולמשימה שלו. לא התרחקנו מרחק רב ונשמעו קולות. למרות שלא פחדנו בלילה, כי גרמנים ואוקראינים לא הלכו בלילה ליער, זהירות בכל זאת היתה במקומה. עצרנו, כל אחד קפא על מקומו. גם הקולות מנגד נדמו. אחרי דקות ארוכות של שתיקה מישהו מצידנו לא הבליג וצעק באוקראינית "מי שם?" התשובה לא בוששה לבוא, אף היא באוקראינית "משלנו". כנראה שצליל צעקתנו לא נראה לשרוליק, חד החושים, זר ובכל כוח קולו הדק צעק "זה אני". המתח פג. רצנו אלה לקראת אלה והשמחה היתה רבה.

הקבוצה הקולקאית היתה מורכבת מאנשים בגילנו וקצת מבוגרים יותר. הם היו פחות נפחדים מאתנו, אנשי אוסובה. הם קיימו קשר עם הגטו בקולקי דרך אנשי בית החרושת ללבנים. היה להם מבט קצת יותר רחב על הנעשה בסביבה. כתוצאה מכך שטחנו האופרטיבי, או מדויק יותר שטח המחיה שלנו, גדל עם הגיעה של קבוצת קולקי.

אם עד עכשיו היינו חבורה שהסתתרה ביער, החל כעת שלב של נסיונות התארגנות במתכונת צבאית. בלט בינינו גם השוני בלבוש. אנו, אנשי אוסובה, נמלטנו בפתאומיות, עם מה שהיה על גופנו, ושהותנו ביער החלה לתת אותות בלבושנו. ללבוש היתה חשיבות עצומה, השניה אחר הנשק. לא יכולנו להופיע בכפרים כמסכנים כפי שהיינו, והיה עלינו לעשות רושם של לוחמים כדי להרתיע את האיכרים.

הקבוצה החדשה, שהתכוננה ליציאה ליער, היתה לבושה היטב במגפיים ופריטים אחרים של לבוש צבאי. בלט ביניהם מבחינה זו, בחור בשם זיסיה חייצ׳וק. כבן 27, בעל קומה בינונית, רחב כתפיים

וחסון. בעל עיניים חומות קטנות, שקועות עמוק מתחת למצח מקריח טרם עת. שתקן. לבוש היטב, כמעט בגנדרנות. בהתחלה הוא הקפיד מאוד, גם בתנאים הפרימיטיביים בהם נמצאנו, להתגלח, לצחצח שיניים ואפילו לסרק שערו הדליל. הוא היה בעל האקדח הקטן והמבריק שנדמה בעיני לצעצוע. חימושו זה היקנה לו מיד מעמד. הקולקאים סיפרו שעם האקדח הזה היה מסתובב בתוך גטו קולקי, דבר שלא היה סוד גם בפני היודנראט, שמרוצים היו משהסתלק משם. לימים, התפתח האיש ללוחם עשוי ללא חת, ללא רתיעה וללא פשרות. היה מראשוני הלוחמים והנוקמים בגרמנים ועוזריהם בקבְוצה שלנו. במסעות האינסופיים שלנו היה לו סימן היכר מבדח. בצעירותו הוא שבר רגל וכתוצאה מכך אחת הרגליים התקצרה מעט והליכתו היתה עולה ויורדת כמו בוכנה. זה לא הפריע לו לגמוע מרחקים עצומים ותמיד בראש הטור.

מביניהם, אנשי קולקי, נבחר המפקד הראשון שלנו — אברהם קיפר, טוחן בטחנת־קמח קטנה בקולקי. הוא היה היחידי מבינינו שהיה לו עבר צבאי כלשהו. הוא היה קורפורל בחיל הפרשים הפולני ובגלל עובדה זו הוא נבחר. את מטה המרשלים הוא לא נשא בתרמילו, כדברי נפוליאון. אברהם היה מבוגר מאיתנו. גבר נאה, תמיד שמח, גם כשלא היתה כל סיבה. בכל הזדמנות, מתאימה ולא מתאימה, היה זורק בדיחה מקברית באוקראינית, שבתרגום חופשי נשמעה כמו "תיצמד אלי והמוות לא יפסח עליך".

היתה תנועה מתמדת של אנשים חדשים מקולקי ומאוסובה שהצטרפו אלינו. זיסיה חייצ׳וק הביא מהגטו את דודו, אחי אביו, יוסף חייצ׳וק, שהיה כמעט בגילו או מבוגר בשנה, ואת אחותו הצעירה רחל, כבת 15. ילדה עם צמה ארוכה, עדינה ונחמדה. זה היה כל שנשאר בעת ההיא ממשפחתם הענפה. אבל היו כאלה שגם באותה עת עזבו אותנו. זכורה לי במיוחד שיחה בין זיסיה לבחורה כבת 20, אשר שמה אינו זכור לי, פליטה ממרכז פולין, יפה ומשכילה שזיסיה, כך היה נדמה לי, לא היה אדיש כלפיה. היא ביקשה, אחרי שהות קצרה, לחזור לגטו. זיסיה ניסה להניא אותה מכוונתה זו: "הרי את הולכת למוות בטוח". "אני יודעת, אך אין לי הכוח להישאר איתכם", ענתה הבחורה והלכה.

התנאים היו באמת קשים מאוד. למרות, או בגלל שמספרנו גדל, סבלנו מרעב מתמיד. אפשר להתרגל להרבה אי נוחיות. למשל: לישון על האדמה על מצע של ענפים, להתכסות בבגד הדק שלבשת ביום, ואפילו לישון טוב בקור ובגשם, לא להתרחץ זמן ממושך ועוד המון דברים שקודם נדמה היה לך שאי־אפשר בלעדיהם. בשום פנים אי־אפשר להתרגל לרעב. הרעב משתלט על כל מחשבותיך. ככל שהינך מנסה להסיח דעתך ממנו, עולים בדמיונך ניחוחות של כל מיני תבשילים שוב ושוב, ומגבירים עוד יותר את הרעב.

לי, למשל, היו עולים זכרונות מהארוחות בבית שלפני המלחמה. נהגתי לפסול תבשילים של אמי בכל מיני תירוצים, מרוב פינוק, והאמא הטובה שלי היתה מאוד נעלבת ומדברת כמו לעצמה (ביידיש): "איר זינדיקט קינדערלאך, איר זינדיקט". האימרה הזו עלתה כעת שוב ושוב בדעתי ורדפה אותי. אמת, חטאתי. הבטחתי לעצמי שאם פעם תיגמר המלחמה ואשאר בחיים לא אפסול שום מזון ולא ארדוף אחרי נוחיות מדומה, כפי שהיה מקובל לפני המלחמה. הדבר היחיד החשוב באמת בחיים הוא אוכל.

בעת ההיא הגיע למחנה יצחק פקהויז עם בת דודתי רחל. כבר קודם הגיעונו שמועות שהם הצליחו לברוח מהשיירה שהובילה אותם לגיא המוות בסטודין, אך אלינו הם לא הגיעו כיתר המנהיגים של המחתרת שבדרך. כעת, כשהאיכר שהסתיר אותם ביקשם לעזוב, הוא נזכר בנו. לא חסרו לו גם אפשרויות נוספות אצל איכרים אחרים, דבר שהוא ניצל לא פעם כשמצבנו נעשה קשה במיוחד. בכל זאת שמחנו מאוד על בואו, כי הוא נחשב בעיני אנשי אוסובה לתוספת כוח רצינית.

יום אחד לא יכולנו יותר לשאת את הרעב. מבעוד יום יצאנו לפאתי היער בכדי להימצא קרוב יותר לאיזה שהוא מקום אספקה שעדיין לא ידענו מהו. בעת ההיא, סוף הקיץ ותחילת הסתיו, נשארו בשדות פחות ופחות ירקות. יצאנו מהיער מול קבוצת בתים (חוטור — באוקראינית) המרוחקים אחד מן השני. מגבול היער יכולנו לראות כיצד האיכרים, שחזרו מהשדות עם עדריהם, עושים הכנות ללילה, חולבים את הפרות ומכניסים אותן לרפתות. האיכרות מבעירות אש ומבשלות. לא יכולנו להתאפק עוד ולחכות עד שיחשיך. החלטנו

ששלושתנו, זיסיה עם האקדח, יצחק עם הרובה הקצוץ ואני חמוש עם סכין, נעבור את הנחל, שהפריד בין היער לקבוצת הבתים, ונדרוש אוכל. היה זה בעינינו, אז, מעשה של יאוש. הרעב הביאני למצב שרציתי עוד פעם אחת לאכול לשובע ולמות.

עברנו מעל בול עץ, שגישר בין שתי גדות הנחל ועלינו לעבר הבית הקרוב. את הנשק הסתרנו מתחת לבגדים. מה היה הטעם שהסתרנו אותו, איני מבין היום. משפחת האיכרים ישבה מסביב לשולחן מוכנה לארוחה. זיסיה ואני נשארנו לשמור בחוץ ויצחק נעמד בפתח הדלת וצעק מלה אחת "אוכל". כנראה שמראנו היה כזה פראי ומפחיד, שללא צורך בשיכנוע נוסף ומבלי שחשפנו את הנשק, עזבו האיכרים האוקראינים, שכל כך פחדנו מהם, את השולחן והצטופפו בפינת החדר בבהלה והחלו לשים את כל דברי האוכל שהיו ברשותם על השולחן. אכלנו כחיות טרף, לפי התור — שניים בפנים ואחד בחוץ. צריך היה גם לדאוג לאלו שנשארו ביער. ציווינו על האיכר להישאר בבית ולא לצאת ממנו. אנו ביקרנו, לפי התור, את יתר שני הבתים ואספנו מהם לחם, גבינה והרבה חלב חמוץ, עד כמה שיכולנו לשאת, וחזרנו לחברינו ביער. גם בשני הבתים הבאים חזרה התמונה על עצמה. אף אחד לא ניסה להתנגד. במעשה הנואש הזה, שדחפו היה הרעב, התחוור לנו שאיבדנו את הפחד מפני האוקראינים. התחוור לנו כי אנו החזקים, שכן אנשי הפקר אנו, וחוץ מחיינו העלובים, שגם בעינינו לא היו שווים הרבה, אין לנו מה להפסיד. היושב בבית עם משפחה, ילדים ורכוש יש לו מה להפסיד, ולכן הוא החלש.

מאותו יום הפסקנו לרעוב. המבצע הזה היה נקודת מפנה בתולדות קבוצתנו. במעשה הזה נקבעה התפתחותנו העתידית מחבורת יהודים המסתתרת ביער לקבוצה לוחמת ונוקמת. דאגתנו הראשונה במעלה היתה להשיג נשק. הצעות מהצעות שונות, ריאליות ודמיוניות, עלו בסימפוזיונים אינסופיים בזמן החניות היומיומיות הארוכות במעבה היער. בינתיים, שרוליק שלנו, בעל הדמיון והפעלתן, לא התבטל. מכיוון שהצעתו לייצר רובי־דמה מעץ ולחמש בהם את היוצאים לפעולות נדחתה בלעג, הוא התחיל בסתר לגלף רובה מעץ. כשגמר את העבודה והציג אותו, כולנו שינינו את דעתנו. הוא היה כה

מושלם, רק משקלו הקל הסגיר אותו כחיקוי. את כל זה הוא יצר ללא כלים, עם סכין בלבד. לא היה גבול לתושייתו של ילד־בחור׳ציק זה. הוא התבקש להכין רובים נוספים.

באותה עת התגבשה תכנית לפרק מנשקו שומר יערות. שומרי היערות חומשו בידי הגרמנים והיוו מעין מיליציה נוספת. תפקידם היה לפקח על משלוחים של עצים שהגרמנים הכינו, בעבודת כפייה, למשלוח לגרמניה ברכבות הריקות שחזרו מהחזית, ודרך אגב גם לשים עין על הנעשה ביער. ביתו של השומר הזה היה בצומת דרכים ועמד לנו כעצם בגרון. היה הכרח לעבור בקרבת ביתו בנדודינו הרבים והיתה בזה סכנה גדולה. כאיש שמכיר כל שביל ביער, סביר היה כי במוקדם או במאוחר יגלה את עקבותינו ויביא מצוד עלינו.

לפעולה היו שתי מטרות: לפרקו מנשקו ולגרום לו ולמשפחתו לעזוב את בית השרד שעמד בודד בתוך היער. היה לנו ברור כי איך שלא תיגמר הפעולה יהיה עלינו להעתיק את בסיסנו הרחק מן הסביבה הזו, כי אחרי הפעולה תבוא לבטח סריקה גדולה של היערות. זה היה סתיו 1942. הגרמנים היו בשיא כוחם. כל צו גרמני היה מתמלא בצייתנות גמורה, בכל תחומי החיים, אם זה החרמת יבולים, הגבלת צריכת בשר ודגנים של האוכלוסיה המקומית, ואפילו הגבלת ייצור וצריכת היי״ש שהיתה בשביל האיכרים גזירה חמורה. כל זה באיום של עונש מוות על העובר על החוק. התחילו גם לגייס את האיכרים לעבודות כפייה של תחזוקת דרכים וכל מיני עבודות שהיו דרושות לחיל המצב הגרמני וגם גייסו צעירים לעבודת כפייה בגרמניה לעבודות שקודם היו היהודים מבצעים אותן. ללא עזרתם של האוקראינים לא יכלו הגרמנים, ברוב המקרים, בקלות כזו לזהות ולהבדיל אותנו משאר האוכלוסייה. יש לומר שרוב האוכלוסייה האוקראינית השתתפה בזיהוי היהודים ובמידה זו או אחרת בשוד. מעטים האוקראינים שלא השתתפו ויחידים היו שאף עזרו. כעת, משנשדדו ונרצחו היהודים בעזרת המיליציה האוקראינית שהתגייסה בחפץ לב להרג, הוטלו עליהם צווים אלה.

הצייתנות והפחד מפני הגרמנים היו כל כך חזקים, שגרמני בודד היה בא לכפר אוקראיני ומגייס מכל בית־אב פרה, לפעמים האחרונה, ומוביל אותם לתחנת הרכבת למשלוח לגרמניה. רק מי

שמכיר את התנאים במקומות אלו מבין מה זה לאיכר להפרד מפרתו. תיקח חזיר, תיקח כבש ואפילו תיקח ילד, אבל הפרה, שכינויה היה המפרנסת, זה היה נורא. וה"גיבורים" האוקראינים הללו, שכל כך התאכזרו לשכניהם היהודים חסרי המגן, לא העזו להתנגד לגרמנים ולו במלה. כזה היה המצב כשהחלטנו, קומץ יהודים, כמעט בלתי חמושים, לקרוא תיגר על "הסדר הגרמני".

הגיעה שעת הפעולה. נבחרתי להשתתף במבצע זה בעיקר בגלל שליטתי הסבירה בשפות האוקראינית והרוסית, וגם מבטאי היה לא רע בשפות אלה. היתה לזה חשיבות במגעים עם "העולם החיצון", מפני שהצגנו את עצמנו כרוסים. ידיעה זו העלתה את מעמדי בעיני החבורה. למרות זאת, כחימוש קיבלתי רובה עץ. בלילה שקדם לפעולה, כל אלה אשר לא השתתפו, עזבו את המחנה והעתיקו אותו למקום שנבחר קודם, בסביבות צ׳ארטוריסק. אנו, בגמר הפעולה, אמורים היינו להצטרף אליהם. במחנה נשארנו המפקד קיפר, זיסיה חייצ׳וק, יצחק פקהויז, יובל טרושינסקי, פלינט ואנוכי. חמושים היינו ברובה קצוץ הקנה והקת, האקדח הקטן, רובה חלוד ללא תחמושת והיתר, אני ביניהם, בסכינים וברובי עץ, מעשי ידי שרוליק. היה עלינו להגיע למטרה מוקדם בלילה, כדי להספיק להתרחק אחרי הפעולה. ברור היה לנו, ששומר היער חמוש ברובה ושעלול להימצא בביתו מישהו נוסף עם נשק. רצוי היה, על כן, להניע אותו בעורמה לפתוח את הדלת ולהשתלט עליו במהירות. כאלטרנטיבה, אם ניכשל בפעולה זו והוא יתחיל לירות עלינו, היה עלינו לרוץ מהר לגורן, להביא אלומות קש, ולשים אותן בפתחים ולהציתן. בית העץ היה נדלק במהירות.

מלאי פחד, אבל נחושים, הגענו למקום. הכלב התחיל לנבוח. קיפר עשה עצמו כאילו דיבר אל הסוסים כשעוצרים עגלה. יובל רץ לדלת האחורית. פלינט התגנב אל החלונות הצדדיים. זיסיה ויצחק נעמדו משני צידי דלת הכניסה, חמושים באקדח וברובה הקצוץ, על מנת לפרוץ פנימה. אני ניגשתי אל החלון הקידמי, דפקתי על החלון. "מי שם?" שאל קול רדום. "זה אנחנו. הפוליציה מקולקי. תפתחו". "תיכף", היתה התשובה. כעבור רגעים, שנראו ארוכים, נפתחה הדלת והשומר שלנו, נמוך הקומה, עמד בפתח חצי ערום

ולא חמוש. יצחק וזיסיה השתלטו עליו מיד. גם אני פרצתי לתוך הבית אחרי קיפר. "תן את הרובה", צעקתי באוקראינית בזמן שיצחק כבל את ידיו מאחורי גבו. "אין לי רובה", היתמם השומר. יצחק חבט לו מיד על ראשו. אשתו וילדיו, שישנו על התנור ושלא הבחנו בהם כלל, פרצו בבכי והאישה צעקה "ריצקו, תן להם, תרחם עלינו". מיד הוא התרצה, ניגש למקום מסתור, מתחת לארגז, ואמר "שם". זיסיה הוציא את הרובה והתחמושת ומסר אותם לקיפר. הזהרנו את השומר כי עליו לעזוב את הבית תוך שבועיים, אחרת נשרוף אותו על יושביו. עזבנו את המקום. כל הפעולה נמשכה אולי חמש דקות.

מעודדים ומופתעים מן הנצחון הקל החלטנו לפרוק מנשקו שומר יערות נוסף, מבצע שלא היה מתוכנן לאותו ערב. השיקול שהכריע לפעול עוד באותו לילה היה שהשמועה על הפעולה תתפשט בין שומרי היערות ואלה ינקטו אמצעים על מנת להתגונן. הבית של שומר היער היה מרוחק כעשרה ק"מ. ההצלחה הפיחה בנו מרץ וכוח. הדרך עברה בקלות וכהרף עין. הנה אנו עומדים לפני ביתו של שומר היערות השני. כל הבתים האלו, של שומרי היערות, נבנו ע"י השלטון הפולני לפי תכנית אחידה, שהיתה מוכרת לנו. חזרנו על אותו התרגיל והרובה השני היה בידנו.

קשה לאדם החי בחברה מסודרת, שבה הוא מוגן, פחות או יותר, על־ידי החוק, להבין מה היתה משמעותו של נשק עבורנו. זה נתן תקווה לחיים אבל גם למות בכבוד היה בשבילנו חשוב. והחשוב מכול, עם הנשק נגבה מחיר יקר בעבור חיינו. על־ידי החזקת נשק ביד נהפכת, בעיני עצמך, לשווה ערך לאויביך הגרמנים והאוקראינים.

בהתלהבותנו הרבה פשטנו על שומר יערות שלישי עוד באותו הלילה, תוך זניחת כל כללי הזהירות. היתה בנו התחושה שעם כל כך "הרבה" נשק אין לנו מה לפחד מאיש. כשגמרנו את הפעולה השלישית, הכול ללא ירייה אחת, עם שלל "כביר" כזה, החל להפציע השחר. עייפים ומאושרים שמנו פעמינו לעבר נקודת המפגש.

כל אותו זמן, של התחלת ההתארגנות הצבאית, היה לנו קשר עם דנילו (הקומוניסט), שהיה מספק לנו מידע על תנועות הגרמנים והמיליציות האוקראיניות בסביבה. כמו כן, היה מסמן לנו מטרות לפעולות אספקה. ברובן היו אלה חצרות של משתפי פעולה עם

הגרמנים או כאלו שהצליחו במיוחד בשוד הרכוש היהודי. באותה הזדמנות הוא גם לא פסח על אויביו האישיים. כמובן, שלא קופח חלקו בשלל.

היתה לנו אז מדיניות לא לפגוע בשום צורה באוכלוסייה אלא במשתפי פעולה עם הגרמנים, שמשפחותיהם התעשרו משוד הרכוש היהודי והיוו מטרה לקנאה מצד הפחות מצליחים. מלשינים לא חסרו.

זכורה לי במיוחד פעולה אחת. רעבים, כפי שכבר אמרתי, לא היינו כעת, אבל סבלנו מחוסר מצרך יקר ונדיר מאד באותם זמנים, מלח. לאזני ידידנו דנילו הגיעה ידיעה שלאיכר עשיר כלשהו יש כמות גדולה של מלח, ששדד מסוחר יהודי. מלח היה באותה עת מטבע עובר לסוחר כמו דולרים. הוא היה נחוץ בראש ובראשונה להמלחת בשר ושומן חזיר, שהאיכרים הכינו בחורף לימי הקיץ. מאד חשקה נפשו של דנילו במטמון הזה.

הוא הביא אותנו לכפר גדול. הבית בלט בגודלו וביופיו מיתר הבתים, כיאה לגביר הכפר. האיכר, גבה קומה, בתחילת שנות ה־40 וגברתן, היה מאוד מופתע מביקורנו הלילי והכחיש שיש לו מלח בכלל. לאחר שאיומים מילוליים לא הועילו, ציוויתי עליו לשבת, כי לא יכולתי לסטור על פניו כשעמד, מפאת גובהו. כשהתחיל לנזול לו דם מהאף נשבר המוז׳יק ומסר לנו שק מלא מלח. כנראה שהיה לו עוד, אך הסתפקנו בשק אחד. בדרך בחזרה לא יכולתי להרגע, כיצד העזתי להכות גברתן אוקראיני כזה. פעם, כשהייתי פוגש טיפוס כזה, הייתי עובר לצד השני של הרחוב.

לזיסיה חייצ׳וק היה קשר עם איכר פולני, שבזמנו רכש ממנו את אקדחו הקטן. האיכר רמז שהוא יכול בעבור סכום מתאים להשיג מקלע חדש עם תיבת כדורים חתומה אוריגינלית. פעם, בשלבים של המחשבה לצאת ליער, זה לא היה אקטואלי. העדיפות היתה אז לנשק קצר שניתן להסתירו. כעת נזכר זיסיה בדבר, והוחלט לשגר משלחת לניהול משא ומתן על קניית המקלע, אם עדיין ניתן הדבר. המבצע היה די מסוכן. ראשית, הכפר הזה היה בקרבת העיר קולקי וסביר היה להניח שמסתובבים שם גרמנים ומיליציה אוקראינית. שנית, הקשר עם הפולני הזה היה מזמן ולא ידוע היה מה היתה השקפתו כעת.

נבחרתי ללוות את זיסיה למשא ומתן הזה. חמושים באקדח וברובה הקצוץ יצאנו שנינו. בחשכת הלילה הגענו לכפר הפולני. מיד הזדקר לעין ההבדל בינו לבין הכפרים האוקראינים. הבתים יפים יותר וגדולים יותר, הרחובות מתוכננים ונקיים. התדפקנו על דלת בית האיכר, זיסיה הזדהה והוא, ללא היסוס, הכניסנו פנימה והיה לי נדמה שאף שמח על ביקורנו. סיפרנו לו על מטרת בואנו. הוא ענה שאינו יודע אם המקלע עוד בנמצא ועליו לברר. בינתיים הציע לארח אותנו בגורן, מוסתרים בין אלומות הדגנים. בבוקר הביאה לנו אשתו הצעירה והיפה ארוחה דשנה וחמה ובצהריים שוב הביאה לנו אוכל. את ארוחת הערב כבר אכלנו בבית, תוך כדי ניהול המשא ומתן. בקיצור, אירוח של חמישה כוכבים, עבור אנשי יער שכמונו. הגענו לתכלית. המקלע ישנו. דורשים עבורו חמישים רובל בזהב ושני בדי צמר לחליפות בדים. המחיר נראה לנו, כי בעינינו לא היה מחיר יקר מדי בעבור נשק כלשהו, ובפרט נשק אדיר ומשוכלל כזה. הבעיה היתה שלא היתה לנו פרוטה, אבל שיחקנו, לפי אמונתם של הגויים, שליהודים יש הרבה זהב. ביקשנו לראות את הסחורה וסיכמנו כי למחרת, מוקדם בערב, הוא יביא את הנשק להראות לנו. כל הזמן הוא טען שהוא רק מתווך ולא בעל הנשק. ידענו שזה לא כך. נשארנו יום נוסף במלון חמשת הכוכבים שהועמד לרשותנו, בגורן, ובערב, כמוסכם, הוא הביא מקלע פולני חדש עטוף סמרטוטים לבנים משומנים ותיבה אוריגינלית של כדורים חתומה ועטופה בנייר ביטומן עם הדפסות של הצבא הפולני. האיש היה אמין לחלוטין. נדברנו שנחזור עם התמורה כעבור שבועיים, זמן שדרוש לנו כדי להוציא הזהב החבוי בגטו. לקחנו לנו פסק־זמן כדי לנסות ולארגן את התמורה המבוקשת ע״י סחיטת היודנראט של קולקי.

לפני שנפרדנו היתה לפולני בקשה קטנה. הגרמנים, הוא סיפר, הכניסו בכפר אוקראיני סמוך מכונה להפרדת השומן מהחלב, וחייבו את הכפרים, לפי מכסות, להביא כל בוקר את החלב ואחרי הפרדת השומן החזירו את החלב הרזה. היה להם קשה להיטלטל כל יום הלוך וחזור עם החלב, וחוץ מזה לחלב הרזה לא היה כל ערך בעיניהם. האוקראינים שניהלו את העסק הטילו עליהם מכסות בלתי נסבלות. בקשתו היתה להרוס את המחלבה הזאת. כדי לא להחשיד

את הפולנים במעשה, הוא ביקש לקחת את ראש הכפר האוקראיני, ה"סולטיס" בשפתם, שאצלו גם נמצאים מפתחות המחלבה, שיהיה עד למבצע. הבטחנו לו לבצע את משאלתו כמחווה של רצון טוב. זה היה בשבילנו מבצע של מה בכך ואמנם כעבור מספר ימים נשלחה קבוצה שביצעה את ההריסה בנוכחות ה"סולטיס". היא שפכה את השמנת המתוקה שהיתה במקום. היה זה נזק קטן לגרמנים, עזרה כלשהי לאיכרים, והעיקר רושם גדול בכל הסביבה, שיש מישהו המעז להתנגד ולהמרות את פי הגרמנים.

המקום היחידי האפשרי להשגת זהב בעבור הנשק היה גטו קולקי המדולדל לאחר האקציות. ספק אם עוד נמצא סכום כזה בידי התושבים הנותרים ששילמו מעת לעת דמי כופר לגרמנים, באשלייתם הנואשת לקנות חיים. ואם יש, אזי נמצא הזהב בידי אנשי היודנראט ואלו לא יתנו אותו בקלות. צריך היה להפעיל סחיטה.

היה במחננו בחורצ'יק מקולקי, בעל מראה גויי, שקט ונחמד כבן 17־18. שם משפחתו היה קוגוט. הוא התנדב להסתנן לגטו כשליח אנשי היער ולבוא בדברים עם אנשי היודנראט. הוא היתנה תנאי, שכדי להיות אמין בעיני היודנראט עליו לבוא עם נשק. זה יהווה לחץ וגם יעזור למשא ומתן. בכוונתו היה לומר להם, שאם ימצאו הגרמנים נשק בגטו הם יואשמו בהתארגנות למרד ואם ימסרו אותו לגרמנים הם לא יאמינו בלאו הכי. הוא קיבל את הרובה הקצוץ ויצא לשליחותו המסוכנת.

עברו ימים ארוכים והוא בושש לבוא. לבסוף הוא הגיע למחנה חפוי ראש, בלי זהב, בלי בדים, וגרוע מכל בלי הנשק. בפיו היה הסיפור הבא: "הגעתי בשלום לגטו. אנשי היודנראט נבהלו". "אתה תביא אסון על כולנו. אין לנו זהב", אמרו. "עניתי להם, כי אם יש להם בעבור הגרמנים ימצאו גם בשבילנו. הם ניסו לאיים עלי, אך עניתי להם כי לי אין מה להפסיד". בסוף הם שכנעו אותו שיקח שני בדים לחליפות גברים ויצא מן הגטו והם יעשו מאמצים להשיג סכום כלשהו בזהב, אך לא את כולו.

בדרך חזרה הוא נתקל בממונה על שומרי היער. הנ"ל, באיומי נשק, שדד ממנו את הבדים וכמובן פרק אותו מנשקו, אבל לא פגע בו

לרעה ונתן לו ללכת. על דבר כזה לא יכולנו לעבור בשתיקה. שאלנו את דנילו מי האיש ומה, לדעתו, צריך לעשות. אחרי מעקב על ביתו המבודד, שמא שמו לנו מארב, פשטנו על ביתו במטרה, קודם כל, להשיב לנו את הנשק, ושנית לפרק אותו מנשקו הוא. עד מהרה התברר לנו, כי יש לו שני כלי נשק: רובה רגיל ורובה ציד דו־קני יקר בנרתיק עור. כמובן שגם את הבדים לקחנו. אך היכן הרובה הקצוץ שלנו? בהתחלה הוא היסס, אבל כשראה שאנו לא משחקים, הוא הוביל אותנו לבאר שבחצר, משך בחבל והוציא את הרובה הקצוץ שלנו, שהיה שקוע בבאר. הבאנו אותו חזרה למרפסת ביתו והסברנו לו שמכיוון שלא פגע בנער ונתן לו ללכת גם אנו לא נפגע בו, אבל פטור בלא כלום אי אפשר, וכעונש הוא יקבל 20 מלקות. השכבנו אותו על מרפסת ביתו ודנילו, שכל הזמן הסתתר בחושך כדי שלא יזהו אותו, לקח את החוטר מרובה הציד והצליף לאורך גבו של הגוי 20 מלקות. עם כל הנפת החוטר נשמעה שריקה ומיד לאחריה אנחתו של ראש שומרי היער. אשתו, מלאת הגוף, הצטרפה אליו בצעקת "אוי" מתוך הבית. ציווינו עליו לעזוב את הבית שביער. כעבור זמן חזרנו ושרפנו את ביתו וגם שומרי יער בסביבה ששמעו על המקרה עזבו את בתיהם, אף מבלי שדרשנו זאת מהם. הפעולה הזו היקנתה לנו מרחב פעולה גדול יותר.

באותם זמנים הצטרף אלינו בחור מהעיר לוצק שמוצאו היה מהעיירה קולקי. שמו היה אברהם בוסליק. הוא הגיע אלינו עם רובה, לבוש היטב במדי המיליציה האוקראינית ובמגפיים גבוהים. הוא היה כבן 17 או 18, חטוב גוף ורזה, עם צלקת על לחיו מפגיעה בילדות, אשר השאירה פגם בדיבור. במקום שי"ן ביטא סמ"ך. קשה היה לדעת מפיו על קורותיו עד הגיעו אלינו. הוא לא התחבר עם אף אחד למרות שרוב אנשינו היו מבני קולקי, עיר הולדתו. יחד עם זאת, לא ניכרו בו שום סימני דיכאון. להיפך, היה תמיד מוכן למעשי קונדס ואהב לשיר.

אברהם, שכינויו אצלנו היה וניה, היה בחור אינטליגנטי, מהיר תפישה והחלטה, בעל יוזמה, כושר ביצוע רב ואמיץ. הוא היה זאב בודד וחסר מנוחה. לפעמים קם פתאום לפנות ערב והלך לו. לאן? למה? אף אחד לא ידע. כעבור יום יומיים חזר מבלי להסביר. בגלל

תפניותיו הפתאומיות קשה היה לסמוך עליו. אני, בכל אופן, נמנעתי לבחור בו כבן זוג לפעולה.

עיירת אוסובה, למרות מימדיה הקטנים, היוותה צומת לדרכי העפר, הלא מרובות, לכפרי הסביבה. אחרי שהגרמנים הוציאו את האוכלוסיה היהודית והרגו אותה ביריות בחורשה על יד סטודין, הם השאירו משמר של מיליציה אוקראינית כדי לשמור על הבתים הריקים ויתרת מטלטלי הבתים שלא נבזזו מיד, ובעיקר כדי לשמור על היבולים הרבים של איכריה היהודים של אוסובה, שהיו בגרנות ובשדות. היבולים היו באותה שנה מקוללת שופעים במיוחד, אם מפאתֿ נדיבות הטבע ואם בשל חריצות היהודים אשר השכיחו את צרותיהם בעבודה בשדות.

אוסובה היתה עיירה יהודית טהורה. לא היה בה אף תושב אוקראיני או פולני. המשטרה האוקראינית השתכנה במרכז העיירה, בבית האבן היחיד באוסובה. על המגרש הגדול, שבין בית סבי יוסף פקהויז לבין בית הכנסת, ריכזו הגרמנים את כל יבול הדגנים שעוד היה באלומות לפני הדיש, והרכיבו מהן כמה מלבנים בגובה שתי קומות לכל אורך המגרש. בלילה, מרחוק, זה נראה כמו גורן ענקית.

נקודת משטרה זו, שהיתה מורכבת ממספר משתנה (2 עד 5) של שוטרים אוקראינים ומשמר לא חמוש של אזרחים תושבי הסביבה, היוותה לנו מכשול גדול במעבר באזור. עקיפתה הצריכה שעות הליכה רבות בדרכים לא דרכים. קודם לא יכולנו לחלום על שינוי במצב, זה היה נתון טופוגרפי עבורנו. כעת, כשהיינו חמושים בכל כך "הרבה" נשק — שישה רובים, אקדח אחד ורובה קצוץ אחד — החלה להתרקם תכנית לשינוי המצב הטופוגרפי הזה, דהיינו, להתנפל על נקודת המשטרה ולהרסה. בהתחלה נבהלנו מעצם העצה שבמחשבה, אך היה הכרח להתמודד עם אתגר זה.

בינתיים נודע לנו ממודיע שלאיכר מסויים, החי בכפר, כחמישה ק"מ ממזרח לאוסובה, יש רובה מוסתר. הוחלט לקחת ממנו את הרובה ולהמשיך לאוסובה ולהתקיף את המשטרה. מאנשי אוסובה לא השתתף איש במבצע, מחשש שהאיכר בעל הרובה יכירם וזה עלול להזיק ליהודים הלא חמושים שהסתתרו בסביבה. אנו, בדרך כלל, העמדנו פנים כחיילים רוסים שנשארנו בעורף. להעדרם של

אנשי אוסובה היתה השפעה גורלית על חייו של רוצח אחד, פולני בשם יאנק, כפי שיתברר בהמשך.

במבצע השתתפו שבעה אנשים: המפקד אברהם קיפר, זיסיה חייצ׳וק, יוסף חייצ׳וק, אברהם בוסליק, פלינט, יצחק צ׳רטוריסקי נמוך הקומה וכותב שורות אלו, יוסף גורנשטיין.

זו היתה פעולתנו ההתקפית הראשונה על זרועות השלטון הגרמני. הדאגה במחנה, ערב המבצע, היתה רבה, שכן לקחנו עמנו את מירב הנשק שעמד לרשות הקבוצה והשארנו את המחנה חשוף. הדאגה מה יקרה אם תיכשל הפעולה ויאבד הנשק, בחלקו או כולו, היתה גדולה מהחרדה לנו, היוצאים.

הלילה היה חשוך מאוד, ללא כוכב בשמיים המעוננים. חלקה הראשון של התכנית התבצע ללא קושי מיוחד. האיכר הפולני, כבן 50, הכחיש שיש לו רובה. לא הפעלנו עליו כוח, כי לא נמסר לנו דבר שלילי עליו, אלא רצינו את נשקו בלבד. כשכל הדיבורים לא הועילו, הפעלנו תרגיל פסיכולוגי. ביקשנו ממנו באדיבות להתלבש, לקחת את חפירה ולהתלוות אלינו. האיכר התחיל להתלבש, אך באיטיות יותר ויותר. ניכר עליו שהחל מהסס. התרגיל פעל. בסוף הביא אותנו לגורן, הוציא רובה פולני חדש ומשומן, עם קצת כדורים. כאן קרה לי דבר משעשע. כשירדנו בשביל מביתו מצאתי את עצמי פתאום בבור מים קרים. התברר שסטיתי בחושך מהשביל ופסעתי ישר לתוך באר המים הסמוכה. במקומות אלו מי התהום גבוהים, הבארות רדודות ומוקפות מסגרת עץ נמוכה. כולנו צחקנו על האמבטיה שזכיתי בה. סחטתי את בגדי הדלים, כשכולם מתבדחים על חשבוני. במצב־רוח כמעט עליז כזה שמנו פעמינו לאוסובה. קשה היה לדעת מה חשב כל אחד בליבו על המבצע שעמד לפנינו. אני בטוח שכל אחד מאיתנו פחד, אך העמיד פנים. פה ושם זרקו הערה מבדחת על הקולות שהשמיעו נעלי הרטובות והקרועות.

כך הגענו לפאתי אוסובה. השעה כבר היתה אחרי חצות. ירדנו מדרך העפר, שמא יש משמר בפאתי העיירה. עקפנו את בית הקברות היהודי מצד ימין, כדי להכנס לעיירה מהשדות. כשהתקרבנו לעיירה ראינו מדורה בשדה הקצור, לא הרחק מהבתים הקיצוניים. על יד המדורה היו כמה אנשים שהזינו את האש. זה נראה כל כך קרוב,

כי הם היו מוארים ע״י המדורה ואנו היינו בחושך. הם לא הרגישו בנו. ראינו בבירור שאין הם חמושים. התפרשנו וחסמנו להם את דרך הנסיגה לעיירה. אז התחלנו להתקדם ולסגור עליהם. הם היו שלושה, ומיד החלו להסביר בפחד כי הגרמנים כפו עליהם את השמירה. תחקור קצר העלה שבתוך בניין המשטרה נמצא מפקד המשטרה האוקראיני של מחוז סטודין, שישקובסקי, השוטר חולוד שהיה רוצח יהודים ידוע לשמצה ועוד שוטר. הם כולם ישנו במשטרה עם שתי בחורות אוקראיניות שהביאו איתם. השוטרים היו חמושים ברובים והמפקד באקדח. חששנו שיש להם גם רימונים. השומרים היו מאוד מפוחדים, בעיקר אחד מהם שרעד בכל גופו ולא יכול היה להוציא הגה מפיו ונראה כמפגר. החלטנו לקחת איתנו את הפחות נפחד ואת שני האחרים לשחרר. רק רמזנו להם להסתלק והם נעלמו במהירות רבה לתוך החושך. השומר הנשאר התחיל לקונן למה דווקא אותו אנו לוקחים. ״אני לא עשיתי שום דבר רע. לקחו אותי בכפייה כשומר. רק ללילה אחד. אנשים טובים, תנו לי לחזור למשפחה שלי. למה לא לקחתם את יאנק, הרוצח הפולני המלוכלך הזה. דווקא אותו שחררתם ואותי, החף מפשע, אתם לוקחים״. כך נודע לנו שבגלל העדר לוחם מאנשי אוסובה בינינו, שחררנו את אחד התליינים הגרועים של אנשי הסביבה.

הזמן דחק. אסור היה להתמהמה. לקחנו את השומר השבוי והתחלנו להתקדם לתוך העיירה. מחוסר ניסיון ובניגוד לכל כללי טקטיקה צבאית, התפרסנו בשורה לרוחב הכביש הראשי של העיירה עם נשק דרוך. לו נמצא שם שומר אחד, יכול היה לקצור אותנו בצרור אחד. בלי לדבר על כך בחרנו את המבנה הטיפשי הזה, כדי שלא יהיה ויכוח מי ההולך ראשון ומי האחרון, כפי שהיה מתחייב ממבנה עורפי. התקדמנו חשופים באמצע הכביש, בין הבתים הריקים מאדם, עד שהגענו לבית המשטרה. הקפנו את הבניין ודרשנו מהם לפתוח ולהיכנע. קראנו להם בשמותיהם. מתוך הבית לא נשמע שום קול. התחלנו לחשוש שמא השומרים מסרו לנו מידע לא נכון. השומר השבוי שלנו נשבע בשם כל הקדושים כי הם בפנים. ציווינו עליו לצעוק להם כי אין להם שום סיכוי, שכן הבית מוקף. הראיתי לו רימון מתוצרת שרוליק והוא התחיל לצרוח באוקראינית ״בחיי

אלוהים. יש להם רימונים.״ מתוך הבית נשמעה תזוזת שולחנות לכיוון הדלת הקדמית הרחבה.

האווירה התחממה. התחלנו לשבור את תריסי החלונות בקתות הרובים. באותה עת ניסה זיסיה חייצ׳וק, במכות כתף, לפרוץ את הדלת הקדמית. התברר מיד שהיא אינה עמידה כפי שהיא נראית. הוא נסוג כמה צעדים אחורה ובמכה אדירה פרץ את הדלת. פרצתי לתוך הבית. החדר היה ריק. על המיטה היו פזורים חלקי לבוש וזוג מגפיים. איני זוכר איך, חרף הסכנה, מצאתי עצמי בתוך המגפיים. מהחדר הובילה דלת פתוחה לחדר נוסף. התחלתי לאיים שאם לא ייכנעו נטיל רימון לחדר. ראשונה יצאה בחורה לבושה בכותונת ואחריה שני השוטרים בידיים מורמות. העמדנו אותם ערומים עם הפנים לקיר. הדלקנו אור ומצאנו שני רובים של השוטרים ועוד בחורה נפחדת. ״איפה שישקובסקי?״ התחלנו לחקור. השוטרים ענו שאינם יודעים. באחת המיטות, מתחת לכרית, נמצאו כדורי אקדח, סימן שהוא היה כאן. לא נראה לי סביר שיכול היה לברוח. הוא נמצא בבית. לקחתי את אחת הבחורות והתחלתי לאיים עליה. ״זונה שכמותך, רק עכשיו ישנת איתו ואינך יודעת היכן הוא. אם לא תגלי היכן הוא נהרוג אותך, כלבה אחת.״ בלי להוציא הגה היא הראתה באצבעה כלפי מעלה. משמע, הוא מסתתר בעליית הגג. עזבתי אותה ורצתי לכניסה האחורית לחפש את העלייה לבוידעם שבדרך כלל, בבתים היהודיים, יצאה ממחסן קטן שליד המטבח. ואמנם, מצאתי את העלייה. הייתי במחסנצ׳יק לבד. כל החבר׳ה היו עסוקים בשני השוטרים, בחלוקת השלל וחיפוש ביתר החדרים. התחלתי לדבר בקול רגוע: ״שישקובסקי, אני יודע כי אתה בעליית הגג. אני מציע לך למסור את הנשק ולרדת. אחרת, נצית את הבית.״ לא הייתי צריך לחזור על האיום פעמיים. מייד נשמע קולו: ״אני נכנע״. מהחור המרובע והשחור של הכניסה לבוידעם התחילה לרדת קת של אקדח, כשהיד המגישה אותו אוחזת בקנה. בפסיעה אחת, על כמה שלבים של הסולם, התרוממתי ומשכתי את האקדח במהירות. אחרי זה ירד מפקד המשטרה שישקובסקי בתחתונים ובכותונת, כשהוא זוחל לאט על הסולם. בינתיים הגיע אברהם קיפר ועזר לי לשבות אותו ולצרף אותו לפקודיו בחדר הפנימי. כשהראיתי לאברהם קיפר את

האקדח שלקחתי שלל הוא החרים אותו מיד לעצמו. הכול היה כל כך מהיר, כל כך מהמם, שלא ידענו מה לעשות. לא היתה לנו כל תכנית למקרה שניקח אותם בשבי. כל מחשבותינו לפני הפעולה היו על הקרב שאותו נצטרך לנהל איתם ועל תוצאותיו. לא עלה בדעתנו ששלושה אוקראינים, כולל מפקדם, רוצחים ידועים ממשטרת סטודין, צעירים וחמושים, ייכנעו ללא ירייה אחת.

כעת הם עמדו עם הפנים לקיר, ערומים, בידיים מורמות כשהם מתחננים על חייהם. שישקובסקי מילמל כל הזמן: "בחורים, אל תהרגו." השארנו שני אנשים לשמור עליהם ויצאנו החוצה להתייעץ מה לעשות איתם. בתמימותנו החלטנו להרוג את חולוד ואת שני האחרים להזהיר לעזוב את השרות, אחרת נו, נו, נו..., במקום להרוג את שלושתם כפי שהגיע להם. עד היום אין לי הסבר להחלטה המוזרה הזו. שמא פעל כאן החינוך היהודי המסורתי שלנו, שסלד משפיכות דמים עד כדי כך שגם אנו, שרידי משפחות שזה עתה נרצחו בידי המרצחים שעמדו בפנינו, נרתענו לקחת את חייהם בדם קר. מי יודע לכמה יהודים עלתה בחיים החלטתנו "ההומנית" הטיפשית הזו. כאמור, ההחלטה התקבלה. חולוד יוצא להורג. היחידי שהיה בעד הריגת שלושתם היה יצחק צ׳רטוריסקי. אבל כשהגיעה השאלה מי יבצע את גזר הדין הוא השתתק ונסוג לחושך. לרגע השתררה מבוכה. הציל את המצב אברהם בוסליק. בקול חרישי, כמדבר אל עצמו, אמר: "די מאמע האט מיר אנגעזאגט: אברום, זאלסט נקמה נעמען פאר אונזער אומשולדיג בליט". "אני אהרוג אותו", אמר בקול רם יותר. מיד נכנסנו למשטרה ורק אז נזכרנו לקשור את ידיהם מאחור. יוסף חייצ׳וק קשר את חולוד הגברתן ויפה התואר, נוסף לחבל, גם עם חגורת מכנסיו, והוביל אותו לכיכר העיירה אוסובה על יד הבאר הציבורית, כשאברהם בוסליק בעיקבותיו עם הרובה נעוץ בגבו של חולוד. כעבור מספר דקות נשמעה ירייה ואחר־כך עוד אחת ושוב השתרר שקט. עזבנו את כולם ערומים וציווינו עליהם לא לעזוב את הבית עד הבוקר. מפעולות אותו לילה זכיתי, בנוסף למגפיים, ברובה אישי צמוד, דבר שצריך היה להתפרש כציון לשבח וכהכרה במעמדי. מהאקדח הטוב והיפה של שישקובסקי, מתוצרת ספרד, נאלצתי להיפרד, למגינת ליבי, לטובת המפקד אברהם קיפר, כפי שכבר סיפרתי. אברהם שמר אותו עד סוף המלחמה.

לפי מיטב ידיעתי היתה זו הפעם הראשונה שבה הותקפה נקודת משטרה גרמנית בווהלין, שוטריה פורקו מנשקם ואחד מהם אף הוצא להורג. הזמן היה שלהי אוקטובר 1942.

היו גם רגעים נטולי מתח, בעיקר בזמנים בהם היה עלינו להיעלם לאחר פעולה זו או אחרת. הימים היו ארוכים ומשעממים. בעת כזו התקרבתי לבחור יליד אוסובה, מאיר ספירשטיין. היה זה בחור ישיבה לשעבר, שהתפקר ומאס בעסקי משפחתו, סחר בהמות. מישיבה לישיבה, בדרך לא דרך, הגיע לוורשה. הוא הפך שם לסטודנט נצחי, והתוודע לכל מיני חוגים של אינטליגנציה יהודית תוססת ודלפונית, מין קיביצער ונושא כלים. מספר מחונן ואוהב שירה היה ספירשטיין. הוא מצא אוזן קשבת לסיפוריו על עולם שכל כך אהב ושלא קיים כבר. הוא דיבר על העולם הבוהמי הזה בלי ריאליות, כאילו זה נפסק זמנית. כמו הפסקת חשמל. כאילו מיד תתוקן התקלה והאור שוב יידלק. במיוחד אהבתי להקשיב לו כשדקלם משירתו של טובים, שמאיר ידע כמעט את כל שיריו בע״פ והיה חסיד גדול של שירתו.

באחת ההזדמנויות הרגועות הללו, התגלגלה שיחתנו על טעם מאבקנו, וספירשטיין סיכם את השיחה במשפט המייאש ״איך האב מוירא אז סוועט פון אונז גורנישט זיין״. בתרגום חופשי: אני מפחד שמאבקנו לשווא. הרגשתי מייד שדרכינו נפרדו. מין צינה זרמה ממנו. זו היתה כפירה שלא תעלה על דל שפתיו של לוחם חופש. כעסתי עליו שוויתר, ופלטתי כתשובה וכמחאה: ״און איך ועל נאך טאנצען אויף היטלר׳ס קבר״. איבדתי חבר, בן שיחה מעניין, והקבוצה — לוחם בינוני. סופו שעזב אותנו כעבור זמן מה והצטרף לאחיו שהסתתר אצל גוי וכפי ששמענו אחר־כך נרצחו שניהם על ידי נותן המחסה.

באותה עת, בערך, קשרנו קשר עם קצין סובייטי שנשאר בעורף בעת מנוסתו המבוהלת של הצבא האדום בימי המלחמה הראשונים. קפיטן סוסנובסקי היה שמו. הוא היה קצין צבא קבע בחיל הפרשים האדום, יליד אחד הכפרים שבסביבות רפלובקה שבווהלין. כבחור צעיר, עני והרפתקן הצטרף לצבא האדום באחת מגיחותיו של בודיוני לעבר ורשה במאבקו עם הפולנים ב־1919. לאחר התייצבות הגבול בין פולין ורוסיה הסובייטית נותר מנותק מכפרו וממשפחתו. כעת,

לאחר שיחידתו כותרה ע״י הצבא הגרמני המנצח, במקום ללכת בשבי, החליף מדיו בבגדים אזרחיים ומצא מחסה אצל אחיו. אחרי ניתוק של 22 שנה היה האיש זר בכפר הולדתו. בינתיים רכש השכלה ומנטליות אחרת. לא ברור היה לי מה הניע אותו להצטרף לחבורת לוחמים יהודים, האם היה זה מצפונו כלפי מולדתו הסוציאליסטית שהעלתה אותו מכפרי חסר השכלה לקפיטן בצבא האדום, או אולי הפחד מפני השאלה בבוא היום ״ומה עשית אתה בימי מלחמת המולדת הגדולה?״ בכל אופן, ברירות אחרות לא היו לו כי לוחמים אחרים נגד הנאצים באותה עת ובאותה סביבה לא היו, אלא יהודים. אנו קיבלנו אותו בזרועות פתוחות, כאיש צבא מנוסה, שהיה כל כך חסר לנו, וביקשנו ממנו לקבל את הפיקוד עלינו.

הוא ניגש במרץ לארגן אותנו במתכונת צבאית. הוא חילק את קבוצתנו ל־3 מחלקות, מינה את זיסיה חייצ׳וק, אברהם בוסליק ואותי, יוסף גורנשטיין, למפקדי מחלקות. את אברהם קיפר השאיר כמפקד של הקבוצה. הוא, סוסנובסקי, היה מין יועץ ומפקד עליון. הוא לא נשאר אתנו כל הזמן ביער, אלא חילק את זמנו בינינו לבין בית אחיו בכפר וביתה של ״שלחציאנקה״ פולניה שבעלה לא חזר ממלחמת פולניה־גרמניה ב־1939.

אף על פי שהוא הכניס בנו מעט סדר צבאי ומשמעת, הצטמצם תפקידו לסימון מטרות לפעולות. אף פעם הוא אישית לא השתתף באחת מהן.

עד מהרה התגלה בינינו שוני בגישה ובמטרות הפעולות. כל הפעולות שהוא הציע היו ראוותניות, מכוונות לאוכלוסיה המקומית ולא לשלטונות. שנית, אנו היינו בדעה שכעת, כשיש לנו נשק, צריך להרחיב את הטריטוריה של הפעולות שלנו ולא להסתובב כל הזמן באותם יערות וכפרים, אלא להרחיק צפונה לעבר סארני ואולי אף מעבר לזה. שם גם היערות היו גדולים יותר, וקיווינו ליתר חופש פעולה ובטחון. קפיטן סוסנובסקי לא שלל את ההגיון שבדבר, אבל דחה בכל מיני תירוצים את ביצועו. בינתיים, הוא העסיק אותנו בפעולות כגון אלו: לפנות ערב, בעוד אור, היה מצייד מחלקה או שתיים בכל כמות הנשק שעמדה לרשותנו ושולח אותנו לעשות הפגנת כוח בכפרים הסמוכים, בסדר צבאי ובחימוש מלא. בשינוי

הסדר והלבוש היינו חוזרים כמה פעמים באותו ערב לאותם הכפרים כדי לעשות רושם כי מספרנו רב, ופנינו לאיזה מבצע צבאי. לא תמיד הבנו מה הטעם בכל זה, אבל ביצענו את כל המשימות התיאטרליות, כפי שנדרש מאיתנו. פעם אחת, נודע לקפיטן סוסנובסקי שבכמה כפרים בסביבה החרימו הגרמנים בקר וריכזו אותו במכלאה גדולה ובעוד יומיים עומדים להוביל אותו לתחנת הרכבת צ׳רטוריסק. הוא מצא שעת כושר להפגין בפני הכפרים הנשדדים, כי אנו מגינים עליהם. זה היה לגמרי ברוח הפעולות שהוא היה חסיד שלהן.

בבוקר המיועד להובלת הבקר נשלחה קבוצה בפיקודו של יוסף חייצ׳וק, שהכיר טוב את הכפרים בסביבה. הם לא הצטרכו לחכות הרבה. מרחוק נשמעו הגעיות של הפרות, שהובהלו בדרך לא מוכרת להם ובקרב עדר זר וצעקות המלווים שהתקשו לשלוט על עדר מיקרי כזה. מרוב מתח, יוסף חייצ׳וק לא הבליג עד שיגיעו השוטרים והגרמנים שהלכו במאסף העדר, כפי שנצטווה, אלא פתח באש מעל ראשי הפרות הראשונות. השתררה מהומה, השוטרים האוקראינים והגרמנים המלווים ברחו כל עוד נפשם בם. העדר התפזר לכל רוח.

לשמחת האיכרים לא היה גבול, כאשר מצאו את בהמתם האבודה עומדת, כעבור יום או יומיים, מול הרפת. הפעולה עשתה באמת רושם גדול על כפרי הסביבה והתחילו לקבל את פנינו בפחות חשדנות.

לאותה סדרת פעולות בפיקודו של קפיטן סוסנובסקי, אך ללא השתתפותו, כפי שכבר ציינתי, שייך גם המבצע המקיף והמתוכנן ביותר שביצענו עד אז להשגת נשק נוסף. באותה עת לא כל הלוחמים היו מצוידים בנשק אישי. לסוסנובסקי, כאוקראיני שלא ניתק את עצמו מכפרו ומידידיו וקשריו אתנו היו במחתרת, נודע שמתוכננת פגישה גדולה של שומרי יערות מכל הפלך, כנראה בעקבות הפעולות שאנו ביצענו עד כה. הכנס אמור היה להתקיים במשרד היערנות המחוזי, ששכן בבית אחוזה גדול המוקף בגן נרחב של עצי פרי ונוי על יד כפר נובוסילקי שעל גדות נהר הסטיר. ארוע כזה לא יכול היה להישאר סוד באזור כפרי, דל ארועים כזה. כל שמועה היתה מתפשטת גם ללא רדיו, טלפון או עיתונים, במהירות הבזק. גרעין האינפורמציה היה בדרך כלל מהימן, והפרשנות — לפי דמיון

המספר, בדרך כלל בהגזמה גדולה. אבל מי שהורגל והיה מודע לכך מצא במהירות את הגרעין בתוך המלל.

זו היתה הזדמנות בשבילנו להשיג נשק נוסף כדי לחמש את יתר אנשינו, ובשביל סוסנובסקי היתה זו פעולה ראוותנית שלא כל יום מזדמנת. סוסנובסקי הפעיל את קשריו המודיעיניים ונודע לו ששומרי היערות ינקטו אמצעי בטחון. על כל הדרכים המובילות לאחוזה יעמידו שוטרים. מצידה האחורי של האחוזה, מקום בו היא גובלת בנהר, הם הרגישו עצמם בטוחים, ובכל זאת ציוו על הדייגים מהכפרים שממול להעביר סירותיהם לגדת האחוזה.

תוכניתו של סוסנובסקי היתה לתקוף את האחוזה דווקא מהצד האׂחורי, כלומר, מצד הנהר. לשם כך נשלחו כמה אנשים מתוכנו לכפר מרוחק כמה ק״מ במורד הנהר, לגנוב שתי סירות דיג ולהשיטן נגד הזרם עד לקרבת מקום ולהסתירן בסבך הצמחייה, בהנחה שבעלי הסירות יחפשו את אבידותיהם במורד הנהר, דבר שקורה כאשר הסירות משתחררות. היתה עוד בעייה. צריך היה לפעול בשעות אחרי הצהריים, שמא תיגמר האסיפה ושומרי היער יתפזרו. הגענו לפנות ערב בהסתר לסירות ודחפנו אותן למים. כולנו, אנשי קולקי, לוצק וגם אנוכי, ידענו טוב מאוד לשחות, כי עיירותינו שכנו על גדות הנהרות סטיר וסטובלקה. אנשי אוסובה היו שרויים בפחד, שכן לא ידעו לשחות. כעבור כמה דקות חתירה מצאנו עצמנו בתוך הגן הסבוך עם עלווה נמוכה של עצי פרי של האחוזה. השארנו את קאסיס הזקן מקולקי לשמור על הסירות. התארגנו והתחלנו להקיף את האחוזה שהיתה מוארת. דרך החלונות הגדולים יכולנו לראות שהמסיבה בעיצומה. זה היה ביום שבת. איך אפשר לגמור כנס כזה ללא שתייה הגונה? בבת אחת פרצנו דרך הדלתות והחלונות הגדולים, הקרויים ונציאניים. ההפתעה היתה מלאה. כולם הרימו ידיים כמו בובות. בחדר הכניסה מהחזית עמד כל נשקם מסודר. 12 רובים היו השלל ובנוסף לזה רובי ציד שהיו תלויים בחדר האורחים על הקירות, גאוות בעל הבית, שהתחנן שנשאיר לו אותם. הכל נעשה בשקט וביעילות. ספק אם מישהו, פרט לשוכני הבית, ידע על הנעשה בפנים ובוודאי לא השומר שעמד בשער הכניסה לאחוזה. נוסף לזה, לקחנו שלל שק עם טבק וכמות כסף לא מבוטלת שלגמרי

לא היתה נחוצה לנו. ציווינו עליהם שלא ינסו לצאת מן הבית עד הבוקר והסתלקנו. כשעברנו לצד השני של הנהר בשלום פגה המתיחות ונפתחו הלשונות וכולם סיפרו את חוויותיהם בבת אחת. שלל כזה! גם סוסנובסקי, שחיכה לנו מעבר לנהר, לא ידע נפשו משמחה.

פעולותינו אלה, ועוד הרבה פחות חשובות שלא הזכרתי, לא היו יכולות לעבור ללא תגובה. איפה שהוא במטה הגרמני בלוצק או רובנו בוודאי נדלקה נורה אדומה. זו היתה תופעה חדשה עבור הגרמנים. התחילו להופיע קבוצות גדולות של שוטרים אוקראינים בכפרים, יחידים וקבוצות קטנות כבר פחדו לנוע, ולתחקר את האוכלוסיה על מספרנו, חימושנו וזהותנו. האם הם "ז'ידי" או פרשוטיסטים בולשביקים. הם הזהירו את האוכלוסיה לא לשתף פעולה אתנו ולהודיע על כל מקרה לתחנת המשטרה הקרובה. ליער הם עדיין לא העזו להיכנס, אבל בדרכים ובכפרים הם הפגינו נוכחות מפעם לפעם.

הגרמנים לא חידשו את תחנת המשטרה באוסובה לאחר שכבשנו אותה, שבינו את השוטרים והרגנו את חולוד. במקום זה הם הביאו מתיישבים אוקראינים משתפי פעולה מאזור לובלין והושיבו אותם בבתים המרווחים של היהודים שהושמדו. בהתחלה זה היה זרם דק. מצב זה הכביד עלינו שכן, כפי שכבר ציינתי, זה היה צומת דרכי עפר שהכרח היה להשתמש בו לעיתים קרובות. זכור לי מקרה אחד מיוחד. יובל טרושינסקי ואני נמצאנו באיזו משימת סיור שגרתית ובדרך בחזרה היה עלינו לעבור דרך העיירה אוסובה. מכיוון שהעיירה אוכלסה במשתפי פעולה, שמספרם הלך וגדל, יעצתי ליובל שנעקוף את העיירה, למרות שהדרך היתה ארוכה וקשה אך בטוחה יותר. יובל התעקש: "מה זה בשביל שני אנשים לעבור עיירה? נסתנן דרך מרכז העיירה. אף אחד לא ירגיש בנו בשעה מאוחרת כל כך." נכנסנו לעיירה הישנה והתקדמנו בזהירות. קשה היה להבחין בחושך בין בית מאוכלס ללא מאוכלס. פתאום הגיע לאזנינו רעש כאילו של חפירה או הלמות מכוש. קפאנו על מקומנו. הקשבנו בנשימה עצורה. באמת מישהו עובד, אבל למה בלילה? מזמן לזמן הפסיק ואחר המשיך. היה ברור שזה איש בודד, שכן לא שמענו דיבורים.

יובל התחיל להתקרב לכיוון הקול בצעדיו הנמריים הגמישים ואני בעקבותיו. יצאנו מאחורי בית והנה לפנינו מקור הרעש. באורווה שהיתה, כמובן, שייכת ליהודי מאוסובה דלק אור ובפנים מישהו חופר. דרך סדק בשער האורווה יכולנו לראות עששית נפט דולקת ואיש עומד בתוך בור חפור כמעט עד המותניים. יכולנו לעבור אותו מבלי שירגיש ולהמשיך בדרכנו, אבל חמתו של יובל התלקחה. לא די שרצחתם את תושבי הבתים, כעת אתם עוד נוברים באדמה שמא הסתירו הנרצחים רכוש. לא יכולתי לרסן אותו. הוא פרץ פנימה והחל מכה בקת הרובה את החופר, שעמד בתוך הבור, כשזה האחרון מתחנן ומנשק את מגפיו של יובל וממלמל באוקראינית "תרחמו עלי". ברגע הראשון, מרוב התרגשות, לא הבחין יובל בגרזן המונח על שפת הבור. היתה בזה סכנה גדולה. לפתע הוא הבחין בגרזן, תפש אותו, נסוג כמה צעדים אחורה לכיוון השער ומעבר לכתפו אמר לי באידיש "איך האק אים אפ דעם קאפ". על יובל, בחור שגדל בביתו של קצב, אפשר היה לסמוך שיעשה זאת, אבל אני נחרדתי להיות עד לזוועה כזו. מבלי שהודיתי במורך לבי, המצאתי כל מיני סיבות מדוע לא כדאי לעשות זאת כעת. יובל התרכך וכך הצלתי חייו של משתף פעולה, ספק רוצח ובוודאי שודד יהודים ומענם. אין מה לעשות, כדי להיות רוצח צריך "חינוך". לי לא היה כזה.

עולה בדעתי סיפור ששמעתי מאבי ז"ל. עיירת הולדתי, קליבן, שכנה על דרך המלך שהובילה מקייב לוורשה. קליבן שימשה תחנת חנייה ולינה בין שתי הערים הגדולות של ווהלין, רובנו ולוצק. פעם התעכבה מול ביתנו עגלה עם נוסעים יהודים, כדי לאפשר לסוסים להחליף כוח ולהאביסם. היהודים, שהיו מהעיירה זופיובקה שנקראה בפי היהודים "טרוכים ברוד", ירדו מן העגלה לחלץ עצמותיהם. יהודי נשוא פנים עם זקן מידות שטיני, נכנס לחנות שלנו ושוחח עם אבי. ברור היה כי הם הכירו זה את זה. ברגע מסויים לחש לי אבי: "שים לב ליהודי הזה. אני אח"כ אספר לך משהו". הייתי כבן 14, סקרן ללא גבול. סקרתי את היהודי, שאותו אבי כינה "כבוד הרב", מכף רגל ועד קודקוד, ולא מצאתי באיש היפה הלבוש בקפידה משהו היוצא מן הכלל. כשנסעו סיפר לי אבי:"האיש הזה היה

עילוי בצעירותו ונשקפה לו קריירה גדולה ככלי קודש. כשהוסמך לרב קיבל על עצמו, כהתמחות, להיות רב בעיירה "טרוכים ברוד" הקטנה. למדן גדול האיש, ירא שמיים ומקובל מאוד על הבריות, חכם ומשכין שלום. אלא שכאן עמד השטן בדרכו. הדבר היה בסוף מלחמת העולם הראשונה, כשמשטר הצארים התמוטט וקמו כל מיני צבאות שלחמו האחד בשני. המשותף לכולם היה הרצון לפרוע פרעות ביהודים. השליטה בווהלין עברה מיד ליד. באחד המקרים האלו התפרץ איידמאק צעיר לבית הכנסת, שהיה כבר ריק ממתפללים. היו בו כמה זקנים והרב שהאריך בתפילה. הקוזאק רצה קצת להשתעשע וניסה לגזור לרב את זקנו. הרב, ברוב פחדו, עלה על הספסל, הוריד את החגורה ממכנסיו שבקצה היה אבזם נחושת כבד, וסובבו מעל לראשו בנסיון להרחיק החוליגן מעצמו. רצה השטן והאבזם פגע ברקתו של האיידמאק והוא נפל ללא רוח חיים. איכשהו הסתדר העניין ללא פרעות ביהודים, אבל עתיד הרב נקטע. שום קהילה יהודית לא רצתה לקבל על עצמה רב שהוא "רוצח". אצל כל עם אחר נחשב היה לגיבור שהגן על כבודו. כזו היתה ההתייחסות של הציבור היהודי לקדושת החיים, כל חיים, גם של האויב. עם מנטליות כזו, המושרשת עמוק בתודעתי, הייתי צריך להתמודד עם המציאות האכזרית בימי השואה.

נוסף לבעיות התעבורה לא יכולנו לראות ולסבול שאוסובה מתמלאת תושבים חדשים, במקום היהודים שנרצחו, ועולם כמנהגו נוהג כאילו דבר לא קרה. החלטנו לשרוף את העיירה. נהרסו תושביה ובוניה, שייהרסו גם מבניה. כל בתיה של אוסובה היו בנויים מעץ, פרט לבניין אחד, בית "הסולטיס", שהיה בנוי מלבנים שרופות אדומות ובו השתכנה המשטרה. כעת עמד הבניין ריק.

במרכז העיירה, בין בית סבי לבין בית הכנסת, על המגרש הגדול, עדיין עמד יבול הדגנים שהגרמנים החרימו ולא הספיקו לדוש. החלטנו להצית אותו. זו היתה מטרה מצויינת להתפשטות מהירה של האש. יצאנו חמישה, בלילה סוער של סוף אוקטובר 1942. נשבה רוח חזקה ומייבבת מכיוונים משתנים, אך ללא גשם. באנו מכיוון הכפר מאיידנק, בדרך העפר הרחבה המובילה למרכז העיירה. נכנסנו לבית הראשון מימין הדרך לקבל מידע עדכני על הנעשה בעיירה.

שום דבר לא עורר חשד. השארנו שלושה חברים לשמור על דרך הנסיגה ואני וזיסיה חייצ׳וק, מצויידים בשתי קופסאות גפרורים, התגנבנו בשקט לתוך העיירה. המתיחות היתה עצומה. הצלחת המבצע היתה תלויה בכך, אם נצליח להגיע לערימת הקש הענקית ולהדליקה מבלי שנתגלה. עברתי את אוסובה הנטושה הרבה פעמים קודם, אבל נמנעתי עד כה מלעבור ברחוב בו שכן בית סבי. כעת לא היתה ברירה. ירדנו מ״מיידנעקער שליאך״ לצד שמאל, והנה אני עומד בצידו האחורי של הבית בו נולדה וגדלה אמי. הבית היה ריק. כל הדלתות והחלונות היו פתוחים ורובם חסרים. בית אמי נראה לי כמו גולגולת אדם עם חורים שחורים במקום עיניים. פתאום טרק פרץ־רוח כנף של חלון, ששב ונפתח. חתול מבוהל קפץ דרך חלון שני החוצה. הכרתיו. זה היה החתול שלנו. הוא ודאי לא יכול היה להבין לאן נעלמו כל תושבי הבית ולמה השאירו אותו כך לבד. הוא בטח נזכר בגעגועים באותם ערבי חורף שראסל, בת דודתי, היתה יושבת על יד התנור ותופרת או רוקמת, והוא היה נצמד אליה ומנמנם תוך נחירה חתולית, שיחד עם זמזום המיחם היו משרים אווירה של חמימות.

זיסיה חייצ׳וק שהתרחק לקצה השני של ערימת הקש מצד בית הכנסת, לא יכול היה לדעת מה שעובר בליבי. ספק אם הוא ידע כי מה שאני עומד לשרוף הוא בית סבי. הוא התקרב אלי ולחש: ״מה אתה עומד כמו גולם?״ התנערתי, הוצאתי את קופסת הגפרורים והתחלתי מדליק את הקש, אני מצד בית סבי וזיסיה מצד בית הכנסת. כהרף עין עלתה הלהבה למעלה עד קצה הערימה. כשנפגשנו באמצע הערימה האירה אותנו האש כבאמצע היום. לברוח! פתחנו בריצה מהירה בכיוון חזרה לעבר חברינו. כשהגענו אליהם והתרחקנו קצת, הסתובבתי. העיר כולה היתה אפופה להבות. הרוחות הפיצו את האש במהירות. המשתכנים, שבאו להתעשר ולהתרווח בבתי היהודים שנרצחו, הפסידו גם מה שהביאו איתם. מתוקה היתה הנקמה באותו לילה.

בדרך הנסיגה נכנסנו לכפר מאיידנק. אף אדם לא נראה ברחוב, אבל חשנו במבטים מתוך החלונות האפלים. עצבנות ופחד הורגשו בכפר האוקראיני למראה אוסובה השכנה הבוערת.

צריך היה לחשוב על צידה לכמה ימים כדי לנתק מגע עם הכפרים. נכנסנו לבית שנראה יותר אמיד. למרות השעה המאוחרת בלילה, התושבים כולם היו ערים ולבושים. לקחנו כמה ככרות לחם וביקשנו מהאיכרה להתלוות לדיר, לקחת כמה תרנגולות. התרנגולות, כהרגלן בחורף, בוחרות מקום לינה גבוה מתחת לגג הקש. שם חם יותר וקשה להגיע אליהם. באין ברירה היא הציעה ברווזים. אני בינתיים ניהלתי שיחה עם בעל הבית על הגמול המחכה לכל רודף יהודים. לדברי היה יתר תוקף על רקע האופק המאדים מלהבות אוסובה הבוערת. כשנכנסה האיכרה עם שני ברווזים מפוחדים וצעקניים בידיה ואחריה חברינו עם עוד שניים כאלו, התמלא הבית רעש והמולה. פקדתי על בעל הבית להעביר בול עץ קטן וגרזן ולשחוט את הברווזים. הוא מילא את פקודתי, שם את הכלים על רצפת החימר באמצע החדר ובקול מתנצל אמר: ״אני שטונדיסט — אסורה עלינו השחיטה, תשחט אתה״. אני, שבכל עת השיחה איימתי על כל כפרי שיעז לפגוע בניצול יהודי, והופעתי לפניו על תקן של ״בנדיט״, נקלעתי למצב מביך. לא יכולתי להודות שגם אני ״שטונדיסט״, לכל הפחות לפי החינוך, אם לא לפי האמונה. לסגת היה בלתי אפשרי. באותו רגע היה נדמה לי כי האמינות שלנו כנוקמים תלויה בשחיטת הברווזים. תפסתי את הגרזן וערפתי לארבעת הברווזים את ראשיהם. עוד היום אני מרגיש את הכאב העמום ביד המניפה את הגרזן ודפיקות הלב שהשתדלתי להסתירן. התיישרתי, ובפוזה של עורף ראשים, עזבתי את החדר לתוך החושך.

פרק ב

בהקשר זה עולות בזכרוני שתי תמונות משנות ילדותי המוקדמות. כפי שכבר סיפרתי, מוצא אימי ממשפחת איכרים בעלי אדמות, דבר נדיר אצל יהודים תחת שלטון הצארים ברוסיה, שבה נאסרה על יהודים בעלות על קרקעות חקלאיות. לפי המסופר במשפחה, מוצא יהודי אוסובה מסביבות אודסה, שפונו משם בימי הצאריצה יקטרינה הגדולה לתחום המושב הפולני ולשם פרנסתם היקצה להם השלטון קרקע דלה בפלך פולסיה. כשהתחתנה אימי עם אבי ועברה לגור בעיירתנו קליבן, המרוחקת מאוסובה כ־100 ק"מ, שמרה אימי על כמה הרגלים של חיי הכפר. למשל, בחצר שלנו היא טיפחה גינת ירק שעל פירותיה היתה גאוותה, למרות שבשוק נמכרו ירקות בזיל הזול, אך לא כאלה יפים, לדבריה, כפי שהיו בגינתנו הקטנה. אבי היה מתלוצץ שכל עגבניה שווה זהב. אימי גם עמדה בתוקף שתהיה פרה בבית. איך אפשר בלעדיה? טבעי שנדבקתי ממנה באהבת הטבע. בילדותי גידלתי תרנגולות וכלבים בחצר ביתנו. לא מעט קיתונות ספגתי מהדודים שלי על המנהג הזה. "האם נשמע הדבר שילד יהודי יגדל כלבים?" זה לא היה מקובל בקרב היהודים.

בין יתר תפקידי בבית, היה גם ללוות את פרתנו למקום התכנסות העדר המקומי. משם, היה רועה אוקראיני מוביל אותן למרעה. מקום ההתכנסות היה מחוץ לעיירה והיה עלי לעבור את הרחובות ה"גויים" שהיו בפאתי העיירה. רוב היהודים גרו במרכז העיירה. ילדים יהודיים נמנעו ללכת במקומות האלו, כי פה ושם נהג איזה שייגץ להציק להם, זרק אבן או שיסה כלבו. אני, שאהבתי לשוטט, גיליתי עניין באורח חייהם השונה של שכנינו הגויים. גם לא פחדתי מכלביהם כי ידעתי איך לטפל בהם. כשנוכחו כי היהודי הקטן הזה אינו בורח הפסיקו להתעסק איתי.

יום אחד, בהתחלת החורף, האדמה כבר היתה קפואה אך שלג עדיין לא ירד. ליוויתי, כהרגלי, את פרתנו בדרך הרגילה. מרחוב צדדי יצאה תהלוכה מוזרה, בראשה הלך זכרקו, אוקראיני בריא גוף, ורוד פנים וגבוה, בלונדיני עם שפם גדול שקצוותיו מסולסלות כלפי מעלה. כך תיארתי לעצמי קוזאק. הכרתיו היטב. הוא היה כל כמה שנים, לפני פסח, בא לסייד לנו את החדרים. הוא היה בעל מקצוע טוב, כפי שאמרה אימי, וגם איש נוח. מהתעסקותו בסיוד תקרות נשאר לו טיק מוזר בעינו האחת, שהיה מושך צד אחד של שפמו היפה כלפי מעלה. בידו הוא החזיק חבל שהיה קשור לרגלו של חזיר לבן מפוטם. אחריו, אשתו הגבוהה והרזה עם גיגית ביד עם כל מיני בדים לבנים וכלים משונים. אחריהם ארבעת או חמשת ילדיהם רצים יחפים בכותנות ובלוריותיהם הבלונדיניות היו בצבע שיער החזיר. הם נראו כמשפחה אחת. החזיר, שהלך בראש התהלוכה, שמח שהוציאו אותו מדירו האפל, פסע בניענועי גו אלגנטיים כרקדנית, תוך השמעת נחירות חזיריות של שמחה. אף בעיני היהודיות הוא נראה די סימפטי. שכחתי את תפקידי, החולבת האדומה שלנו המשיכה לבדה, ואני נשארתי. חשתי שדבר מה לא מוכר לי עומד להתרחש כאן. התהלוכה חצתה את הדרך ועלתה על חלקת שדה כרוב. היבול כבר מזמן נאסף ורק הקנים בלטו מהאדמה. התהלוכה הגיעה למקום לא רחוק מהדרך שבה היתה מוכנה ערימת אלומות קש ונעצרה. ביד אחת פתח זכרקו אלומת קש ופרש אותה על הקרקע כמעין מזרון. אישתו העמידה את כל הכבודה שסחבה עימה וסידרה אותה. הילדים הסתדרו מסביב לקש והתבוננו במעשי הוריהם בדומיה. אני נעצרתי על שפת הדרך. זכרקו העביר את החבל שאליו היה קשור החזיר לאשתו, וללא חיפזון הוציא סכין גדולה והחל משחיזה במין דוקרן־פצירה של קצבים. הוא הניח את הסכין, תחב את הדוקרן בחגורתו ובתנועה זריזה השכיב את החזיר באמצע מצע הקש וירד על ברכיו. החזיר, המופתע משינוי היחס הפתאומי, הקים צעקות מחאה נוראות. זכרקו לא התרגש. הוא הרים רגל קדמית ובדק את דפיקות ליבו החזירי. פתאום הוא שלף את הדוקרן ותחב אותו לתוך חזהו של החזיר וסובב אותו כמה פעמים. החזיר השתתק. אשתו מיהרה עם הגיגית והעמידה אותה תחת

רגלו המורמת של החזיר. זכרקו הוציא את הדוקרן וזרם דם אדום פרץ אל תוך הגיגית. זכרקו, בידיים מגואלות בדם, השגיח כי טיפה לא תלך לאיבוד. ילדיהם עקבו אחר מעשי הוריהם מבלי להוציא הגה מהפה. נפעם מהמחזה הנוראי רצתי בחזרה הביתה. לא יכולתי לענות לשאלת אימי למה זה לקח כל כך הרבה זמן, כי בעד האמת הייתי בוודאי מקבל כמה סטירות. חטפתי את ילקוטי וללא ארוחת בוקר רצתי נרגש לבית־הספר.

תמיד אהבתי להתעסק עם בעלי חיים. אם מגידול כלבים הסתייגו הורי, הרי לגידול תרנגולות בחצרנו לא התנגדה אמי ואף לא לתרנגולי ההודו שהיינו מפטמים לפסח. פעם היתה בלהקה שלנו תרנגולת קטנה צהובת נוצות וקלת משקל. שדה משחת. כמה שלא שמרתי עליה היא תמיד התחמקה ממני ולא הצלחתי לגלות היכן היא מטילה את ביציה. בסוף החצר עמד מבנה גדול ששימש גם מחסן לאיחסון סחורות, גם רפת לבהמה, גם מקום אחסנת עצים לחורף וגם לאיחסון כל מיני דברים מיותרים מהבית. היו שם המון אפשרויות להסתתר. באביב שמתי לב שהתרנגולת השדה הזו נעלמת לחצאי ימים ויותר. בהתחלה חיפשתי אחריה ברחובות הסמוכים, שמא ברחה מהחצר. אחרי עבודה בלשית מאומצת גיליתי אותה יושבת על ביצים בשוקת שנוצרה במפגש גג המבנה עם הקיר, גבוה ומוסתר היטב מעין סקרנית. בהזדמנות, כשירדה ללקט מזון, גיליתי 18 ביצים. לשמחתי לא היה קץ. ספרתי בחוסר סבלנות את הימים. לא סיפרתי על התגלית לאימי, כי פחדתי שתצווה להוציא את הביצים ולהפסיק את הדגירה בראשיתה. גם אימי שמה לב שהצהובה רזתה ונעלמת. ״יוסף״, אמרה לי אימי, ״נראה כי הצהובה דוגרת. תתחקה אחריה״. סיפרתי לה את הידוע לי כבר יותר משבוע. אימי ביקשה לא להפריע לה ולהוסיף לה גרעינים כשהיא יורדת. לפני גמר הדגירה העברנו אותה, בתוך נפה מרופדת בקש, למטבח, כי הלילות עוד היו קרים. במזל טוב החלה הבקיעה. אחד אחרי השני בקעו אפרוחים נחמדים. אחותי ואני עמדנו מסביב מכושפים מפלא הלידה. התחרינו בלהגיש לאמא־תרנגולת המאושרת מאכלי פינוק. בהתחלה היא שמרה על אפרוחיה בקנאות ולא נתנה לנו לגעת בהם. גם לא ידענו את מספרם המדויק. פה ושם היו מוציאים ראשיהם מבין נוצותיה ומסתכלים

בסקרנות על העולם מסביב. התמוגגנו מהם. במקום לשבת ולעשות שעורים היינו רצים למטבח להתבונן בהם. לאט לאט הם גדלו והתרנגולת התחילה להסתובב איתם במטבח ואז הסתבר כי לא כל הביצים בקעו. היו רק 11 אפרוחים. לאימי נמאס הלכלוך והיא ציוותה להעביר אותם למחסן. כשהיינו חוזרים מבית־הספר רצנו מיד לראות מה שלומם. כל פעם גילינו שחסר איזה אפרוח, ולפעמים שניים. התנחמנו שהיתר גדלים יפה, צומחים להם זנבות וכרבולות. התווכחנו בינינו מי מהם תרנגול ומי תרנגולת. למרות טיפולנו המסור נשאר מכל הלהקה בסוף הקיץ אפרוח אחד, שגדל לתרנגולת גדולה ושמנה בעלת נוצות שחורות ומבריקות. יפהפיה היתה בעינינו.

האמא התחילה לרמוז שהגיע הזמן לשחוט אותה, כי בחורף תרזה ובשנה הבאה בשרה לא יהיה טעים. הקמנו קול מחאה והאמא ויתרה. היה גם נהוג אצלנו שביום חמישי, שהוא גם יום השוק בעיירתנו, לפנות ערב, האמא היתה שמה בסל שתי תרנגולות שקנתה בשוק. הן היו קשורות ברגליהן כשראשיהן מופנים לשני קצוות הסל ואמא היתה מבקשת את אחד הילדים, לרוב אותי, לגשת לשוחט שישחט כדין, תמורת תשלום, כמובן. אף פעם לא שכחה להוסיף "אל תסתכל איך ששוחטים". הייתי נשאר בחוץ עד שהשוחט היה מוציא את הסל וממלמל לתוך זקנו "כושר". יום אחד, בהתחלת החורף, כשחזרתי מבית־הספר, גיליתי במטבח את תרנגולתנו השחורה שוכבת על שרפרף עם רגליים כלפי מעלה, ראשה שמוט, שחוטה, וטיפת דם קרוש במקורה. אחיותי ואני הקמנו קול צעקה ובכינו. אמנו, קצת נבוכה מהתגובה המופרזת שלנו, ניסתה להסביר ולהרגיע. מדבריה הפייסניים הרגשנו שהיא מבינה ללבנו, אך את הנעשה אין להשיב.

הסבנו, כהרגלנו, אחרי תפילת קבלת שבת, שתמיד היה מאורע משפחתי חגיגי, לשולחן. כולנו היינו לבושים בבגדי שבת, רחוצים, כל אחד במקומו, אבינו בראש השולחן ואימי לשמאלו ואני, הבן היחיד, מימינו ואחיותי לפי הסדר הקבוע. אבי בירך על החלות ואמא ואחותי רבקה הגישו את הדגים. אחרי הדגים פתח אבי בזמירות של שבת ואני, כמובן, עזרתי לו. עד כאן הכל התנהל כסדרו. אמנו התחילה להגיש את המנה העיקרית הבשרית, שכללה כמובן את בת טיפוחנו השחוטה. השתרר מתח. ההורים התחילו לאכול, ואמא

השתבחה בהצלחת התבשיל. בבית אצלנו היה נהוג שהילדים לא מדברים ליד השולחן, אלא עונים כשנשאלים. פתאום אבא שם לב שאנחנו לא אוכלים. "מה קרה, ילדים? למה אתם יושבים ככה?" הבנות, כולן ביחד, פרצו בבכי חרישי: "לא יכולים... זו תרנגולתנו השחורה". קמנו ללא רשות והלכנו להמשיך לבכות בחדר הסמוך. כך קילקלנו סעודת ערב שבת.

פרק ג

החורף עמד בפתח. ידענו כי בחורף תנועתנו לא תהיה קלה. כל פסיעה תירשם בשלג. כעת, אחרי השלכת, היער גם נעשה שקוף יותר. יתרון התימרון יעבור אל מבקשי נפשנו, שיוכלו לעבור על מזחלות על פני ביצות טובעניות קפואות, אשר נתנו לנו בקיץ הגנה טובה. בעצת קפיטן סוסנובסקי הוחלט להקים כמה בסיסים במקומות יותר יבשים, בעיקר ביער צעיר נטוע בצפיפות, להכין בונקרים למגורים, המרוחקים אחד מהשני, עם מלאי מזון, כדי שנוכל לעבור אליהם במקרה שנתגלה. עשינו כמצוותו. הבנייה ריכזה את כל מרצנו וזמננו. סוסנובסקי היה פעיל מאוד בבחירת המקומות המתאימים, בתכנון הבונקרים ובהכתבת כמויות וסוגי המזון שעלינו להכין. השתתפתי, כמובן, בכל העבודות אך ליבי, משום מה, לא היה שלם עם הפתרון הזה. כשכוסה הגג ונכנסתי לבונקר החשוך היתה לי הרגשה כאילו ירדתי, בעודי בחיים, לקברי. לא הרגשתי טוב במקומות סגורים, כנראה כתוצאה מישיבתי במחנה הריכוז קוסטופול.

בעיצומה של הכנת אחד הבונקרים הללו הגיע בחור שעמד על המשמר והודיע שהם מצאו שני איכרים שעסקו ביער בחיתוך רצועות קליפות עצים. ידם של איכרי פולסיה העניים לא השיגה לקנות נעליים. בקיץ היו כולם מהלכים יחפים. בחורף היו מתקינים מקליפות עצים צעירים רצועות גמישות, שמהן קלעו מין נעל מגושמת שהיתה קרויה בשפתם "פוסטולי". נשלחתי עם יובל, יצחק ואברהם לתחקר אותם. האיכרים הוחזקו בנקודת המשמר המרוחקת כקילומטר. מצאנו את שני האורחים מכפר מרוחק יותר, שיצא לו שם רע ככפר רצחני. האיכרים נראו מבוגרים, בין 40 ל־60. קשה היה לנחש את גילם של המזוקנים האלו. התרחקנו להתייעץ מה לעשות איתם. יובל, יצחק ובוסליק טענו שיכול להיות שאלו איכרים

תמימים שתעו ביער ובמקרה נתקלו במשמר שלנו, אבל בגלל שהם היו מהכפר הרצחני ההוא היתה סכנה שגם אם כוונתם לא היתה זדונית, הרי לו שחררנו אותם הם היו עלולים למכור את המידע והיתה בכך סכנה גדולה לבסיס. זר שראה את הבסיס דינו היה מוות. צריך היה להרוג אותו. חזרנו לבסיס להתייעץ עם החברים הנותרים. להצעה זו היו מתנגדים ואני ביניהם. "מה זאת אומרת? להרוג אנשים חפים מפשע?" הוחלט לתחקר אותם שנית, והגענו למסקנה כי אלו אנשים תמימים. חבילות הקליפות הגדולות שנשאו עליהם העידו כי זו היתה כל מטרתם. את הבונקר הם הרי לא ראו ובין כה וכה עמדנו לגמור אותו תוך יום־יומים ולהסתלק. לא היתה כל סכנה. אפשר היה לשחרר אותם. כעבור יומיים הסתיימה העבודה, והסווינו את הבונקר, אכלנו ארוחת צהריים ושכבנו לנוח מעט, כי ציפתה לנו דרך ארוכה בלילה. איני יודע כמה זמן ישנתי עד שמטר יריות מטווח קרוב נחת עלינו. תוך שנייה הקצתי ובמוחי הבזיקה כברק המחשבה: "לברוח! נבגדנו!" כעבור שניות נבלעתי בסבך היער. כשהתרחקתי מהאש התברר לי שאני לא לבד. כמעט כל קבוצתנו התקבצה. עצרנו כדי להעריך את מצבנו ולטכס עצה מה לעשות. ראשית, ראינו שחסרים שלושה חברים, שוודאי ברחו בכיוון אחר.

כולנו היינו עם הנשק האישי שלנו, מלבד יצחק, שמרוב בהלה השאיר את הנשק במקום רבצו. בעודנו עומדים כך במעגל ומתייעצים, הרגשתי רטיבות בחזה, במיוחד למטה, באזור החגורה. "האם כל כך הרבה הזעתי?" פתחתי את כפתורי בגדי העליונים ותחבתי יד שמאל להתגרד. מין זיעה סמיכה כזו? חשבתי לעצמי. הוצאתי ידי בחזרה ונבהלתי. היד כולה היתה צבועה בדם, כמו כפפה אדומה. נפצעתי, עברה המחשבה במוחי, אבל איפה? לא הרגשתי שום כאב. בעזרת החברים קרעתי את כותנתי וחשפתי את חזי ואז התברר כי משני צידי פיטמת החזה מצד ימין יש לי פצעים מדממים. נסיון בעזרה ראשונה לא היה לאיש מאיתנו. גם שום אמצעי חבישה לא היה ברשותנו. החברים קרעו פסים מכותנתי, הלא כל כך נקיה, וחבשו אותי, כדי לעצור את הדם. הכל נעשה בעמידה. התלבשתי בבגדי המגואלים בדמי, ונשאתי עיני לחברי. הייתי נבוך. היה בי

איזה רגש אשמה. הנה, הפכתי לנטל, במקום לנכס, על החבורה. הייתי הפצוע הראשון מהחבורה שלנו. כולם עמדו מסביבי. קראתי את מחשבותיהם: "היה בחור טוב. חבל...".

ככל שהייתי מבוהל, התקוממתי כנגד המחשבה כי זה הסוף. "לא יכול להיות. ככה לא מתים. הקדמתם, חברים יקרים, להספיד אותי", חשבתי לעצמי. עוד אנו עומדים כך, ניגש אלי יצחק והושיט ידו לרובה שלי. "תן לי את הרובה. אתה בין כה וכה כבר אינך יכול להשתמש בו". נסוגותי אחורה כמה צעדים והצבעתי בזעם לעבר המחנה שעזבנו זה עתה. "שם הרובה שלך, גיבור שכמוך. לך תיקח אותו. רק על גווייתי תיקח את הרובה שלי". בבושת פנים הוא הסתלק ממני.

תוך נקיטת אמצעי זהירות שלא לעלות על מארב, התחלנו להתקדם בחזרה לעבר הבונקר. בדרך פגשנו את נחמיה פקהויז, גבר שחרחר, נאה וחזק כבן שלושים, תועה לבד ביער. הסתבר שהוא נפצע ביד שמאל מעל למרפק, פציעה קשה שפגעה בעצם. הוא הספיק איכשהו לחבוש את עצמו ולתחוב את ידו המשותקת בין כפתורי מקטורנו. החברים חבשו אותו כמיטב יכולתם. השארנו אותו במקום והבטחנו לחזור ולאספו. ללכת איתנו לא יכול היה. כנראה איבד הרבה דם וגם סבל כאבים חזקים מבלי להוציא הגה. התקדמנו בזהירות. איגפנו את מקום הבונקר והגענו לעורף המקום שממנו הותקפנו. שקט שרר במקום. התוקפים, כנראה שוטרים אוקראינים, נסוגו דרך הביצה שממנה באו. הם אפילו לא ניסו לרדוף אחרינו ולנצל את העובדה שהצליחו להפתיע אותנו. לא היה ספק. שני האיכרים "התמימים" היו גששים שלהם. עלינו על מקום הבונקר. שם התגלגלו פריטי לבוש שהשארנו. פרט לנשק לא נלקח דבר. לא התעכבנו במקום מפלתנו. המשכנו בנתיב הבריחה שלנו. עברנו לא יותר מכ־50 מטר וההולך בראש צעק "הוי, ברל!" בתנוחה מוזרה שכב ברל ברן מקולקי מת. כמה מטרים ממנו שכב חיים ויינר, פליט מוורשה. היו אלה שני החללים הראשונים מקבוצתנו. התחיל להחשיך. בחיפזון חפרנו קבר רדוד. הטמנו את שני חברינו בלי מלה ובלי דמעה. הם הצטרפו לאלפי הקברים האנונימיים של חללים מבני עמנו הפזורים ביערות ובשדות ווהלין ופולסיה.

המקרה הזה השאיר בי פצע שלא הגליד עד עצם היום הזה. הרגשתי עצמי אשם במותם של שני החברים, בזה שהייתי ראש המסנגרים על שני הסיירים המוסווים, שהביאו עלינו את האסון הזה.

החיים האינטנסיביים בימי מאבק ראשונים אלו הדחיקו את זכרון מפלתנו שלא אהבנו להזכירה. כל יום העמיד אותנו בפני סכנות ואתגרים חדשים ולא היה זמן וחשק לעסוק בשאלה "לו...". אבל אני עם עצמי ניהלתי ויכוחים והתייסרתי זמן רב. נדמה היה לי שכעת, במחיר דם שני חברי, אני יודע את התשובה לסִיטואציות כאלו, עד ששמעתי את הסיפור הבא, כעבור כמעט שנה, בהיותי בחטיבת קובפאק. ביציאה מהקרפטים נאלצה חטיבת קובפאק להתפצל לקבוצות קטנות יותר, כדי להקל על היציאה מהכיתור הגרמני. באחת הקבוצות שירת סרן סרדיוק, דמות ידועה בדיוויזיה, מוותיקי הקובפאקובצים. הוא היה קצין מקצועי לשעבר בצבא האדום, גבר ממוצע קומה, רזה, שרירי, בעל שיער שטיני כהה עם שפמצ׳יק דק גנדרני ועיניים אפורות כפלדה. קולו היה צרוד מעט, וצחוקו נראה כמעושה, כשהיה חורץ שני קמטים סביב לפיו. קבוצתו תעתה בדרך, ביציאה מהכיתור. הסביבה שרצה יחידות מובחרות של לוחמי הרים הקרויים בגרמנית "אלפן-ייגר". היה דרוש תושב מקומי, כדי להיעזר בו להגיע ליער. השבילים היו מפותלים ומרובים. היישובים היו רובם בעמקים, ושם גם ישבו הגרמנים. היתה זו משימה קשה, וסרדיוק התנדב לבצע אותה. הוא לקח איתו קבוצה קטנה של אנשים, בתוכם המספר, וירד לחפש מורה-דרך. הם נכנסו לבית, העירו את תושביו בשקט וביקשו מהאיכר להראות להם את הדרך לכיוון הכפר השכן, לשם הטעייה. משימה קלה, חשב האיכר, וכיצד אפשר לסרב לאנשים חמושים שהיו כל כך מנומסים ואדיבים. כשהאיכרה התחילה לדאוג לבעלה, הרגיע אותה סרדיוק בשפתו האוקראינית השורשית: "אל דאגה. הוא מיד יחזור, תלכו לישון. אל תדאגו". האיכר התגלה כמורה-דרך אינטיליגנטי. מיד הבין את הנדרש ממנו והוביל את כל החבורה למחוז חפצם. כשעלו על דרך שממנה ניתן היה להמשיך על פי המפות, ומורה-הדרך היה כבר מיותר, ציווה סרדיוק על הקבוצה להתקדם ובעצמו, עם מספר

הסיפור והאיכר, נשארו מאחור. כשהקבוצה התרחקה, ציווה סרדיוק על האיכר לשכב על השביל, הרים אבן כבדה ומעך לו את הראש. המספר, איש קובפאק ותיק, למוד קרבות, היה נסער עד עמקי נשמתו מהרצח המתועב שבוצע ע״י מפקדו.

ברבות הימים, היה אותו סרדיוק מפקד הגדוד שלי. שנאתי אותו ויראתי מפניו. המקרה הזה ערער בי את הבטחון שאני יודע את התשובה איך לנהוג במקרים כאלה. האם יש בכלל תשובה?

חלק מתוכניותינו להקמת בונקרים לחורף, ואולי החשובה שבהן, היתה תוכנית להקמת בונקר בביתה של ״שלחצ׳יאנקה״ פולניה, ידידתו של סוסנובסקי. ביתה היה מבודד מיישוב, גדול מידות, עם הרבה חדרים גדולים, מרפסות ואורנז׳ריות סגורות, עם זכוכיות צבעוניות, חסרות בחלקן. לא כל החדרים היו בשימוש. בכל שררה עזובה. גם חלקי הריהוט גדולי המידות, שעוד נשארו בבית, כי מחמת גודלם לא נמצא להם דורש, העידו כי הבית ראה זמנים טובים יותר. תושביו היו שלושה: בעלת הבית, אישה בסוף שנות השלושים שלה, עדיין נאה, שטינית ותמירה, בעלת תווי פנים והתנהגות אציליים. עשתה רושם של מנותקת מהמציאות על רקע התפאורה הזו. ניכר היה עליה כי בעבר דאגו לה לכל וכעת, כשבעלה, קצין מילואים בצבא הפולני, לא חזר מהמלחמה וגורלו לא היה ידוע, נשארה חסרת אונים והתפרנסה ממכירת כל דבר בבית שרק נמצא לו קונה. סוסנובסקי, קצין צבא הפרשים, התאים לתדמיתם של הגברים שהיא הכירה מקודם. נקשרה ביניהם ידידות, למרות הבדלי הגיל, והוא היה זה שהגה את הרעיון להקים בביתה בונקר בשביל כל הקבוצה. על רקע יחסיהם ואופיה הרומנטי והלא מציאותי של ״השלחצ׳יאנקה״, ואולי בהשפעת הספרות הפולנית על הקונספירציות מימי הכיבושים הרוסיים, ששיחקו כאן תפקיד, לא התקשה קפיטן סוסנובסקי לשכנעה להסכים לרעיון מסוכן זה. התושבים הנוספים היו בנה, בן ה־12 בערך, וחניך יתום המבוגר מעט ממנו. שני הילדים האלו היו פיקחים וזריזים ומילאו, בהדרכתו של סוסנובסקי, תפקידי סיירים בכפרים הסמוכים. הכנת בונקר בבית גדול זה, עם מבני העזר שלו, לא היתה בעיה גדולה. וכן גם הכנת מלאי מזון גדול, שבינתיים נהנו ממנו תושביו. אנחנו נמנענו מלהגיע שלא לצורך לבית, כדי לא למשוך תשומת לב מיותרת.

לא עבר זמן רב וירד השלג הראשון. ניידותנו נפגעה. כל פסיעה ביער השאירה עדות על תנועתנו, שהיתה כתובה על השלג הרך של תחילת החורף, כמו בספר פתוח. בהתייעצות עם מפקדנו, קפיטן סוסנובסקי, הוחלט לאייש את הבונקר בבית. בקבוצות קטנות, בדרכים שונות, הצטווינו להגיע. החיים באמת היו נוחים בבית. בלילות היינו מתרווחים בחדרים, מבשלים, מתנקים, מתרחצים או יושבים לפני האח הבוער, מתקנים ציוד ומפטפטים. לי היתה הזדמנות לטפל בפצעי שהעלו מוגלה מחמת הזיהום. השגתי מיהודי שהסתתר ביערות משחה שהיתה עשויה מתערובת של שעוות דבורים עם שומן חזיר ושרף עצים. המשחה, שנדבקה טוב, מנעה זיהום נוסף בפצע הפתוח. על הסגולות הרפואיות של המשחה אפשר להתווכח, אבל לשני דברים זה עזר ללא ספק, למניעת הדבקות התחבושת לפצע, שקודם כרוך היה בכאבים חזקים ובדימום רב, ולמניעת גישת הכינים לפצע. בזמן ההוא לא עזבנו את המקום והפסקנו כל פעילות מבצעית כדי לא להשאיר עקבות. ביום היו הילדים עם המגלשות שלהם, במסווה של משחק, מקיימים סיורים להזהיר אותנו מסכנה. בלילות היינו מקימים נקודות משמר מחוץ לבית הגדול והגן שסביבו. לילה אחד, סמוך לחצות, דפק השומר על תריס החלון והודיע כי ראה דמויות רצות מאחורי מבני המשק. מיד תפסנו עמדות ירי מאחורי החלונות והמתנו. יובל רץ לפרוזדור כדי לראות מה נעשה בחוץ, וביציאה מהכניסה הראשית נתקל בגרמני. הגרמני נבהל כנראה ופתח בריצה לעבר הרפתות. יובל ירה בעקבותיו יריה אחת ונסוג בחזרה להזהיר אותנו בצעקה "גרמנים". פתחנו ביריות מהחלונות אף־על־פי שלא ראינו אף אחד. משלא באה תשובה הפסקנו הירי. הגרמנים כנראה נסוגו. הידיעות שלהם אודותינו היו, קרוב לוודאי, על מסתתרים יהודים בלתי חמושים. קבלת הפנים שלנו הפתיעה אותם. כך או כך, המקום נתגלה. ניצלנו את המבוכה של הגרמנים ומיהרנו לעזוב את המקום. קפיטן סוסנובסקי, שישן בחדר "השלאחצ׳יאנקה" מבוהל מהיריות, הגיע אלינו לבוש למחצה וביקש מבעלת הבית לבוא איתנו עם הילדים, אך היא לא הסכימה. לא היה זמן לדיונים. עזבנו כולנו לתוך היער בהנהגתו של סוסנובסקי, תוך השארת עקבות גסים בשלג. היינו בטוחים כי הגרמנים, לאחר

שיתאוששו, או לפחות בבוקר, ירדפו אחרינו. סוסנובסקי התחיל מסע מסובך ביער שעיקרו היה ללכת במעגל בעל קוטר גדול מאוד, כל פעם לצאת ממנו בכמה קילומטרים ולחזור אליו. אחרי שחזרנו מספר פעמים על התרגיל, יצאנו ופתחנו בהליכה בדרך ליעד. הפיתולים האלו היו עשויים לבלבל רודפים. לא ברור לי עד כמה זה היה מועיל לו החליטו הגרמנים לרדוף אחרינו. הם לא העזו ללכת אחרינו ליער. המסע הזה לקח לנו חצי לילה וחצי יום. לבסוף, עייפים, הבערנו אש והתחלנו לדון במצבנו. מה הלאה? הרגשנו שמפקדנו סוסנובסקי אובד עצות. הוא הרגיש לא נוח כלפינו, ועוד יותר היה מודאג מהגורל המצפה לידידתו. בהתוויית תכניות לחורף הוא תמיד התנגד לעזוב את הסביבה, אף־על־פי שהיו כבר סימנים שהגרמנים מכינים צעדי נגד לתופעה החדשה הזו. בפעולות שלנו הקמנו רעש לא קטן בסביבה שקטה זו. היה ברור כי זו רק שאלה של זמן עד שתתבצע פעולה רבת היקף נגדנו. הייתי חסר ניסיון צבאי, אך הרגשתי בחושי שכוחנו בתנועה ובניידות, ב"אווריריות" שלנו, בכושרנו להיעלם אחרי פעולה ולהופיע במקום בו לא מצפים לנו. היה עלינו להיות במצב בו אנו בוחרים את האובייקטים להתקפה ובהפתעה, בזמן הנוח לנו ולפי כוחותינו ולא להיות מטרה להתקפות האויב, כי בקרב פתוח ידינו על התחתונה ולכן אסור שיהיו לנו בסיסים שיקשרו אותנו אליהם. בניגוד לאנשי אוסובה וקולקי, שזה מקרוב עזבו את בתיהם וקשורים היו למקום ולנוף המוכרים להם, והדבר נסך בהם הרגשה של בטחון, הייתי אני, שבאתי מקליבן המרוחקת ושהייתי נע ונד מזה שנה וחצי, כבר לא הייתי קשור, רגשית, לשום מקום. הייתי הראשון והמתמיד בדרישה לזוז צפונה־מזרחה לאזור היערות הגדולים של בילורוסיה. נשארתי במיעוט. כל מחשבות חברי היו מכוונות להמצאת פטנטים למסתור ולהכנת מלאי מזון לחורף. במצב זה, רעיוני לנדוד צפונה, קיבל תמיכה נוספת. המכשול היה סוסנובסקי. כמו במקרים קודמים, הוא הוציא הנחיות לימים הקרובים ובעצמו הסתלק. חוסר הנחת מהתנהגותו פרץ. מה שקודם חשב כל אחד מאתנו ולא העז להעלותו לדיון, הפך למרד כנגד הנהגתו. הוחלט להתנתק ממנו. בינתיים, בהשפעת רוחות דרומיות, נעלם השלג כלא היה. חזרה אלינו הניידות הקודמת. ידענו שלא

לזמן רב. בעבודה קדחתנית הכנו בסיס אספקה לחודש ימים במקום חדש שלא היה ידוע לסוסנובסקי. התכנית היתה שקבוצה קטנה וקלת תנועה תנוע צפונה־מזרחה לתור אחר גוש יערות גדול יותר, שלפי השמועות נמצאו שם קבוצות פרטיזנים נוספות, ליצור איתם קשר ולחזור ולהעביר את כל הקבוצה לשם. בשלהי נובמבר 1942 זזנו. למסע הזה שנחשב, מפאת חוסר ידע על הנעשה מחוץ לאזורנו, בעל סיכון גבוה, נבחרו אברום קיפר, זיסיה חייצ׳וק, יוסף גורנשטיין ויצחק פקהויז. עם האחרון היו קצת בעיות. אשתו רחל לא רצתה להיפרד ממנו והעמידה תנאי: או שהוא נשאר אִתו שהיא הולכת אתנו. אחרי שיקולים של בעד ונגד הוחלט לצרף גם אותה, כי יצחק, מנדודיו לפני המלחמה, הכיר את הסביבה עד לסארני. לא יכולנו לוותר עליו. על הקבוצה הנשארת ציווינו לא לקיים שום פעולות. למפקד מונה יוסף חייצ׳וק. נפרדנו ללא גינונים מיוחדים. הנשארים ביקשו שניקח עוד פריטי ציוד, "אולי תזדקקו בדרך". בעיניהם היינו אנו המסתכנים למען עתיד הקבוצה, היוצאים אל הבלתי נודע. לא תיארנו לעצמנו כי זו פרידה לנצח. לפנות ערב, תוך עקיפת כל ישוב, התחלנו את מסענו לפריצת הבידוד ולחיפוש אחר מרחבים גדולים יותר לפעולותינו, בכיוון כללי צפונה, עם נטייה קלה מזרחה. ידיעותיו של יצחק התגלו, עד מהרה, כבלתי מועילות בעבורנו. הוא ידע את דרכי המלך שבהן נסע לפני המלחמה. אנו לא יכולנו להשתמש בהן, כי הסיכון לפגוש בהן גרמנים או משטרה היו גדולים יותר מאשר בדרכי עפר כפריות. הפצרתי בחברים להשיג לי מפה כלשהי. הסיכוי להשיג מפה, במקומות אלו, היה רק בבתי משכילים כמו כמרים או מורים. כשהתרחקנו מבסיסנו התחלנו לפקוד בתים ולחפש מפה. בכפרים הקטנים לא היו כנסיות ולא בתי ספר ועל כן לא היו כמרים ואף לא מורים. היה עלינו לפקוד כפרים גדולים יותר עם סיכון שניתקל במשטרה אוקראינית או בגרמנים. סוף כל סוף הגענו לכפר גדול. על רקע הבניינים החד־קומתיים בלט מבנה גדול דו־קומתי כמעט חדש שנראה כבית־ספר. בלט גם צריח כנסיה באמצע הכפר. הערפנו את בית־הספר, כי עמד בפאתי הכפר. מהצד השני של חצר בית־הספר עמד בניין מגורים קטן, אף הוא חדש. הסתבר כי זה מקום מגוריו של מנהל בית־הספר. טוב מאוד. הגענו

למטרה. האיש היה מבוהל מאוד. הוא לא ידע איך לסווג אותנו: אנשי משטרה, פרטיזנים רוסיים או נאציונאליסטיים אוקראינים שהחלו באותה תקופה להתארגן. הוא התפתל, מלמל דברי התנצלות בלתי מובנים. הרגעתי אותו. ״נחוצה לנו מפה, אדוני. זה הכל. לא יאונה לך כל רע״. בידיים רועדות הוא התחיל לחפש בספרייתו והוציא את מפת פולין מלפני 1939 בקנה מידה של אחד למיליון. ״יותר גדולה אין לך?״ ״אין״ היתה תשובתו. הזהרנו אותו שלא יספר לאף אחד על ביקורנו, אחרת נחזור אליו. מצוייד במפה זו ללימוד גיאוגרפיה של פולין בבית־ספר עממי ובידיעותי בשפות האוקראינית והרוסית, נהפכתי למוביל וקובע התוואי של התנועה במסענו זה. יצחק היה ניגש אלי בכל פעם ושואל מה לפנינו: כפר או מסילת ברזל או כביש או חציית נהר על גשר, והיה מתפעל מאוד כאשר כל אשר ניבאתי לאחר התבוננות בנייר המקושקש הזה, הנקרא מפה, לאור הגפרור שבידו, התאמת. ככל שהתרחקנו מגוש היערות שבהם שכנו עד עכשיו הופתענו ממיעוט המכשולים ומקלות התנועה שלנו. גרמנים כמעט שלא היו בשטחים הכפריים העצומים האלו. הם ישבו בעיירות או במקומות שהיו חשובים להם לשם הבטחת קווי תחבורה שבהם הובילו יומם ולילה אספקה לחזית הרוסית הרחוקה שבאותה עת כבר הקשיחה מאוד. עבר הזמן של האופוריה הגרמנית על הנצחונות הקלים של התחלת המלחמה שנראתה לגייסותיהם כטיול פיקניק עליז.

ביחידות העורפיות, שהיו מורכבות מז׳נדרמריה, גסטאפו ואנשי מינהלה, לא היו המשובחים שבלוחמים. לעומת זאת הצטיינו באכזריותם וברצחנותם. כעת הם איבדו מעט מבטחונם העצמי. רק בקבוצות גדולות ורק ביום הם העזו לצאת מהמקומות המבוצרים שלהם לשטח.

האוקראינים שהצטרפו, מיד עם הכיבוש, בהתלהבות לגרמנים, כשהיה מדובר ברצח שכניהם היהודים ובביזת רכושם, התחילו כעת להבין כי הסדר הגרמני החדש אינו כולל הקמת מדינה אוקראינית עצמאית. כל הניסיונות של עם מרובה אוכלוסין זה להשיג עצמאות היו מלווים תמיד בפוגרומים ביהודים, כאילו שאנו ולא הפולנים והרוסים, לסירוגין, היינו היריבים לעצמאות זו. יריבים כמובן לא

היינו, אך טרף קל אכן היינו. לא משנה מהו הלקח ההיסטורי בשבילם; בשבילי העם האוקראיני נושא באחריות לרצח חלק הארי של העם היהודי בשואה, לא פחות מהעם הגרמני.

בשטח שלטו כעת המיליציות האוקראיניות שבחלקן היו עריקים מהמשטרה הגרמנית, או שהיו בקשר רופף איתם. זו היתה תקופה של טרום התארגנות של הכנופיות האוקראיניות של "באנדרה", "בולבה" ואחרים. בינתיים הם פעלו על דעת עצמם בנפרד. המשותף לכולם היה להיטותם לחפש ולרצוח יהודים בודדים ומשפחות שהצליחו לחמוק מההשמדה והסתתרו ביערות ובכפרים, ומספרם הלך ופחת.

בשבילנו, קבוצה מזוינת, הם לא היוו מכשול רציני. גילינו מהר שעם היריה ראשונה הם נסים על נפשם, מחליפים מדיהם, מסתירים נשקם ומעמידים פני תם. הם לא היו לוחמים, הם היו רוצחים. לא התעסקנו איתם במידה שלא הפריעו לתנועתנו, והתנועה קיבלה כעת תנופה. במקום ברגל, גייסנו איכרים בעלי סוסים ועגלות והתקדמנו כל לילה בקצב של 20 עד 40 ק"מ.

פרט לחניות יום, הפסקנו את הקונספירציה, היות שלא היה לנו מה להסתיר. לא היה לנו בסיס, הסתמכנו על ניידות. לחניות יום בחרנו "חוטורים" מבודדים ואסרנו על התושבים לצאת מהבתים בעת שהותנו אצלם. חקרנו את המקומיים על הנעשה בסביבה ותכננו את נתיב התקדמותנו ללילה הבא. לא סחבנו אתנו אספקה, כי אוכל היה בכל מקום בשפע. לעומת זאת, היה צורך לדאוג ללבוש שלנו, שהתבלה מאוד בעת שהותנו ביער. עכשיו, משהסתובבנו בין אנשים, היה עלינו להיראות כבני חיל. הלבוש הכי מבוקש בינינו היו פריטי לבוש צבאיים סובייטיים, ובינתיים שיפרנו מראנו עם כל הבא ליד, עד ההזדמנות הבאה.

נזכר אני, שבמוצאי שבת אחת, בנסענו דרך כפר גדול, נתקלנו בנשפייה באחד הבתים הגדולים במרכז הכפר. קולות שירה ונגינה בגרמושקה נשמעו למרחוק. הרגיזה אותנו השמחה חסרת הדאגות שלהם. במקום להמשיך בשקט ולא לעורר תשומת לב מיוחדת, החלטנו לקלקל את הנשף. עצרנו את העגלות וירדנו. נעמדתי בפתח וציוויתי: "ידיים למעלה. לא לזוז!" לרגע קט קמה מהומה והכול נדם. היה מצחיק לראות את החבורה המבוהלת נדחסת לפינה

הנגדית עם ידיים מורמות, מיוזעים ונושמים בכבדות, מן הריקוד ומן הפחד. מבטי נפל על מעיל צבאי שהיה תלוי על דלת פתוחה לחדר סמוך. משמע, יש כאן אנשים מזוינים. לפקודתי "בעל המעיל יצעד קדימה!" לא היתה תגובה. כיוונו הרובים לחבורה וצעקתי שוב "בעל המעיל יצא קדימה, אחרת פותחים באש!" ואז העזה בחורה ואמרה כי ברח. "האם ישנו עוד מישהו מזויין?" "היו שניים והם ברחו!" ענו במקהלה. לשאלה אם יש נשק בבית היתה התשובה "היו להם רובים. לא יודעים. תחפשו". מייד עשינו חיפוש ואמנם נמצא רובה. השני ברח כנראה עם נשקו. המעיל הצבאי התגלה כמעיל של קצין פולני עשוי מבד משובח, כמעט חדש. הורדתי את מעיל האיכרים האפור והקצר שהיה עלי ולבשתי את המעיל הירוק הארוך והגנדרני שהתאים לי כאילו היה תפור עלי. מצאתי חן בעיני עצמי בלבוש זה. נשארתי בו עד שאבד לי במסע בקרפטים. גם חברי למסע החליפו פריטי לבוש עם ה"קבלירים", שבאו למסיבה במיטב מחלצותיהם, והמסיבה העליזה נגמרה כמסיבת פורים, אלא שמיטב התחפושות היו עלינו.

שוב ירד שלג. גם הטמפרטורה ירדה מאוד. התחיל ממש החורף. לנו זה לא הפריע, שכן את החניות כבר עשינו בבתים מוסקים והתנועה על מזחלות היתה יותר מהירה ושקטה. יכולנו לעבור במזחלות במקומות שאינם עבירים בקיץ, כגון נהרות וביצות שקפאו. לא הזדקקנו לגשרים, שברובם היו שמורים. הדאיגה אותנו המחשבה איך מסתדרים חברינו שנשארו מאחור.

משחצינו את מסילת הברזל "סארני־קובל" נעשתה התנועה שלנו חופשית עוד יותר. מפי המקומיים שמענו יותר ויותר על אנשים מזויינים, יהודים ופרשוטיסטים רוסיים, שמסתובבים בשטח. כולם דיברו עליהם, אך נתונים של ממש לא יכולנו לקבל עליהם. ככל שהתקדמנו צפונה, תכפו הידיעות על המצאות קבוצות מזויינות. מצפון־מערב לדומברוביץ החלטנו להאט קצת את קצב תנועתנו ולחפש מגע איתם. השטח היה נקי מגרמנים ועוזריהם. הסתובבנו לאור היום בכפרים די בחופשיות. באחת החניות שלנו, בחוטור מבודד, הגיע אורח לבעל הבית, איכר מכפר גדול סמוך, וסיפר כי בכפר ישנם אנשים מזויינים. הוא לא ידע להגדירם. "אלוהים יודע

מי הם, אבל הם בטח לא משטרה גרמנית". ייתכן כי לאורחנו היתה סיבה להסתלק מכפרו ל"חוטור" השקט, בו פגש בנו. לא היה זמן להרהר. יותר חשוב היה להיוודע במהירות מי הם. לא רצינו להחמיץ אותם, בין אם היו פרטיזנים ידידים או שמא היו אויבים. אברהם קיפר ויצחק לקחו את האיכר האורח אל כפרו לאמת את הידיעה. הם לא הספיקו להגיע לכפר, והנה פגשו שני אנשים חמושים ההולכים לקראתם. "מי אתם?" צעקו שני הצדדים מרחוק, באוקראינית. "פרטיזנים", ענו שני הצדדים (התשובה היותר נכונה צריכה היתה להיות "יהודים אנחנו", אבל זה לא היה אז באופנה). היו אלה שני סיירים מקבוצת פרטיזנים יהודים מזופיובקה, שיצאו גם הם לחפש מגע עם פרטיזנים. על קבוצת זופיובקה, שחנתה ביערות צ׳ומאן, כ־50 ק"מ מבסיסנו, הגיעו אלינו בזמנו שמועות. מפאת הקונספירציה המופגנת של ימי ההתארגנות הראשונים לא נוצר בינינו מגע. החלטנו להמשיך בדרך ביחד. קבוצתם מנתה כ־15 איש. ביניהם הופתענו לגלות את אברהם בוסליק, שלא שב מאחת מגיחותיו ושחשבנוהו לנעדר. כולם עשו רושם של אנשי חיל. במיוחד התרשמנו מהמקלע שבידי יואל שצ׳רבאטי. היה ביניהם קצין גוי רוסי כבן 40. היה נדמה לי כי הוא מרגיש די בודד בחברתנו, שכן לא יכולנו מלהתאפק ולדבר בינינו באידיש. התבלטו ביניהם גד רוזנבלט בעל הגוף, קצר רואי וממושקף וחברו חיים ווצ׳ינה נמוך הקומה, בהיר עיניים ושיער, ישר כסרגל באופיו ובקומתו, ושני האחים יצחק ונוטה קימלבלט גבוהי הקומה ויפי התואר.

פרק ד

המשכנו יחד בדרכנו בכיוון צפון־מזרח. באחת החניות, בסביבות ויסוצק, השתכנו בכמה בתים על גבעה המרוחקת מן הדרך כ־400 מטר. נוח היה להשקיף על הדרך מהחוטור הזה. הנוף היה פסטורלי, כפי שרק יכול היה להיות במקומות אלו בחורף. שקט. הכל היה מכוסה בפלומת שלג לבנה ורכה שירדה בלילה. רק הגדרות של חלקות השדה בלטו מעל לשלג. פה ושם היה עץ חסר עלים, אשר ענפיו העבים יותר היו מכוסים שכבת שלג. למטה הדרך הפרושה לפנינו היתה שוממה. מעבר לה, כל כמה שהעין יכלה לראות, היתה אותה תמונה מונוטונית. בבית היה חם. החבר׳ה החליפו רשמים, נחו, פטפטו, והעבירו את הזמן. הזקיף שעמד בחוץ נכנס בריצה והודיע שמזחלת מוזרה, ועליה מספר אנשים, דוהרת במהירות בדרך למטה, שלא כמנהגם של האיכרים שעיתותיהם בידם. פרצנו כולנו לפתחים. שצ׳רבאטי שבר את שמשת החלון והוציא דרכו את קנה המקלע. תפשנו עמדות ירי. כשהגיעה המזחלת לשביל המוביל לחוטור שלנו היא פנתה ללא היסוס שמאלה והחלה לעלות ישר אלינו. לא היה לנו ספק כי אנו המטרה של נסיעתם. במעלה הגבעה האטה המזחלת את דהירתה ועברה להליכה. יכולנו לזהות שני נוסעים. לא היתה בכך סכנה בשבילנו ונרגענו. אנו כ־20 איש. ניתן להם להתקרב.

הרתמה שעל הסוס לא היתה מקומית, אלא עם קשת עץ מעל צוואר הסוס, שאינה מקובלת בסביבתנו. בהתקרבם למרחק 50 מטר צעק בוסליק: ״לעמוד! מי אתם?״ שני האנשים לא נבהלו. עצרו את המזחלת, ירדו לאט ממנה וקראו ״פרטיזנים סוביטיים אנו. אל תירו! ידידים אנו! שמענו עליכם ובאנו להכיר אתכם״. שניהם היו גבוהי קומה. אחד היה בעל תווי־פנים רוסיים מובהקים, פנים רחבים, עיניים אפורות, חייכן ודברן. הוא היה לבוש מעיל פרווה קצר, מגפיים

טובים ומכנסי רכיבה כחולים כהים. בכובע הפרווה שלו היה שקוע כוכב אדום קטן. היה חמוש באוטומט פה־פה־שה רוסי, אקדח ושני רימונים. השני היה כהה יותר, בעל תווי פנים עדינים, צעיר יותר, עם סומק בריא בלחייו. שתקן היה, כאילו ביישן. היה לבוש במעיל צבאי גרמני ירוק עם צווארון חום של הוורמאכט. בכובעו גם כן היה טבוע מחומש אדום נוצץ. חימושו היה כשל הראשון, אך אקדחו היה מטיפוס פאראבלום גרמני, והיה תלוי על חגורתו מבפנים כמנהג הגרמנים. "שמי", אמר הראשון, "גרגורי. ושמו," והראה באצבעו על חברו, "אנטון זימלנקה. אנו חלק מקבוצה גדולה יותר של סיירים שנמצאת במשימת חבלה וסיור וחונה לא רחוק מכאן. אנו חוזרים לדיוויזיה שלנו, לאחר שביצענו את משימותינו, דיוויזיית קובפאק". הכול נשמע לנו כל כך דמיוני. איזה דיוויזיה? ממתי יש לפרטיזנים דיוויזיות? זה לא יכול להיות, חשבתי לעצמי, זו מלכודת. "ומי אתם?" שאלו "פרטיזנים מקומיים". "לא", השיב אברהם קיפר "אנו מסביבות לוצק ורובנו ונמצאים במסע לחיפוש קשר עם פרטיזנים רוסיים". "יכול להיות שמצאתם", נענינו, "אבל אין לנו סמכות. נדווח למפקדנו והוא יחליט. להתראות חבר'ה ואל דאגה. איך שלא יהיה, נעזור לכם". אחר שנסעו התחילו בינינו ויכוחים. חלק טענו "מה, עיניכם לא רואות איך לבושם מסודר והם מפוטמים, מגולחים ונקיים. זה שיש להם כמה חלקי לבוש רוסיים אינו אומר ולא כלום. כל אחד יכול לתקוע לו כוכב אדום בכובע. חברים אלה הם קוזאקים בשרות הגרמנים, המכינים לנו מלכודת. לא שמתם לב שהשני, זה היפה, לא הוציא הגה מפיו. הוא לא יודע רוסית. זה גרמני. אל תתנו להוליך אותנו שולל". כל הנימוקים ההגיוניים של האחרים לא יכלו לבטל לגמרי את החשד שבמידה זו או אחרת קינן בלב כולם. מצד שני, לא רצינו להיות כל כך קרובים למטרה ולפספס אותה. הפיתוי היה גדול מדי והמריץ אותנו להסתכן. נשארנו דרוכים במקום וציפינו לבאות. כעבור זמן לא רב חזרו מכרינו המוזרים בשתי מזחלות עם עוד כמה אנשים, גבר ממוצע קומה בראשם, חטוב גוף ולבוש במדי הצבא האדום, על כתפיו זוג כותפות רחבות עם 4 כוכבים קטנים מחומשים. לא ידענו כי בצבא האדום הוחלפו סימני הדרגות והנהיגו בחזרה כותפות כפי שהיו בימי הצארים. גם זה נראה לנו

חשוד. האיש הציג עצמו כקפיטן איוואןביירז׳נוי. רגע קט הוא סקר אותנו. ״נו, חבר׳ה, אם ברצונכם להסתפח אלינו אני מסכים. בני מזל אתם. נתקלתם בחטיבת קובפאק המהוללת. יותר איני יכול לספר לכם כעת. בעוד כמה ימים, כשנגיע, תראו לבד. היכונו מחר בבוקר לדרך. איך אצלכם האספקה?״ בלי לחכות לתשובה הוסיף: ״הבאנו לכם קצת בשר וסוכר. תכינו צידה לדרך, כי הדרך שלפנינו ארוכה״. בעודו מדבר, הביאו החבר׳ה שלו שוק של פרה וחצי שק סוכר. כשהצטנענו ואמרנו כי אין צורך בכך, השיב: ״תקחו, תקחו, יש לנו מספיק״. מפקדם, ביירז׳נוי זה, שחור השיער וחום העיניים, עורר בנו אמון בדיבורו המהיר והבלתי אמצעי ובפניו הטובים והחייכניים ואפו החטוב והמנומש. הוא הסביר לנו את סדר התנועה למחרת. ״בראש תלך מחלקה מאנשינו עם כמה מזחלות שעליהן גם אתם יכולים לשים את מטענכם. אחריהן תלכו אתם החדשים ומאחוריכם העדר.״ כאן הוא הסביר לנו שיש איתם עדר פרות ושוורים שהם הפקיעו מסובחוז. בסוף ילכו יתר האנשים והמזחלות. נפרדנו מהם במצב רוח מרומם.

מיד לאחר שאנשי ביירז׳נוי הסתלקו, התחדש הוויכוח על זהותם. ״אתם רואים, אותנו לוקחים באמצע, כדי שלא נוכל לברוח״. אלא שבעת היו הספקנים מיעוט קטן והשתקנו אותם. ליתר ביטחון הוחלט, לשאת את הנשק על כתפינו טעון, כדי שנוכל להגיב במהירות בעת סכנה. הרי לא נפלנו הרבה במספרנו מהם. ברגשות מעורבים התחלנו את מסענו בבוקר, מוקדם, ב־6.12.42. ההליכה בשלג התנהלה באיטיות. השיירה התמתחה והמזחלות הקדמיות עצרו מפעם לפעם כדי להמתין למפגרים. בהפסקות אלה יכולנו להכיר קצת את החברים החדשים שלנו. עליזים וחסרי דאגה הם החליפו ביניהם רשמים על קרבות שניהלו. הם התבדחו והמתיחות פגה. השעה היתה כ־10 בבוקר. השמש זרחה, דבר נדיר בימי החורף במקומות אלו. נפש חיה לא נראתה בסביבה. פתאום, קרעה יריה מאחור את השקט. כולנו, גם אני, הסתובבנו לאחור לאתר את מקור הירי. אז הסתבר, לבושתי, כי אני הוא זה שבשגגה לחץ על הדק הרובה שהיה תלוי על כתפי מאחור, וממנו נפלט הכדור. זה היה אותו כדור שהכנסנו כולנו לקנה מחשש שהחברים החדשים

שלנו יתגלו כשלוחי הגרמנים. תירצתי זאת לקפיטן ביירז׳נוי בכך, כי הכדור נשכח מאתמול בלילה בשעה שעמדתי על המשמר. הוא נזף בי חמורות, אבל בטון אבהי, כאילו אמר ״מה כבר אפשר לצפות מטירונים״, אך זה לא הפריע לו להתבדח על חשבוני ימים רבים אחר כך, כשהיה פוגש אותי. ״האם הוצאת את הכדור מהקנה?״ היה שואל. התקלה, הנזיפה והבושה נחרתו עמוק בתודעתי ולא נפלט עוד כדור מנשקי במשך כל המלחמה. השיירה זזה. הייתי מצוברח. כעבור שעתיים בערך הגענו ליער. הדרך עשתה פנייה של 90 מעלות ימינה. מצד שמאל היה יער עבות ומצד ימין של הדרך היתה חלקת יער גדולה מאוד שעציה נכרתו, כנראה, לפני זמן לא רב. בולי־עץ עבים, אֲרוכים ומעובדים שכבו בשלג בעירבוביה. ביניהם היו מסודרים עצי הסקה בקוביות. הכל היה מכוסה שלג. כמאתים מטר לאחר הפנייה עלינו על גשרון עץ קטן. המזחלות הראשונות שלנו כבר עברו אותו וגם אנחנו. כשהעדר מאחורינו עלה על הגשר נחת עלינו פתאום מטר של יריות מתוך חלקת היער הכרותה בצד ימין של הדרך. כהרף עין זרקנו עצמנו לצד הנגדי המיוער ונשכבנו וראה איזה פלא, אנשי קובפאק לא ברחו. להיפך. קפיטן ביירז׳נוי, שישב במזחלת הקדמית, קם במלוא קומתו והחל מחלק פקודות. כמובן לא לנו אלא לאנשיו. אלה התפרשו לצד הדרך, שהיתה קצת גבוהה מהיער, והתחילו להשיב אש חזקה. תחילה לא ראיתי כלום ולא הבנתי כלום. כדורי הגרמנים שנתקלו בענפי העצים נשמעו כאילו יורים עלינו גם מאחור. לפחד יש עיניים גדולות. זו היתה טבילת האש האמיתית הראשונה בחיי. לא הורדתי עין מאנשי קובפאק, ששכבו לפני והשיבו אש לתוך החלקה כרותת העצים שממול. התחלתי גם אני להבחין בדמויות בודדות פה ושם שהיו מתרוממות ורצות לקראתנו ונופלות מאחרי ערימות עצי הסקה. המרחק בינינו היה כ־400 עד 600 מטר. מרגע שראיתי אותם נמוג הפחד. חשבתי שגם עלי לתרום ל״מאמץ המלחמתי״. הכנסתי שוב כדור לקנה והתחלתי לירות לעבר הדמויות או למקום המשוער שבו נפלו. אז הסתובב אחד מאנשי קובפאק, ששכב כמה מטר לפני, וצעק בחמת זעם. בהתחלה לא הבנתי במה העניין. הוא צעק שאפסיק לירות מעליו מאחור. זחלתי קדימה ונשכבתי לידו בשרשרת הקובפאקובצ׳ים. כעת הפכתי לוחם אמיתי.

הגרמנים שנתקלו במסך אש בלתי צפוי מנשק אוטומטי, שינו מהר דעתם והחלו לסגת. ייתכן שהיו להם גם אבידות. גם אנחנו אספנו בחיפזון מה שנשאר מעדרנו וזזנו. כשהתפקדנו, נרגשים מההיתקלות בגרמנים שעברה זה עתה עלינו, הסתבר כי הקצין הרוסי מקבוצת זופייובקה נהרג. נפלו כל המחיצות בינינו ובין אנשי קובפאק. מעודדים ובטוחים בדרכנו, מלאי סקרנות למצפה לנו, פתחנו בהליכה מאומצת לעבר בסיסם של פרטיזני קובפאק.

הפרק הזה של התארגנות קבוצתנו היהודית ללחימה פרטיזנית לא יהיה שלם אם לא אוציא מאלמוניותם שני לוחמים ולא אספר על גבורתם והקרבתם למען הזולת, שבמעשיהם איפשרו להמשיך ללחום ולהתקיים בימים החשוכים ההם. אני בטוח שהם לא היו היחידים, כמותם רבים היו, אלא שלא נשארו עדים חיים שיוכלו להעביר לדורות הבאים סיפורי גבורה והקרבה של אנשים פשוטים בני עמנו, שהתעלו ברגעי מבחן מול מוות ודאי וגילו אצילות אנושית שאין למעלה ממנה.

מניה ארקדיה, איש אוסובה, נמוך קומה היה, שחרחר בעל תווי פנים עדינים ואפילו יפים. ביישן, דיבורו שקט ועצור, כשל בן־אדם היודע את מקומו. הוא לא נחשב בחבורתנו כלוחם גדול או כלוחם בכלל. שמו הנשי, מניה, והופעתו העדינה ועברו כתלמיד ישיבה לא נחשבו בחברתנו כתכונות המתאימות ללוחם פרטיזן. על כן השתייך לאלה מבינינו, הלא חמושים, שתפקידם היה משקי: לקיים את האש, בישול, איסוף עצים, סבלות בנדידות, שליחויות ושמירה. הוא מעולם לא ניסה לשנות את מעמדו, ולנסות ללחום על העברתו לקבוצת הלוחמים, למרות שהיה ותיק בינינו, כמעט מההתחלה.

כבן למשפחה ענייה המטופלת בילדים רבים, נשלח בצעירותו לישיבה ללמוד תורה וגם להקל על הזנת הפיות הצעירים יותר שנשארו בבית. תלמיד ישיבה בפולסיה בימים ההם לא ליקק דבש. העניים שביניהם, שיד הוריהם לא השיגה לשכור להם מקום לינה, ישנו בבתי־כנסת על הספסלים, לאחר שאחרוני בעלי הבתים עזבו עם תום לימוד הדף היומי.

הישיבות היו בדרך כלל בריכוזי יהודים גדולים יותר והקהילה דאגה להזנת תלמידי הישיבה בשיטה "עסען טייג". אף־על־פי שלא

כל בעל־בית היה נגיד, נחשב הדבר לעניין של כבוד לא לתת לבחור ישיבה שבא לאכול ארוחת צהריים לעזוב רעב. לרובם זו היתה ארוחתם היחידה. עצם העובדה כי יש ללכת כל יום לבית אחר ולאכול ולא תמיד הגעת בזמן הנכון ולא ידעת איזו קבלת־פנים מצפה לך, השאירה ללא ספק צלקת בנשמות הצעירות, ובדרך־כלל גם העדינות, של בחורי ישיבה אלו. דיברתי הרבה עם מניה על חוויות הישיבה. בעיירתי קליבן לא היתה ישיבה והווי זה היה זר לי. אף פעם לא שמעתי מפיו טרוניה על חיים אלו. כבודו העצמי לא איפשר לו לדבר בגלוי.

כשהתבגר והיה צריך להתחיל לחשוב על "תכלית", עזב את הישיבה והתחיל ללמוד חייטות כדי שיוכל לפרנס משפחה בעתיד. ללא ספק היה מסוגל לעיסוק יותר טוב. כשהגיע אלינו היתה איתו ערכת חייטות פרימיטיבית. כמה זוגות מספריים, מחטים וחוטי תפירה. כנראה חשב כי באמצעותם, בעת צרה, יוכל למצוא מחסה אצל איכרים שיהיו זקוקים לשירותיו אלו. גם אנו נזקקנו לאומנותו ומניה נענה לכל אחד בחפץ לב.

זה היה כבר בשלב בו התכוננו לעזוב את סביבות קולקי ואוסובה ולחפש קשר עם פרטיזנים רוסיים. כתוצאה מפעילותנו, החלו הגרמנים להזרים פלוגות של שוטרים אוקראינים לאזורנו ולנהל פעולות סיור ומודיעין כדי לאתרנו. מניה, כבעבר, נשלח לאיזו פעולת סיור לא חשובה ולא רחוקה. כשבושש לחזור התחלנו לדאוג לו. מניה היה בחור אחראי ודייקן, והבנו שאם כעבור יומיים לא חזר, משהו קרה לו. הוחלט לשלוח שני אנשים מזויינים, בעקבות מסלולו, להיוודע מה קרה לו. יובל ושרוליק טרושינסקי האוסובאים התנדבו ללכת ולחפש את בן עירם מניה. הם חזרו מזועזעים והסיפור הבא בפיהם: בהיכנסם בדרכם לכפר נהריימובקה לחקור תושב על הנעשה בסביבה סיפר להם הלז שיומיים עמדה בכפר קבוצת שוטרים אוקראינים. הם תפשו איזה "ז'ידוק" והביאו אותו, מסכן, לכפר. הם הרביצו לו מכות איומות. לשאלתם מה עשו עם ה"ז'ידוק" הזה ענה האיכר כי אינו יודע. הם לקחו אותו ליער וחזרו בלעדיו. תיכף ידענו שזה מניה. הלכנו בעקבות העקבות הטריים של עגלות השוטרים לתוך היער. לא הרחקנו לכת מסף היער והגענו אל המקום שעגלות

השוטרים סבו על עקבותיהם. לא היה טעם לנסוע הלאה. התחלנו לחפש בשני צידי הדרך ביער, ועלינו על גוויית אדם. זה היה מניה שלנו. הכרנוהו רק לפי חלקי לבושו הקרועים. פניו הושחתו ללא הכר. תחת ציפורניו היו תקועות מחטיו. כל גופו נשא סימני עינויים והכי מזעזע, מבושיו הכרותים יחד עם מספריו היו מונחים לצידו.

הם עינו אותו כדי להוציא ממנו את מקום בסיסנו. מאיפה לקח מניה כוחות נפשיים כבירים כל כך כדי לעמוד בעינויים נוראים אלה ולא להסגיר אותנו? נכלמים היינו, על שבחייו לא הערכנו אותו ולא ידענו איזו נשמה גדולה שכנה בגוף הקטן הזה.

זלמן זלצמן, איש קולקי, הצטרף אלינו בשלב די מאוחר. היה מבוגר מכולנו, בשנות השלושים המאוחרות שלו. היה שחרחר, בעל פנים רזים מוארכים ואף ישר וארוך. ראשו הקטן בלט בניגוד לגופו השרירי והרחב, שהסגיר כוח רב. בגלל עברו הצבאי, שנתיים בצבא הפולני, ונכונותו לבצע כל משימה מסוכנת ללא מורא ופחד, התקדם מהר לשורה הראשונה של הלוחמים. כולם הסכימו שיש על מי לסמוך. מגרעת אחת היתה לו. הוא היה פוזל חזק בעין אחת, שכיערה מאוד את פניו, הלא יפים בלאו הכי. מסיבה זו הוא לא שובץ בפעולות שהצריכו מגע פנים אל פנים, ואלה היו רוב המבצעים שלנו.

המצב הזה, באיזה שהוא מקום, פגע בו. הוא היה שש לקרב ואם רק הזדמנה לו האפשרות הוא רצה להוכיח "אני יודע ללחום טוב יותר מכולכם". יום אחד, בסוף אוקטובר 1942, הגיעו אלינו ידיעות כי יחידות מוגדלות של גרמנים ואוקראינים הגיעו לכפרים הסמוכים. הוצאנו משקיפים לכל העברים עם הוראה שבמקרה שהגרמנים יתחילו סריקות ביער, עליהם להתחמק בשקט ולהזהיר את המחנה. בגלל מספרנו המועט נשלח לכל כיוון משקיף אחד. אחד מהם, שנשלח למקום המסוכן ביותר, היה זלמן זלצמן. בשעה מוקדמת לפני הצהריים שמענו יריה מכיוון מקום תצפיתו של זלצמן. נכנסנו למצב הכן. מה פשר היריה? מיד אחריה נורו יריות שנשמעו כמענה, והשתרר שקט. היתה הפסקה ושוב נורתה יריה בודדת. בתשובה נשמעו מטחי יריות. היה ברור כי מישהו מנהל קרב לא שקול. האם זה זלמן שלנו? אם כך, למה קול היריות מתרחק ימינה?

הדי היריות נמשכו, אך הלכו והתרחקו. כעבור שעה נדמו. משעת הצהריים השתרר שקט מוחלט. למרות שלא ידענו לפענח את פשר היריות היה ברור לנו כי לא מחננו היה המטרה. לפנות ערב חזרו כל הזקיפים פרט לזלמן. ברור היה לנו כי היריות מלפני הצהרים היו קשורות בזלמן. לא יכולנו לחקור מיד את העניין, כי הסביבה רחשה יחידות מיליציה אוקראיניות. לימים נודע לנו כי מסיבות בלתי ידועות נבצר מזלמן לסגת בשקט אלינו ולהזהיר אותנו, כפי שנצטווה. ייתכן שהופתע ע"י סורקי היער. על כן חשף עצמו וירה עליהם תוך נסיגה לכיוון נגדי על מנת להסיטם מכיוון המחנה. זלמן המשיך לירות עליהם גם לאחר שנפצע. הכרנו זאת לפי התחבושת שחבשה את ידו, עד שנפל חלל. הוא הקריב את עצמו בדעה צלולה למען חבריו.

תהיינה שורות אלו יד וזכרון לשני גיבורים אלו.

פרק ה

מאוחר אחה"צ, לאחר מסע רגלי של כ־25 ק"מ מתישים בדרכים מושלגות, נתקלנו על אם הדרך במארב מוסווה היטב של פרטיזנים מחטיבת קובפאק. חברינו הרוסים החליפו עם אנשי המארב ברכות, קיבלו מהם את הסיסמה היומית והתעדכנו ב"מה נשמע בדיוויזיה", האם "המטה" עדיין חונה בגלושקוביצ'י, וכו'. "מי אלו?" שאלו אנשי המארב ברמזם עלינו, האנשים החדשים. קפיטן ביירז'נוי, בעל חוש ההומור, הצביע עלינו ועל העדר ואמר: "זה השלל שלי".

זזנו. הייתי קצת מבולבל. ממתי יש לפרטיזנים "דיוויזיות" ו"מטות" שחונים בכפרים? במושגי העד־עכשוויים, פרטיזנים הם אנשים השוכנים במעבה היערות, מוסתרים היטב ומגיחים מעת לעת, בקבוצות קטנות עם נשק אישי קל, רצוי מיקלעון ורימון שעדיין לא היה בנמצא אצלנו. הם גורמים, במידת האפשר, נזק לגרמנים ולעוזריהם, מצטיידים במזון ונעלמים בחזרה. בקיצור, מתכונת של מחתרת לוחמת. אבל כאן, במארב, במו עיני ראיתי תותח מחופר בצד הדרך. הוא נראה לי נורא גדול. איך מסתירים מפלצת כזו? כפי שלמדתי יותר מאוחר, היה זה תותחצ'יק 45 מ"מ ללוחמה אנטי־טנקית.

היינו עייפים, מלאי סקרנות, אך בתחושה שמצאנו את המסגרת ואת ההנהגה, במיוחד ההנהגה, שכה היתה חסרה לנו עד עכשיו. קיווינו שבאמצעותה או בתוכה נוכל לעבור לשלב יותר מתקדם של לחימה נגד משמיד עמנו, הצורר הנאצי.

כבר החשיך, כשהגענו לכפר הגדול גלושקוביצ'י. בתי הכפר היו יפים ומרווחים ובנויים כולם עץ. במרכז הכפר, על יד מבנה גדול, כנראה המועצה המקומית, עצרנו. כאן היה המטה. נאמר לנו לחכות וקפיטן ביירז'נוי נכנס פנימה. הכפר שקק חיים. בנות מקומיות

טיילו ברחוב בחבורות וליכסנו עיניים לבחורי קובפאק החמושים שהסתובבו בכל מקום. מפעם לפעם עברו מזחלות עם רתמה מוזרה שלא היתה מוכרת בסביבתנו הווהלינית. עליהן ישבו קבוצות חיילים עליזות. שום דבר לא אמר מלחמה או מתח. להיפך, הכל נראה שליו ורגוע, כפי שנראית עיירה שבה חונה חיל מצב.

כעבור זמן־מה התבקשנו להיכנס למטה. נכנסנו לחדר גדול, חדר ההמתנה, ממנו הובילו הרבה דלתות לחדרים אחרים. היתה תנועה ערה של נכנסים ויוצאים וכולם הסתכלו עלינו בסקרנות. האנשים לא נשאו כל סימני דרגות וקשה היה לנחש את מעמדם. משכה את תשומת לבי קבוצת ילדים בני 13־15 שהיו חמושים בּאוטומטים פה. שה. נשק שהיה משאת נפשנו, לבושים במדים צבאיים מאולתרים, במגפיים עם דורבנות ולכל אחד מגלב משתלשל מידו. הם התנהגו בחופשיות, החליפו ברכות עם הנכנסים בחשיבות עצמית, מעשה בעלי־בתים. אחר־כך נודע לי כי אלו קשרים־שליחים של הבטליונים השונים, המסופחים למטה. כולם היו מה שנקרא בעגה עממית "ממזרים ממולחים". אמיצים, אינטיליגנטיים, חוצפנים ומעורים בכל הנעשה בדיוויזיה, כולל הרכילות הטריה ביותר. ילדים אלה היו אהודים על מפקדיהם ואנשי המטה.

אנחנו היינו, בסך הכל, 23 איש. שמונה היו מאנשי החלוץ של קולקי־אוסובה, ואני ביניהם, ו־14 מקבוצת זופיובקה, שנעו במקביל לתנועתנו צפונה־מזרחה מבלי שקבוצה אחת ידעה על חברתה, איתם נפגשנו במקרה כפי שכבר סיפרתי, ובחורה אחת בשם חייקה גלפנד מסביבות רוקיטנה־סארני, שהסתפחה אלינו אחרי שכבר נפגשנו עם אנשי קפיטן ביירז׳נוי. כולם היו יהודים, חמושים ברובים, ולקבוצת זופיובקה היה גם מקלע שנלקח מטנק רוסי נטוש, גירסה של המקלע הידוע "דייכטיארוב". היינו גם לבושים היטב, ולדבר הזה היתה, בימים ההם, חשיבות שניה במעלה אחרי החימוש. פרטיזן "נעבעך" הלבוש קרעים ונעול ב"פוסטולעס" במקום נעליים לא עורר את הכבוד הראוי, לא בקרב החברים הפרטיזנים ולא בקרב האוכלוסיה. שיא הגנדרנות, באותם ימים, היו מדים גרמניים ומקלע שמייסר גרמני. דבר זה גרם ללא מעט תקלות, ולא אחד נהרג ע"י חבריו שחשבוהו לאויב. המיושבים יותר הסתפקו באקדח "פאראבלום" גרמני.

נפתחה דלת צדדית ונשאלה השאלה: "מי המפקד שלכם? בבקשה להיכנס". מטעמנו נכנס אברהם קיפר ומקבוצת זופיובקה — גד רוזנבלט. כעבור זמן־מה חזרו אלינו וסיפרו שמפקדי קובפאק מתרשמים חיובית מקבוצתנו ובמיוחד מהדיווח של קפיטן ביירז'נוי על התנהגותנו בעת שעלינו על המארב. הם מציעים לנו שתי אפשרויות: אחת, להעביר לנו אמצעי לחימה משופרים, תחמושת וחומרי חבלה ולעזור לנו, עד כמה שהזמן יאפשר, בהדרכה לקלוט את הנשק ולהשתמש בו ביעילות. הוצע לנו להמשיך להילחם בגרמנים כקבוצה עצמאית על אחריותנו וסיכוננו. השניה, אם רצוננו בכך, להתקבל כיחידים לתוך החטיבה ולפזרנו בין כל היחידות. לאחר התייעצות ומשאל החלטנו להצטרף ליחידת קובפאק ולהתפזר. היתה זו החלטה חפוזה. שנים רבות לאחר מכן הבנתי איזו טעות גורלית עשינו. בהיעדר מנהיג אמיתי בעל שיעור קומה בינינו החמצנו הזדמנות פז לארגן קבוצה יהודית לוחמת עצמאית גדולה.

באותה תקופה הסתובבו ביערות יהודים רבים שחיפשו הזדמנות ואפשרות להילחם בנאצים. רובם נידחו ע"י הפרטיזנים המקומיים האוקראינים והביילורוסים, כמו גם ע"י המחתרת הפולנית שהתארגנה מאוחר יותר. המשותף כמעט לכל הקבוצות המקומיות האלו, שפעלו על דעת עצמן באותה עת, היה שנדבקו בחיידק האנטישמיות. מעטים מהיהודים הצליחו להתקבל לשורותיהם. רובם נדחו ואף היו לא מעט מקרים של התנכלויות לחייה של שארית הפליטה הזו. עד שהסובייטים, באמצעות האגדים הפרטיזניים של קובפאק, סובורוב, פיודורוב, צ'רניגובסקי ובגמה הכניסו סדר בתנועה הפרטיזנית באזורים המערביים של ברית המועצות ואף העמידו אי אלו מפקדים למשפט על מעשים לא חוקיים חריגים. בשביל היהודים זה היה כבר מאוחר. רובם כבר נשחקו בין האויבים וה"ידידים".

רישום הפרטים האישיים וקיצור קורות חיים התארך עד מאוחר בלילה. קצת תרמו לזה שמותינו האקזוטיים, המוזרים לאוזן הרוסית. מתוך איזו גאווה יהודית הקפדנו להירשם בשמותינו היהודיים המדוייקים. לי, למשל, היה ויכוח קצר עם הקצין־פקיד שתשאל אותי. הוא התעקש לרשום אותי בשם "יוסיף אנדרייביץ'" במקום "יוסף ארייביץ'", לזיסיה בן נותן (בהיגוי אשכנזי לשם נתן) חייצ'וק

הוא אילתר במקום שם רוסי טהור, "סימיון נאומוביץ' חייצ'וק". הדבר שיעשע אותנו, אך עמדנו על שלנו. נגמר הרישום והשיבוץ. לי וליצחק פקהויז הוצמד אחד הילדים השליחים עם פקודה להביא אותנו לקארפיינקו. השם לא אמר לנו דבר. הלכנו שותקים בעיקבות הילד ברחובות המושלגים והשוממים של גלושקוביצ'י. ברחובות לא נראתה נפש חיה, פרט לפטרולים.

אחרי יום ארוך ומייגע ומלא אירועים לא רציתי דבר. רציתי רק לישון. גם דברי הילד המלווה: "בחורים, היודעים אתם לאן נפלתם? לפלוגה השלישית הטובה ביותר והמפורסמת ביותר בכל חטיבת קובפאק" עברו על יד האוזן ולא נקלטו. מה זה חשוב. עכשיו חשוב לישון. אחרי שהילד הקשר שלנו התדפק על כמה דלתות של בתים אפופי אפלה, מהם זכה לתשובות לא אדיבות בקולות צרודים וישנוניים, הגענו לבית הנכון. הוא דפק בחלון והציג עצמו. "הבאתי לכם, בפקודת 'נאמאלובני', לוחם חדש. נא לקבלו". זרק לי מלת פרידה ונבלע בחושך.

הדלת נפתחה בקול חריקה ודמות שאת צלליתה ראיתי בקושי אמרה לי בקול אדיב: "בבקשה תיכנסו" (ברוסית, לאדם זר ומבוגר, פונים בלשון רבים). הדמות סגרה את הדלת ופתחה בחושך דלת נוספת. אוויר חם וכבד של זיעה ונשימה של אנשים רבים היכה בפרצופי. מתחת לרגלי הרגשתי רשרוש של תבן. מארחי חזר למקום ריבצו ולי אמר ברוסית יפה "בבקשה, תשכבו איפה שהוא ובבוקר נברר". כהרף עין נרדמתי. לא יכולתי לנחש כי הגורל הועיד לי שעם אנשים אלה, הישנים בחדר הזה על התבן ואשר עדיין לא ראיתי אותם, אעבור בלחימה אכזרית וקשה את רוב ימי המלחמה. אתחלק איתם בחתיכת הלחם האחרונה בימי מצור ומצוקה, אסכן חיי לעזור לחבר שנפגע, ואתאבל על חבר שנהרג. ולהיפך, נשמח יחד על נצחונותינו אנו ועל אלה של הצבא האדום הגדול והרחוק.

נאמנים להבטחה להביא את יתרת אנשינו שנשארו ביערות קולקי-אוסובה ושל זופיובקה, מרחק של 150 ק"מ, פנינו למיפקדה ובקשתנו אושרה ללא היסוס, כי בכוונת המיפקדה באותה עת היה לנוח לאחר המסע של החטיבה מסביבות בריאנסק לאזור הגבול המערבי של צפון אוקראינה. רק פלוגת הסיירים לא נחה. לכל הכיוונים

נשלחו סיירים לאסוף אינפורמציה על הנעשה בשטחים לא מוכרים אלו, אשר סופחו רק שלוש שנים קודם לברית־המועצות. תכניתנו השתלבה בתכניותיהם ואנשים מקומיים שהכירו את הסביבה היו יכולים להיות לעזר בסיורים כאלה.

לפעולה התנדבו: זיסיה חייצ׳וק מקולקי, יובל טרושינסקי מאוסובה והרשל ניידן מזופיובקה. אליהם צורפו שלושה סיירים ותיקים מקבוצת הסיירים הראשית של החטיבה, וינוגרדוב, יודין וקובלוב. זה האחרון התמנה למפקד הסיור.

התחיל פרק חדש בחיי הלחימה שלי. בעוד חושך התחילו החבר׳ה להסתובב מצד לצד, להחליף מילים וכמו לפי פקודה קמו כולם בבת אחת. קמתי גם אני. ״מניין אתה זימלאק״? (פנייה רוסית לאנשים שאין יודעים את מוצאם). ״מאוקראינה המערבית״, עניתי. אחד מהם, בחור נמוך ובלונדיני בעל פנים פתוחים, החל להציג את הנוכחים אחד אחד, פעם ברצינות ופעם בתוספת בדיחה שאת הפואנטה שלה לא הבנתי, אבל כולם צחקו. בסך הכל היו שנים עשר איש, ביניהם אחד מבוגר, כבן ארבעים וכמה. כנראה היה זה האיש שפתח לי את הדלת. רק את שמו קלטתי, בובלין. החבר׳ה פינו בזריזות את התבן מהחדר. התחילו לעשות טואלט שכלל רחצה במים קרים בחוץ ואחדים אף שפשפו את פלג גופם העליון בשלג. אחדים התגלחו. בחורים אחד אחד.

הבית היה גדול. אנחנו תפסנו את חדר המגורים הגדול. בחדר קטן יותר התמקם בעל הבית עם אשתו וכמה ילדים קטנים. בובלין, איש מבוגר כבן ארבעים וכמה, התחיל לתת הוראות־בקשות לבעלת הבית, שכולם כינו אותה בשם חיבה ״בעלבוסטעל׳ה״, מה להכין לארוחת הבוקר ואף הקציב לזה חומרים.

החבר׳ה התחרו ביניהם להדריך אותי והציעו לי מי את חפיסת הסבון שלו, מי את התער שלו לגילוח. כולם היו מאוד ידידותיים. בינתיים נכנס לחדר איש שכולם קמו לברכו. היה זה מפקד המחלקה שלנו, כפי שהוסבר לי אחר כך, המכונה נאמאלובוני. הוא התעניין בכמה מילים בשלומי ובהרגשתי וביקש מאחד החיילים, ששמו אדוארד, ללוות אותו, ויצאו.

בינתיים הוגשה לשולחן ארוחת הבוקר בשתי קערות חימר גדולות, אשר העלו אדים סמיכים שהגיעו עד לתקרת העץ הנמוכה.

התיישבנו כולנו סביב לשולחן. אני הייתי קצת מהוסס, לא ידעתי איך מתנהגים. אחר כך למדתי שקיים טקס וחוקים שאין לפגוע בהם. לא מתחילים לאכול עד שכולם לא יושבים ליד השולחן; כל אחד, לפי התור, שואב כף מהקערה ומחכה לתורו; לא יפה לנסות לדוג חתיכות טעימות יותר או גדולות יותר פעם אחר פעם; הדבר מותר היה רק אחרי שכל אחד הצליח. המרק היה מרק תפוחי אדמה עם מעט גריסים והרבה חתיכות בשר חזיר שמן. לזה קיבל כל אחד חתיכה עבה של לחם שחור. היה די אוכל וגם תיאבון לא חסר.

אחרי האוכל התחילו החבר׳ה לטפל בנשק שלהם, לנקותו, למרקו ולשמנו. אז גיליתי שהכיתה חמושה כולה, פרט לשניים, במקלעונים פה.פה.שה. הרוסיים. היה זה הנשק הכי מודרני, שהונפק באותה עת רק ליחידות מובחרות. כמו־כן היו בכיתה שלנו שני מקלעים קלים, אחד דיאכטיארוב בידי ארדוארד והשני מקלע שלל מתוצרת הונגריה בידי יאשה. בידי היה הרובה הרוסי התיקני שנקרא, קצת בלעג, ״טרוכלניקה״ על שם שלושת החריצים בקנה. הצטרפתי עם הנשק שלי לשני חיילי הכיתה שבתחתית המעמד. אחד מהם נשא את הכינוי ״אוברסט״ והשני ״מוסטפה״. מכל החבורה טרח ארדוארד הכי הרבה להסביר לי את הסדרים בחטיבה ואת החובות המוטלות. הוא השתדל מאוד לקרב אותי ומינה אותי למספר שלוש בצוות המקלע שלו שפירושו המעשי היה סבל תחמושת והיה עלי למלא דיסקים של תחמושת לדיאכטיארוב תחת אש. זו היתה פעולה די מעצבנת.

בגאווה לא מוסתרת הוא הסביר לי שנפל בחלקי כבוד ומזל גדול להימנות עם לוחמי הפלוגה השלישית תחת פיקודו של קארפיינקו ושפלוגתנו, השלישית, היא הטובה והמפורסמת בכל חטיבת קובפאק. היא בעלת זכויות מיוחדות, אך גם מוטלים עליה כל התפקידים המסובכים והמסוכנים, כמעט תמיד בהתקפה ובלחימה פנים אל פנים. פלוגתנו היתה בעלת כוח האש הגדול בכל החטיבה. היינו שייכים לגדוד הראשון של החטיבה שמפקדו הישיר היה קובפאק בכבודו ובעצמו. הגדוד שלנו הכיל 10 פלוגות לוחמות בעלות חימוש מגוון: סוללת תותחים המורכבת משני תותחים 75 מ״מ, מחלקת סיירי המטה לסיורים מרוחקים, מחלקת אפסנאות, שירות רפואי וכל מיני שירותי עזר. הכל היה נייד, בחורף על מזחלות ובקיץ

על גלגלים וגם מחלקת סיירים רכובים. אנו חנינו תמיד בקרבת המטה, להגנתו בעת חניות, ובתנועה שימשנו ראש החוד של כל החטיבה. שמה הרשמי של יחידתנו היה יחידה צבאית ד.נ. 00117. זו היתה גם כתובתנו למכתבים. לי היא לא היתה נחוצה. אהובי היו כולם בעולם האמת. סיפרתי לעמיתי את קורות קבוצתנו היהודית ומעלליה. גיליתי להם שאני פצוע בחזה מזה כחודש ולא קיבלתי שום טיפול רפואי. אדוארד התנדב מיד להביא אותי לאחות הפלוגה ורמז לי: "אולי כדאי שנעבור קודם בבית המרחץ" שנקרא בשם היתולי "בושאבויקה" שפירושו — מקום בו הורגים את הכינים. המוסד הזה היה חיוני לשמור על ניקיון מינימלי של החיילים בתנאים הקשים שבהם לחמנו. בעיקר נועד מקום זה למנוע את התפשטות מחלת הטיפוס שהיתה מאוד נפוצה בכפרים בזמן המלחמה והמועברת ע"י כינים. בכל הזדמנות של חניה הופעל בית המרחץ, לפעמים באמצעים פרימיטיביים, וכל הפלוגות, בסך ולפי פקודה, עברו ניקוי וסטריליזציה יבשה של בגדיהם.

אחרי המרחץ הראשון מזה שבעה חודשים, ניגשנו לנטאשה, האחות של השלישית, והיא החליטה שהפצע מוזנח וזקוק לטיפול של רופא. המשכנו למרפאת החטיבה. הרופאה בחנה את הפצע המוגלתי, בעיקר מצד יציאת הקליע, שסביבו היתה דלקת אדומה חזקה. היא התעניינה למה לא פניתי קודם לרופא. הסברתי לה את הנסיבות, תוך שהיא מתעסקת בפצע. כששאלה לשמי, לשם רישום, הרימה את ראשה והסתכלה לי ישר לעיניים. היתה לי הרגשה כי אלו עיניים יהודיות. היתה צנומה, קטנת קומה, פניה עדינות, בעלת שיער ועיניים כהות יפות, כבת שלושים פלוס, לבושה במדי צבא עם דרגת קפיטן על כתפיה הצרות. נודע לי מפי אדוארד שזו מפקדת השירות הרפואי של החטיבה ושמה דינה מאיאקובסקאיה. מפי אחרים נודע לי שהיא אהובתו של קומיסר החטיבה, רודנייב. ודאי גם אדוארד ידע, אבל אדוארד לא היה מרכל.

לשאלתי למה המפקדים לא נושאים סימני דרגה, הוא הסביר לי דבר מעניין. לחטיבת קובפאק מגיעים הרבה שבויי מלחמה ללא ניירות, או חיילים וקצינים מהצבא האדום שהחליפו מדיהם והעמידו פני אזרחים ומצאו מקלט אצל "אלמנות קש" צבאיות. הם עזרו להן

לנהל את המשק ומילאו את יתר תפקידי בעל־הבית. זה היה כיסוי טוב בפני הגרמנים. ביניהם היו בעלי מצפון שלא יכלו לשבת באפס מעשה וחיפשו קשר למחתרות ולפרטיזנים. לרובם היה צריך להזכיר את חובתם למולדת. זה היה אחד התפקידים שקובפאק לקח על עצמו בימים הראשונים של התארגנותו בפלך סומי. באמצעות קשריו בכפרים הם תרו אחרי שבויי מלחמה, שנראו כבעלי השכלה, ויצרו איתם קשר. אנשים אלו עזבו בלי חשק את מקומותיהם החמים ויצאו לבלתי נודע. היות שדרגתם וכישוריהם היו בלתי מוכחים, התחילו כולם את השירות ביחידת קובפאק כטוראים. לשום דרגה מהצבא הסדיר לא היה ערך באגד הפרטיזנים של קובפאק, עד שהוכחת את כישוריך. מכאן השתרש המנהג, שלא חשובה הדרגה שיש לך, אלא איזה תפקיד אתה ממלא.

מיודעי אדוארד, בשמו המלא אדוארד אבגוסטוביץ גירוו, היה אסטוני יליד סיביר. הוא היה צאצא של לאומן אסטוני שהוגלה לסיביר ע״י הצארים הרוסיים. הוא נולד במושב מבודד שנקרא ברוסית ״פוסיולוק״, ושמאוכלס כולו אסטונים שהוגלו. עובדה זו עזרה להם לשמור על זהותם ושפתם האסטונית. את השכלתו בת 10 הכיתות רכש בבית־ספר ממלכתי רוסי, ומבחינה תרבותית היה רוסי־סובייטי לכל דבר. כשפרצה המלחמה שירת שירות חובה ביחידת שריון. מתחילת המלחמה השתתף בקרבות הבלימה נגד הצבא הגרמני המנצח, תוך נסיגה מתמדת, עד שלבסוף נפל בשבי בקרב על הגנת חארקוב. אחרי זמן קצר ברח מהשבי ומצא עצמו בנוף ערבה זר, שהיה מאוכלס באוקראינים לא מוכרים, ובפחד מתמיד שמא יוסגר לגרמנים. בודד התקדם בלילות צפונה. ביום הסתתר בשדות, ניזון ממה שמצא בשדה, בעיקר מתפוחי אדמה. כך הגיע הסיביריאק הקשוח הזה לסביבות היערות של בריאנסק, שם נתקל במקרה באנשי קשר של יחידת קובפאק. כשפגשתיו היה עדיין לבוש במדים התקניים של שיריונאי רוסי. היה גבה קומה, רחב כתפיים, מעט מגושם למראה אך יחד עם זאת קל תנועה וזריז. תווי פניו לא היו חדים. אפשר לומר ששום דבר לא בלט בהם. עור פניו היה בהיר ועבה, ללא סומק. עיניו היו אפורות וגבותיו לבנות. מצחו לא היה גבוה ובלוריתו הבלונדינית היתה סמיכה, קצרה ומסורקת בקפידה

עם שביל בצד שמאל. אפו היה בשרני, ישר, מאורך מעט וללא גבולות חדים התמזג עם הלחיים, פרצוף הדומה מעט לפני לביאה. היה שתקן, ולא רברבן. החברים אמרו עליו שהוא אחד הלוחמים הטובים של השלישית. אדוארד הזה יהיה במרוצת הזמן מדריכי, מורי ורבי בתורת הלחימה וההישרדות ב״אקדמיה״ הפרטיזנית של קובפאק. תתרקם בינינו ידידות נפש שתעמוד בכל מבחני הזמן ההוא, ידידות שמתחשלת ונבחנת בימי מלחמה רק בין לוחמים. מפיו ייוודע לי, כעבור זמן רב, שבמצוות שירותי בטחון הפנים, היה עליו ״לשים עין״ עלי בתקופת טירונותי ומזה התחילה ידידותנו.

הימים היו ימי מנוחה. חנינו בגלושקוביצ׳י ופרט לפטרולים בשניים, בקטע החניה שלנו, לא התקיימה כל פעילות מבצעית. כל יום, לאחר ארוחת הבוקר, היה סר אלינו פוליטרוק הפלוגה, ליאוניד רודנקו. איש עדין היה, בסוף שנות העשרים שלו. בחייו האזרחיים היה מרצה לספרות רוסית ואוקראינית באוניברסיטת חארקוב. הפוליטרוק היה מתעניין בשלומו של כל אחד מאיתנו, מקריא מן הכתב בוליטין של החדשות האחרונות מהחזיתות וממשיך לכיתה אחרת. בערב היו החבר׳ה שלא היו בתפקיד יוצאים ל״פרומנדה״, הרחוב הראשי הרחב והלא סלול של גלושקוביצ׳י, לראות ולהיראות, לפגוש חברים ומכרים מפלוגות אחרות, להיכנס לבית התרבות במרכז הכפר, שם כמעט תמיד ניגן מישהו בגרמושקה ורקדו אופאק.

לא יכולתי לסרב ללכת איתם, למרות שמצב רוחי לא היה לבילויים. עברתי שוב משבר. הסכנה המיידית, היומיומית, לחיים, שקודם דחתה כל מחשבה אחרת, חלפה לכאורה. במקומה השתלט עלי עצב. דווקא עכשיו, כשיש סיכוי כלשהו להישאר בחיים, הגיע להכרתי גודל האסון של משפחתי והטרגדיה הנוראה של עמי. לסובבים אותי, באותה שעה, לא היה שום יחס למה שקרה לי ולעמי, אף שאנשים טובים היו אנשי כיתתי.

לאט לאט התחלתי להכירם מקרוב יותר. למשל, ניקולאי איבנוביץ איגנטייב, המכונה ״שפינגלט״, מפקד המחלקה הראשונה שלנו שהחליף זה עתה את נאמאלובוני הפצוע. היה יליד קמצ׳טקה המרוחקת מגלושקוביצ׳י 10,000 ק״מ. כן, עשרת אלפים קילומטר, בקצה המזרחי של האימפריה הרוסית העצומה. יכול להיות שאני

היהודי הראשון שראה אי פעם בחייו. לא דיברנו על זה. הוא נמנה עם האצולה של חטיבת קובפאק, מהוותיקים, בין הראשונים שהסתפחו ליחידתו של קובפאק שמנתה אז לא יותר מ־30 איש. הוא היה יוצא חטיבת צנחנים מתנדבים שנשלחו לחסום דרכם של הגייסות הגרמניים בצליחתם את הדנייפר על־יד קייב. הם נותקו מהצבא הסדיר הנסוג, נשארו בעורף, ובפיקודו של קארפיינקו חמקו מידי הגרמנים עד שנתקלו בקובפאק. נמוך קומה היה, כבן 25, בעל רגליים עקומות במקצת כמו האות הלועזית "O". בחלקם העליון היו מגפיו תמיד רחבים עליו, מתחת לברכיים, ועשו את הרושם שהמגפיים גדולים עליו. מסעותינו הרגליים, לילה לילה, הכבידו עליו. הליכתו היתה כבדה ומבנה גופו לא היה כשל חייל רגלי. פניו היו מאורכים וחיוורים, עור פניו כאילו שקוף וברקותיו ביצבצו נתיבי כלי הדם הכחלחלים. הם בלטו במיוחד בעת שרגז. עיניו הכחולות והיפות היו בניגוד לכל מראהו וכך גם אופיו. בכוח רצונו העז חיפה על מגרעותיו הפיזיות. קפדן היה עם עצמו ועם פקודיו, קנאי לביצוע מדוייק של המשימות שהוטלו עליו. בזהירות וללא פחד הוא הוביל אותנו תמיד ראשון לקרב. הוא כפה משמעת ברזל במחלקתנו, אך תמיד בצדק וביושר, ללא פניות. בתפקיד מישני היה גם רכז תא הקומסומול בפלוגה.

טימופיי ארבוזוב, יליד אורל, מסביבות צ׳לבינסק, בלט בכיתתנו בקומתו הגבוהה. פניו המרובעים והיפים, דברנותו השטחית, בדיחותיו הלא מזיקות ומזגו הנוח והוותרן חיבבו אותו על כולם. צלליתו הגדולה והמאיימת עמדה בניגוד לרכותו. הוא היה לוחם בינוני ומטה, שלא לומר פחדן. לזכותו, אולי, אפשר לומר שהסטנדרטים הגבוהים שהיו מקובלים בשלישית היו גבוהים מדי בשבילו. ל"טימקה", כפי שקראו לו בכיתה, היה לפני זמן לא רב "הישג" בקרב על העיירה לוייב. הוא הצליח לעשות מלקוח חשוב בעיניו. הוא הוציא מאורוותו של מפקד המשטרה הנאצי את סוסו השחור ועגלתו המשוכללת. מאז לא התעייף לספר את הסיפור שוב ושוב בהתלהבות, כאילו בפעם הראשונה, ולשבח את מעלותיו של סוסו שהיה באמת יפה, אותו כינה "עורב" והרעיף עליו עוד כל מיני שמות חיבה. כששתה כוסית מיותרת השתנה טימקה שלנו ללא

היכר. נהפך לשתקן, מלנכולי. היה יושב רכון על יד השולחן ובוהה בחלל או מסתכל על יד שמאלו בין שורש האגודל והאצבע המראה, שם היתה כתובת קעקע בכתב יפה "ואליה", שם אשתו הטריה אותה השאיר עם ויטיה התינוק בלכתו למלחמה. בקול בוכים היה מקונן לעצמו "ואליה, האם שומרת את לי אמונים? האם את מטפלת בוויטינק'ה שלי או שאת בוגדת בי עם גברים משתמטים בני זונות אחרים".

בובלין היה המבוגר בכיתתנו ובפלוגה כולה, בסוף שנות הארבעים שלו. מוצאו בפלך סומי מסביבות פוטיבל, לב ליבו של האזור בו התארגנה החטיבה של קובפאק. בובלין היה שם שכיח באותם מקומות. גם בחטיבתנו היו ארבעה שנשאו את שם המשפחה בובלין. כשהבעתי בפניו פליאתי על כך הוא סיפר לי שהוא נולד בכפר שגם שמו בובלין ורוב תושביו נושאים את שם המשפחה הזה. לפני מלחמת העולם הראשונה ועד שהשלטון הסובייטי סגר את הכנסיות הוא שירת בקודש. כלומר, היה עוזר לכומר שנקרא ברוסית "דיאקון", מין חזן־שרת, להבדיל אלפי הבדלות, עובדה שבגללה השלטון הסובייטי האכיל אותו לא מעט מרורים. את לחמו הוא הרוויח כפקיד זוטר בכל מיני משרדים והשתדל לא להתבלט. נשארו בו הכיסופים לעבר, לכנסיה הרוסית־פּרבוסלאבית. כעת העז להעלות אותם על פני השטח, מפני שהשלטון גייס עתה גם את שרידי הכנסייה הפראבוסלבית למאמץ ההגנה על "מטושקה רוסיה". אחרי כוסית היה נוהג להרביץ איזה שיר ליטורגי בקולו היפה והחזק, למורת רוחם של הצעירים הרוסים שמעודם לא ביקרו בכנסייה ושהמוזיקה הכנסייתית היתה זרה להם, והוא דווקא אהב להשמיע. ניכר היה שיש לו בטן מלאה בביקורת, אותה שמר לעצמו וחשש להשמיעה. אך כשהגרמנים כבשו את פלך סומי קם הדיאקון, שנרדף על־ידי הבולשביקים, עזב את ביתו, אשתו ובתו היחידה והלך ליער ללחום בגרמנים. היה זה מסימני הפאטריוטיזם הרוסי.

"סאפיור וואדיצ'קה", זה היה כינויו. את שמו אף אחד לא ידע. קטן קומה, כמעט גמד. עגול ומוצק. רגליו עבות וכך גם ידיו. הליכתו ברווזית. פניו עגולים, אפו סולד. שערותיו הבלונדיניות והדלילות היו סמורות אחת אחת, כמו מברשת. קונדס. צוחק ומצחיק. כבן 20.

מוצאו היה מהעיר הידועה לשימצה ארכאנגלסק, מקום הגליה בצפון הקר. דמות ידועה בכל החטיבה. לוחם עז, אם כי עיקר פירסומו בא לו עקב היותו חבלן מעולה ורב מעללים. בחטיבה התהלכו סיפורים על המצאותיו בהטמנת מוקשים מתוחכמים לגרמנים. הוא הובא לחטיבה עוד בראשית התארגנותה, כשנודע שבסביבה מסתובב שבוי מלחמה לשעבר, אשר תמורת תשלום מפנה משדות האיכרים מוקשים שהשאיר אחריו הצבא האדום בנסיגתו המבוהלת. הוא לא התייחס אלי. בניגוד ליתר החברים בכיתה הוא לא התעניין בי ולא נכנס אתי לשיחה אישית. זה היה רק למראית עין. הרגשתי שהוא מקשיב כאשר אחרים דיברו אתי. בתקופה הראשונה הוא לא הוריד עין ממני. בכל עת שהייתי מפנה ראשי לעברו הייתי נתקל במבטו הסקרן.

כעבור זמן, לאחר שהשתתפתי בכמה קרבות, אמר לי כמחמאה, ליד השולחן: "יוסק'ה אתה כמו רוסי, אין הבדל, אבל בכל זאת העיניים שלך כמו של שד". סקרנותו נבעה מהעובדה שקשה היה לו לזהות את המוצג שלפניו עם הסיפורים על "היהודי", אותם שמע כילד בסביבתו הרוסית־כפרית.

ניקולאי איבאנוביץ' קונובאלוב, המכונה "ציגאן", מסטניצה גיאורגיאווסקיה שבקובן, היה צאצא של הקוזאקים הקובניים. ממוצע קומה, גוף רזה, שרירי, חטוב ויפה. כתפיו רחבות ומותניו צרים בצורה בולטת. הליכתו גמישה כשל רקדן. שערו השחור כעורב ועורו השזוף העניקו לו את הכינוי "ציגן". עיניו שחורות כפחם, פניו מאורכים ושפמו דקיק ושחור, כל מראהו לא נראה רוסי. הוא עצמו היה מתלוצץ: "מן הסתם איזה תורכי נטפל לסבתא שלי". בחור עליז, נוח, קל דעת שאהב לשיר ולרקוד אך מעל לכל אהב סוסים ורכיבה על סוסים. בכל הזדמנות הוא הפגין את מיומנותו ברכיבה, ואם משהו לא יצא מושלם האשם תמיד היה ב"סוסים האלו, הצפוניים, שהם לא לרכיבה ולא לעבודה. אצלנו בקווקז, לו היית רואה איזה סוסים אצילים. אצלנו סוס רכיבה אף פעם לא רותמים אותו לעבודה. ובכלל, איך אפשר להשוות את רוסיה השטוחה, הקרה והמעוננת עם קווקז. לו ראיתם את הפירות שלנו. האבטיחים שלנו בגודל של "פוד", או את הענבים שלנו מהזן "דאמסקי פאלצ'יק" (זרת הגברת). אין כמותם

בכל העולם. הצאן שלנו, ובעיקר הסוסים והבחורות שלנו, אין כמותם בכל העולם". "יוסק'ה", היה אומר לי ברגעים אלו של התרפקות על זכרונותיו, "לעזאזל עם הפולניה שלך. אחרי המלחמה אתה נוסע איתי לקווקז ואני משיא אותך לקוזאקית". קולקא "ציגן", כפי שקראו לו, היה מלא געגועים לכור מחצבתו, קווקז שטופת השמש. הקשבתי לסיפוריו על החיים של הקוזאקים, מנהגיהם, מאווייהם, כשאחרים כבר התעייפו. פה ושם ביצבצו בסיפוריו טרוניות על מה שעולל השלטון החדש לחייהם היפים של "הוולנייה קזאצ'סטבו", בתרגום — הקוזקים החופשיים. לי, ששמעתי בבית כל כך הרבה סיפורי זוועה על הקוזאקים הפראיים, קולקה "ציגן" נראה דווקא סימפטי מאוד ואפילו התיידדנו.

מירושציצ'נקו יאשה, המיקלען השני של כיתתנו, יליד סיביר, היה בשירות חובה כשנפל בשבי הגרמני, ברח והצטרף לפרטיזנים של קובפאק. למרות ששמו מצביע על מוצאו האוקראיני חשב עצמו לרוסי. היתה זו תוצאה של התבוללות בניכר הסיבירי, שהרוסים עודדוה בלי הבדל משטר. היה בעל השכלה תיכונית ריאלית. חבר קומסומול. למרות גילו הצעיר, רציני, בעל חשיבות עצמית מודגשת. מדבר מעט ורק בענייני דיומא, כלומר, על אירועים קרביים שזה עתה התחוללו ולעיתים רחוקות על כאלו שהיו מזמן. תמיד דייק ללא הגזמה, תוך הצנעת תפקידו הוא. ההיפך ממה שהיה מקובל על רובנו. אף פעם לא שמעתי מפיו סיפור נוסטלגי על ילדותו, משפחתו או מקום הולדתו הסיבירי. בדרך כלל הרוסים הם מאוד "לוקאל פאטריוטים" ונוהגים לשבח בהגזמה את מקום הולדתם. בלט אצל יאשק'ה חוש הצדק שלו, יושרו ונכונותו להתערב אם לדעתו נעשה עוול למישהו בינינו. מין "המצפון של הכיתה". מבלי שהתבקש היה מוכיח בלהט את האשם וכולם קיבלו את שיפוטו.

המקלע של יאשק'ה היה מקלע שלל מדיארי, קל יותר במשקלו מהרוסי או הגרמני. יאשק'ה שיבח מאוד את אמינותו של נשק זה. מהמקלע המדיארי ניתן היה לירות גם בעמידה ותוך כדי תנועה והתאים מאוד לסוג הלחימה הניידת שלנו. היתה לו מגרעת אחת, שום תחמושת לא התאימה לו. למדיארים היה קוטר וצורת קליע מיוחדים, דבר שהפתיע אותי. אומה כה קטנה, בעלת נשק ייחודי וטוב

כזה. למרות מגרעת זו לא רצה יאשק׳ה להיפרד ממקלעו המדיארי, אף שעמדו לרשותנו די מקלעים שלנו ומשלל. יאשק׳ה חיפש ומצא בפלוגות אחרות תחמושת שלל מדיארית וצבר לו מלאי מספיק שעליו שמר בקנאות. מעובדה זו אפילו צמח לו יתרון. היה ידוע בפלוגה שיאשק׳ה לא יורה ״על עיוור״. לכל צרור שלו היתה כתובת בטוחה. כהשלמה הוא גם לבש מעיל צבאי מדיארי ירוק שהיה מעט גדול עליו. אבל יאשק׳ה לא שם לב לחיצוניותו. היה בהיר, בלונדיני, עם סומק בריא על פניו, שפתיים מעט עבות אדומות ולחות, כמו שיש לבחורות צעירות. ממראהו קשה היה להכיר בו את הלוחם המהולל שהיה. לאחר שנחשב במשפחתו, במשך שנה וחצי, לנעדר, התאפשר לשגר מיחידת קובפאק מכתבים הביתה. הוא הקריא לנו את המכתב הראשון שקיבל מאימו. אישה פשוטה, כפי שהשתמע מסגנון כתיבתה. כמובן שהיא מאושרת מקבלת אות חיים מיאשק׳ה הקטן והאהוב שלה, לאחר שכבר חשבה על הגרוע ביותר. ״אפילו לבכות אותך לא נתן לי האויב הגרמני הארור. בשורה מרה רדפה בשורה מרה עוד יותר. אחיך הבכור, אלכסיי, הוחזר הביתה קטוע יד ורגל שמאל. וולודיה נעדר כבר יותר משנה. אין לנו כל ידיעה ממנו ואני מתפללת לאלוהים שיחזיר לי אותו כמו שהחזיר לי אותך. רק לסריוז׳קה המסכן אין כבר תקווה. קיבלתי הודעה שמת מות גיבורים בחזית״. והמכתב נגמר: ״יאשינק׳ה, אתה היחידי שנשאר לי. תנקום את דם האחים שלך ועל מה שעולל למולדתנו האויב הגרמני האכזר. הכה בהם בלי רחמים״.

ניקולאי איבאנוביץ׳. את שם משפחתו אף אחד לא ידע, לעומת זאת כינויו ״מוסטפה״ היה מפורסם לא רק בפלוגה השלישית אלא בכל החטיבה. ״מוסטפה״ היה יליד כפר בפלך סומי. מוגבל בשיכלו, שוטה כפרו. אפו הזב כמעט תמיד וריר שנזל מפיו בזמן שדיבר לא היו מהמראות המלבבים. הוא הגיע לחטיבה בעיקבות קבוצת מתגייסים מכפרו. כמה שלא גירשוהו, הוא מיאן לחזור לכפרו ונסחב אחריהם במרחק מה בעקשנות, עד שהגיע ליער, לקובפאק. אף אחד לא רצה לקבל אותו לפלוגתו. עד שהקומיסר, בתור בדיחה, שלח אותו לפלוגתו המפורסמת, השלישית של קארפיינקו. קארפיינקו דווקא לא החזיר אותו. הלביש אותו במעיל גרמני, נתן לו רובה פרשים קצר

המכונה "קאראבין", שגם הוא היה ארוך מדי לקומתו הנמוכה. את הקאראבין הוא נשא דרך הכתף באלכסון עם הקנה למטה. הוא היה מאד גאה בו וציחצח ומירק אותו. אף פעם לא ראה איש שירה ממנו. "מוסטפה" הפך לאוביקט שעשוע של השלישית כמו שקיימות חיות שעשוע בגדודי צבאות לא רוסיים. התבדחו על חשבונו, אך מעולם לא התאכזרו אליו. להיפך, דווקא אהבו אותו. הוא השתתף ברוב הקרבות מבלי להוריד את הקאראבין מהגב. היה לו חוש כבוד עצמי מפותח. הוא לא אהב את השם "מוסטפה" והוא ביקש שיפנו אליו בשם האב, כמקובל בקרב העירונים ברוסיה. בתמורה היה פונה לכל אחד בשמו ובשם אביו. היו לו גם הליכות עדינות של "שנור". אלי, למשל, היה פונה "יוסף אריביץ', תרשה לי לטעום מהטבק שלך". אפילו לקובפאק עצמו היה פונה באותו נוסח "סידור ארטיומוביץ', תרשה לי לטעום מהטבק שלך", לקול צחוקם של כל הסובבים ושל קובפאק עצמו.

פרק ו

אנו חונים כבר שבוע, מאז שהגענו, בכפר גלושקוביצ׳י. מסביב עדיין הכל שקט. בינתיים התחמם האוויר והשלג נמס. ביום חיממה השמש את השכבה העליונה של האדמה שנעשתה תערובת דקה של שאריות שלג ובוץ ובלילה היתה קופאת בחזרה, וחוזר חלילה. ביום היתה ההליכה בבוץ קשה וגם בלילה היה קשה שלא להחליק על שכבת הקרח.

ישנו בבתים חמימים, ואכלנו ארוחות מסודרות. בשבילי זה היה ממש בית הבראה לעומת התנאים בהם נאבקתי במשך ששת החודשים האחרונים. היה זה שקט מדומה. בימים האחרונים החבר׳ה אומרים שמתבשל משהו. רואים זאת לפי פעילותה המאומצת של פלוגת הסיירים הראשית שליד המטה. מה מתבשל? אף אחד לא יודע. כאן, בחטיבת קובפאק, לא שואלים שאלות. עליך לדעת רק את שאומרים לך, ולבצע את שמטילים ליך. ליתר דואג המפקד, הנערץ בלי גבול, קובפאק ומטהו.

סגן מפקד פלוגתנו, יאשה, בליווי הפוליטרוק, התחילו לבקר אותנו בתכיפות יתר והתעניינו במצב התחמושת, הסוסים, הרתמות והעגלות. שלוש היו במחלקתנו. היה ברור שאנו זזים. חבל. נעים היה בכפר הפולסי הזה. התיידדנו עם בעלי הבתים בהם שוכנו. הכי הצטערו הדון־ז׳ואנים המעטים מפלוגתנו, ובראשם גרישק׳ה דורופייב הלנינגראדי שהספיק לקשור קשרים רומנטיים עם הבנות הכפריות הנאיביות.

מוקדם בבוקר ה־15.12.42 התפזר הערפל. מתקרבים גרמנים מכל הכיוונים. על הפלוגה השלישית להשאיר העגלות במקום, לצאת מזרחה, ליצור מגע עם האויב, להיוודע על כוחו וכוונותיו. מהעובדה שהמטה של החטיבה נשאר בגלושקוביצ׳י ניחשו החבר׳ה

שהזקן, כינויו של קובפאק בפי החיילים, החליט לצאת לקרב. כמובן, יצאתי גם אני עם כיתתי כמספר שלוש של צוות המקלען אדוארד. החבר'ה היו רציניים ומתוחים. גם אני. לא פלא, זהו מבצעי הראשון בחטיבת קובפאק. ודאי עוקבים אחר התנהגותי. התרחקנו כעשרה ק"מ מגלושקוביצ'י. גרמנים לא פגשנו. לכל מקום שהגענו אמרו לנו שהם היו לא מזמן. לאן עזבו? לא ידענו. את כוחם המדוייק קשה היה לאמוד בגלל ידיעות סותרות. מכל מקום, היה ברור שאלה סיירות קרביות כמונו ולא הכוחות העיקריים שעומדים לתקוף אותנו. התחלנו להדרים והסיפור חזר על עצמו. גרמנים היו ועזבו. מסיירים שקארפיינקו נהג לשלוח בחזרה, גם מהכיוון שבאנו, נודע שמקומות שעזבנו זכו לביקור גרמני כעבור זמן־מה. היה מין משחק מתיש ומעצבן של חתול ועכבר. למגע לא הגענו. בלילה החליט קארפיינקו לתת לאנשים קצת לנוח. מדורות אסור היה להבעיר. היה לנו כעת עניין עם יחידות גרמניות רציניות. הם לא פחדו להעמיק לתוך היערות ומה שהפליא עוד יותר, גם ניהלו פעולות ליליות. נודע לנו, יותר מאוחר, שהיו אלה יחידות מובחרות של הוואפן אס.אס. שהובאו בכדי להעניש אותנו על הריסת גשרי הרכבת מסביב לסארני. היתה זו הצטלבות רכבות חשובה בשביל הגרמנים, שדרכה זרמה ללא הרף הספקה לחזית, פעולה שידועה בשם "הצלב של סארני".

באותו לילה נשלח חלק מכיתתי, חמישה אנשים, בפיקודו של אדוארד לכיוון סטאריה־סלו לסיור עמוק. היה עלינו ללכת מהר ולחזור עד הבוקר, עם הוראה שאם לא נמצא אותם במקום החנייה הלילית עלינו להמשיך לכיוון גלושקוביצ'י בעצמנו.

אדוארד, הסייר המעולה, הוביל אותנו בדרך לא דרך. ממרחקים ראינו שבכיוון המשוער למטרתנו, הכפר סטאריה־סלו, השמים מאדימים. ההילה שהשתקפה בעננים הנמוכים הלכה וגדלה. השעה היתה כ־10 בלילה כשיצאנו מהיער לשדה הפתוח. לפנינו התגלה מחזה איום. הכפר סטאריה־סלו, הבנוי על גבעה, עלה בלהבות. יכולנו לראות את הגרמנים בבירור, שכן אנו עמדנו בחושך במרחק של 3/4 ק"מ מול מרכז הכפר והגרמנים התרוצצו לאור הבתים הבוערים, והבעירו אותם בתים שעדיין לא בערו. מזמן לזמן ראינו שהם סוחבים אנשים ודוחפים אותם לתוך הלהבות. צעקות האנשים

המובלים לאש היו מקפיאות דם. עמדנו חסרי אונים מול הזוועה הזו, עד שאדוארד פקד: "חוזרים!".

כשחזרנו למקום החניה של פלוגתנו כבר חיכתה הפקודה לחזור לגלושקוביצ'י. המשכנו כמעט ללא מנוחה. בהגיענו לגלושקוביצ'י מצאנו כפר שונה לגמרי. הכפר התרוקן מרוב תושביו. נכנסנו לבית שבו התאכסנו. הוא היה ריק. החלפנו קצת כוח, אכלנו מהשאריות שנשארו בבית. אחר כך הופיע מאיפה שהוא בעל הבית שלנו. הוא סיפר שבלילה קיבלו העגלות עם האספקה פקודה פתאומית לעזוב את הכפר ויצאו, כולל המטה, צפונה. בכפר נשארו רק יחידות קרביות שהתרכזו בצד דרום־מערב, מעבר לתעלה. רוב התושבים, על כל צרה שלא תבוא, עזבו את הכפר עם עדריהם וילדיהם והסתתרו ביערות הקרובים. נשארו זקנים וזקנות להשגיח על רכושם.

בשעות אחר־הצהריים המאוחרות קיבלה הפלוגה פקודה לחצות את הגשר על התעלה שעל אם הדרך מערבה, כתגבורת ליחידות הנמצאות כבר שם ומחופרות בהגנה. הפלוגה השלישית שלנו, הניידת, לא קיבלה שום קטע להגנה, אלא הוחזקה כעתודה. מעבר לגשר, מצד ימין, עמד בית בודד ריק מאדם. באין תעסוקה התמקמו בו החבר'ה, עייפים מההתרוצצויות של היומיים האחרונים. בבית התמקמו בעיקר הקצינים ובמבנים האחרים, הרפת והגורן — החיילים. הכפור התגבר מעט והתחיל להחשיך. פתאום הופיע איכר, בעל הבית כנראה, הסתובב מעט כאילו מחפש חפץ השאיר, נטל משהו ביד ונעלם. אף אחד לא שם אליו לב. רק עזב האיכר הבוגד, הנבזה, וניתך עלינו ברד אש די מקרוב והפתיע את השלישית המהוללת, במה שנקרא עם "המכנסיים למטה". בשלישית לא אהבו את האפיזודה הזו. השלישית אהבה להפתיע ולא להיות מופתעת. כהרף עין התאוששה הפלוגה ותפסה מחסה בתעלה העמוקה שמאחורינו. שאננותנו עלתה לנו בחיי סגן מפקד הפלוגה שלנו יאשק'ה, שבקושי הכרתיו, ומפקד המחלקה שלנו נאמאלובוני שנפצע קשה אך ללא סכנה לחייו. האש נחלשה עד שנשתתקה כליל. זה היה, כנראה, סיור ולא יחידה תוקפת. קארפיינקו השתלט מיד על הבאלאגאן. הוא ציווה לחצות את התעלה במים, כי הגשר כבר היה ממוקש, ולתפוס עמדות הגנה משני צידי הגשר. אדוארד חיפש ומצא

מהר עמדה בשביל המקלע, בתוך מבנה חרושתי, שחלקו התחתון בנוי לבנים והעליון עץ. הוצאנו מהר כמה לבנים. דרך החור־חלון שקרענו בקיר השתרע, כעל כף היד, שדה הקרב העתידי. כ־20 מטר לפנינו היתה התעלה העמוקה, מעבר לה שדה רחב וישר כשולחן ומאחוריו במרחק של קילומטר וחצי התרומם, כמסגרת, קיר שחור של יער. בשדה שבינינו ליער עמדו כמה מבנים, או שמא היו אלה ערימות קש שהושארו בשדה מסודרות בצורת גורן. הם הפריעו מעט לשדה הראייה שלנו אך אחר כך הסתבר שהביאו תועלת רבה.

בשעה שבע לערך התחילו הגרמנים להפציץ אותנו ממרגמות. הרעש היה גדול והנזק מועט. למרות זאת היינו מאוד מתוחים, כי זה בישר את תחילת ההתקפה עלינו. ואמנם, כעבור זמן מה, ניתקה מחומת היער שמולנו שורה של דמויות במלוא קומתן והתחילה להתקרב לעברנו. משני אגפי האויב ניתכה עלינו אש כבדה ממקלעים כבדים. אנו שתקנו. נתנו להם להתקרב יותר. באמצע השדה נדלקה גורן והאירה את הגרמנים המתקיפים. ניתנה הפקודה "אש". התחלנו לירות בבת אחת מכל הכלים. כל היחידות מימיננו ומשמאלנו הצטרפו. הגרמנים היוו לנו מטרה נוחה, שכן המבנה שלהם היה בשורות לרוחב השדה המואר, בקומה מלאה. הם הלכו כמו במצעד. ראינו איך הם נפגעים ונופלים והיתר, כאילו שום דבר לא קורה, ממשיכים לצעוד ולהתקרב. זה היה מפחיד. מישהו מהוותיקים, למודי הקרבות עם הגרמנים, הסביר שזו התקפה פסיכולוגית. סוף סוף התדלדלו שורותיהם כל כך, עד שבשדה לא נראו יותר דמויות נעות. הקרב השתתק מעט. אדוארד ביקש להביא מים לקרר את המקלע שהתלהט מהירי הרצוף. בובלין פנה אלי "יוסק'ה, אתה מפחד?" אמנם כך, אך לא הודיתי. עניתי "מה יש לי כבר לפחד. הגרמנים הרגו את כל משפחתי. לי אין כבר הרבה מה להפסיד".

בינתיים חידשו הגרמנים את ההתקפה באותו סגנון. מחומת היער ניתק שוב כוח של פלוגה בערך. לרוחב השדה, במלוא קומתם, הם צעדו. בלי להתחשב באבידותיהם צעדו לעברנו כמו מסוממים או אוטומטים. עוד לא הספקנו לגמור אותם ומהיער כבר ניתקה שורה חדשה.

למרות שלא סבלנו אבידות, כי היינו מחופרים בעמדות מוגנות היטב, היינו תשושים מהמתח. המיפקדה החליטה לפנות את

גלושקוביץ׳ ועל קארפיינקו והשלישית שלנו היה להתפנות אחרונים ולחפות על הנסיגה. לפנות בוקר הגענו לפאתי כפר גדול, בוחצ׳ה. כבר מרחוק שמענו את הדי הקרב העז שמנהלות יחידות אחרות. נודע לנו שהגרמנים ניחשו את דרך נסיגתנו וחסמו את המעבר הנוח היחיד לעגלות, דרך בוחצ׳ה. הנסיון לשחרר את המעבר לא הצליח והיו לנו קורבנות מרובים.

מבין האנשים החוזרים ממרכז הכפר, שם התנהל עיקר הקרב, אני זיהיתי את גד רוזנבלט. ניכר בו הלם הקרב שזה עתה עבר. במילים קטועות כמעט צעק "בוסליק איננו". רטוב כולו, מזוהם בבוץ ודם, הצלתי מפיו שאברהם בוסליק נהרג מפגיעה ישירה של פגז מרגמה בראש. בכפר בוחצ׳ה נפל החלל הראשון מקבוצתנו, שהסתפחה לחטיבת קובפאק. אברהם בוסליק מלוצק, הצעיר והנועז בינינו, בעל הפוטנציאל הגדול ביותר להתקדם לפיקוד. בן 17 היה במותו.

מאז שחילקו אותנו בין היחידות השונות לא התראינו. גד, שכונה אז גרישה, ויואל שצ׳רבאטי, סופחו לפלוגה השביעית, שהיתה באותו זמן אפורה כתוצאה מפיקוד לקוי. שצ׳רבאטי המשיך להחזיק במקלע שלו וגד שימש לו כמספר שניים. יואל שצ׳רבאטי, שכונה ואנ׳קה, יליד רוז׳ישצ׳ה בווהלין, ספר במקצועו, היה בעל דרגה צבאית של רב־קורפורל בצבא הפולני. בזכות זה הופקד בידיו הנשק היקר ביותר שהיה בקבוצת זופיובקה, המקלע שפורק מטנק רוסי. היתה זו בחירה טובה. האיש התגלה כלוחם ממדרגה ראשונה. רק בגלל השכלתו הנמוכה לא התקדם לתפקיד פיקודי. ממוצע קומה היה, בעל שיער שטיני בהיר, עיניים אפורות, מלוכסנות מעט. שפמו היה קצוץ ומטופח, כיאה לספר. ראשו נטה קצת לשמאלו. הוא התחבב מהר בפלוגה השביעית שלו, בנוסף להיותו אמיץ לב, גם בשל נגינתו במפוחית־פה, כלי קל לטילטול, שכאילו נוצר לחיי פרטיזנים ניידים. בכל חניה קטנה היה יואל־ואנ׳קה שולף את מפוחיתו ומכניס קצת שמחה וצבע לחיים הקשים ומלאי הסכנות של הפרטיזנים. לעיתים קרובות, במסעות האין־סופיים שלנו, הייתי פוגש אותו מוקף חיילים מיחידתו ומיחידות אחרות והוא במרכז, משמח אותם.

מספר שניים של צוות המקלע שלו, גד־גרישה רוזנבלט, לפנים מפקד קבוצת זופיובקה וכעת חייל פשוט בפלוגה התשיעית, הרגיש

עצמו מקופח. אך זה היה הנוהג בחטיבת קובפאק: קודם תוכיח את עצמך. המעמד נקבע עפ״י סוג הנשק שהקציבו לך והתפקיד שאליו ממנים אותך. שום זכות קודמת לא נחשבה. גרישה היה מקפיד על הופעתו הצבאית במעיל, רובה גרמני ומגפיים מצוחצחים. מראהו היה יוצא דופן בשל משקפיו העבים.

עקפנו את בוחצ׳ה בדרך לא דרך והמשכנו צפונה. הסדר השתבש. קבוצות אנשים ממספר גדודים ויחידות התערבבו. יחידים שפיגרו אחרי יחידותיהם התקבצו כדי להמשיך את המסע הארוך ביחד. בקטע מסויים הסתפחה אלי דמות אגדית מפלוגתנו. היה זה קולקה מודרי המפורסם. זה היה כינויו. שמעתי עליו כל כך הרבה סיפורים ואנקדוטות, שהרגשתי עצמי קצת נבוך בחברתו. עד אז ראיתיו רק מרחוק, ולא העזתי לדבר אליו מלה. למרות שהיה חייל פשוט בשלישית השתייך לאצולה של חטיבת קובפאק. לא חלו עליו שום חובות מלבד משימות קרביות מסובכות ומסוכנות, על פי רוב עם חברו אליושה, בשניים. הוא היה ״פרסונה־גראטה״. עם קארפיינקו, שעל מחלקתו נמנה עוד מימי הצנחנים בצבא האדום, היה ״פר־דו״. יחד נותקו מהחזית והסתפחו לקובפאק ובעצם היוו את הגרעין הצעיר והלוחם הראשון ביחידת קובפאק. קולקה היה יוצא ובא אצל קובפאק ורודנייב על תקן של חברים. כולם שיבחו את תבונתו ואימרות הכנף שלו היו לשם דבר בכל החטיבה. סוף סוף יכולתי להתבונן בו מקרוב. היה רזה, רכון קצת קדימה. כתף אחת נמוכה במקצת מהשניה. פיגורה שהתאימה יותר לדוקטורנט מתמיד מאשר לצנחן. פניו היו עדינות, ללא צבע, עם מעט שקעים שמשאירים פצעי בגרות. עיניו היו חומות, רכות וחכמות. הלכנו כברת דרך כתף אל כתף. הרגשתי שהוא מסתכל עלי. מזמן לזמן הוא זרק לי שאלה, כגון האם אני עייף? מאיזו מחלקה אני? כאילו שלא ידע. עניתי. הוא ניסה לדובב אותי. אם מפאת מבוכתי ואם מפאת עייפותי, שיחה לא יצאה מזה. לאחר מכן היתה לי הרגשה שהוא התאמץ לקשור איתי שיחה ולא נענה. כעבור כשנה, כשקולקה כבר לא היה בין החיים, הזדמנתי לבית בו ישבו סגן מפקד החטיבה לענייני סיור, פולקובניק וורשיגורה, ומפקד מחלקת סיירי הפרשים, סאשה לאנקין, המכונה ״אוסאץ׳״, ועוד חיילים מהשלישית שתמיד נעו בראש הטור. זה

היה שכיח שמפעם לפעם היינו עוצרים, כדי לתת לטור שהתארך לצמצם רווחים ולהתקצר. באותה ההזדמנות התגלגלה שיחה על קולקה מודרי, והפולקובניק שאל את לאנקין, שהיה ותיק ממנו בחטיבה, "האם זה נכון שקולקה מודרי היה יהודי?" "ודאי", ענה לאנקין. "האם ידוע לך שם משפחתו?" שאל וורשיגורה, "כן, מכלין, יליד גומל". וורשיגורה הוציא פנקס מתיק הצד הנצחי שהיה עימו ורשם. גם אני רשמתי במוחי את הגילוי המרעיש הזה. רק אז הבנתי שקולקה מודרי־מכלין, "האנוס", ניסה ליצור אתי קשר, עם יהודי שלא התכחש ליהדותו. זה כנראה הציק לו. יכול להיות שפספסתי אז, במסע הנסיגה המפרך מגלושקוביצ׳י, וידוי על הנסיבות בהן נהפך ל"אנוס".

לקראת הצהריים הגענו לעיירה טונייאז׳. לאט לאט התאספה הפלוגה בטונייאז׳, התארגנה מחדש. נדמה היה שניתקנו מגע מהאויב. מנוחה היתה מאוד נחוצה לנו ולסוסים העייפים. כעבור יומיים הופרעה מנוחתנו בשל התראה: "גרמנים בשערי טונייאז׳", צעקו מכל הצדדים. שליח מהמטה הגיע בדהירה ובידו פקודה לשלישית לצאת לכביש טונייאז׳ — טורוב, להעמיד מארב, ולחתוך את דרך הנסיגה של הגדוד הגרמני שראשו כבר ניהל קרב עם יחידות אחרות מחטיבתנו. יצאנו בבהילות, בריצה, דרך היער, והגענו לדרך הרחבה המובילה מטונייאז׳ לטורוב. הדרך עברה ביער עבות. התמקמנו, עם כל הכלים, בחלקת יער אורן צעיר וסבוך, ממש על שפת הכביש. מחלקתנו היתה הראשונה מצד שמאל לכיוון טונייאז׳, השניה באמצע והשלישית, בעלת הנשק "הכבד", בשביל פלוגה של אבטומאטצ׳יקים שכללה בין היתר מקלע כבד מימי מלחמת העולם הראשונה, ה"סטאנקאץ׳" הרוסי המפורסם על גלגלי העץ שלו, באגף הימני לכיוון טורוב. המפקד שלנו, קארפיינקו, התמקם אתנו ופניו לכיוון הצפוי של האויב. הפקודה היתה לתת לסיירים ולראש הטור הגרמני לעבור ולתקוף בבת אחת, מכל הכלים, את הכוחות העיקריים. היה זה תרגיל אהוב על קארפיינקו. הגרמנים, כנראה, הופתעו כשנתקלו בפרברי טונייאז׳ בפרטיזנים. הדי הקרב לא נשמעו חזקים ביותר, סימן שהגרמנים לא קיבלו את הקרב והם חוזרים על עקבותיהם. השעה היתה מאוחר אחר הצהריים. ביער

כבר התחיל להחשיך. שכבנו בשקט ובמתיחות רבה. פתאום שמענו את קולות נביחות הסטאקאטו של השפה הצבאית הגרמנית, שלא השאירה ספק מי הם. הנה הם כבר לידנו. כיתת פרשים ולפניהם איכר מורה דרך. הם עברו ממש עלינו. ראיתי רק את האיכר ואת רגלי הסוסים. הלב דפק. עוד מעט יתפרץ החוצה. הם עברו את הקטע שלנו. כבר שמענו שאון של עגלות מתקרבות. הם היו כבר כמעט לידנו. העצבים היו מתוחים עד קצה גבול היכולת. האצבע שעל ההדק קפאה. רק לא לאבד את העשתונות וללחוץ לפני הזמן. פתאום פילח את האוויר צרור משטח ההתפרסות של המחלקה השלישית שלנו, בסוף הצפוני של המארב. התוכנית השתבשה. לא היתה זו עת לבירורים. כל הפלוגה פתחה באש מכל הכלים. הגדוד הגרמני המופתע לא השיב אף ביריה אחת. הם פשוט נטשו את כל ציודם בבהלה, ברחו והתפזרו לתוך היער שמעבר לדרך. הסוסים, המבוהלים מהיריות, התחילו לדהור בפראות, העגלות נתקלו אחת בשניה או בגזעי העצים. הרתמות נקרעו. תוכן העגלות התפזר לכל עבר. היתה פניקה מושלמת. היריות נגמרו. חיכינו שהגרמנים אולי יתארגנו להשיב מלחמה. פרט לגעיות הסוסים התועים ביער לא נשמע דבר.

אחרי בירור התברר שכאשר הפרשים עם מורה הדרך הגיעו לשטח המחלקה השלישית המקלען של ה"סטאנקאץ'", בחור גברתן שכינויו "באטקו", רצה לשפר מיקומו של המקלע והגרמנים הרגישו בו. לא היתה ברירה אלא לפתוח באש. קארפיינקו חזר נרגז, מקלל את "באטקו", המהימן בדרך כלל, שקילקל לו התוכנית.

פיודור קארפיינקו, מפקדה הנערץ של פלוגת האבטומאטצ'יקים השלישית, היה חביבם של קובפאק המפקד ורודנייב הקומיסר ומפורסם בכל החטיבה. שלא בנוכחותו כינו אותו בשם חיבה "קארפו" והחברים מיחידת הצנחנים קראו לו, שלא בתפקיד, פשוט "פיידייה". מעמדו בחטיבה היה מיוחד כבר מההתחלה. כפי שכבר סיפרתי לעיל, קארפיינקו היה מפקדה של מחלקת צנחנים בצבא האדום, שהוצנחה בחיפזון בקרב על קייב, ומצא עצמו מנותק ומוקף מכל עבר בגרמנים. שלא כפי שנהגו רוב היחידות הצבאיות הרוסיות, בראשית המלחמה, במצב דומה, הוא לא נכנע. הם לא זרקו את הנשק והלכו לשבי, או

התפזרו בין האיכרים. הסרג׳נט קארפיינקו, בכוח מנהיגותו, סחב את חייליו בסיטואציה הנואשת, הבלתי אפשרית בשביל יחידה צבאית סדירה, להמשיך להילחם, בלי מפקד, בלי לוגיסטיקה מסודרת, על דעת עצמו. במסעו צפונה הגיע לסביבות פוטיבל, עיירת מחוז בפלך סומי. מפי איכרי הסביבה נודע לו שביערות פועלת יחידת פרטיזנים תחת פיקודו של ראש העיר פוטיבל בשם קובפאק. הוא גם הוזהר על ידיהם שביערות מסתובב שומר יערות זקן בשירות הגרמנים. ״הוא בוגד. אל תתנו בו אמון״. באחד הימים הביא סיור לקארפיינקו זקן, שאותו פגשו מתהלך לבד בעבי היער. הם נזכרו באזהרת האיכרים. קארפיינקו התחיל לתחקר אותו, וכדי לתת תוקף לכוונותיו הוציא את אקדחו ונפנף בו מול פרצופו של הזקן. הזקן לא נבהל, ובטון של מפקד ציווה עליו לסלק את הנשק. ״מי אתה שתיתן לי פקודות?״ אמר קארפיינקו בליגלוג. ״אל תעמיד פנים. אנחנו יודעים מי אתה. בן־כלבה, בוגד אחד. תראו אותו. הוא עוד מתחצף. תיכף תקבל את שכרך. תגיד מה אתה עושה בזמן כזה ביער ואל תנסה להתחכם איתנו״. ״אני מפקדם של הפרטיזנים המקומיים״, ענה הזקן. ״אז איפה החיילים שלך?״ ״אל תתחממו בחורים, גם אתם תהיו חיילי״. קובפאק הביא אותם לבסיס שכלל מעט פרטיזנים, ברובם מבוגרים, קומוניסטים ובעלי שררה בפוטיבל. תחילה לא מצא השידוך חן בעיני חבורת הצעירים של קארפיינקו, אבל היו להם נכסים לזקנים. בהתקרב החזית לפוטיבל פקדה עליהם המפלגה הקומוניסטית לרדת למחתרת. הם הכינו מחסנים מלאי כל טוב והסתירו אותם ביערות. זה היה הנימוק הטוב ביותר לשיכנוע הצעירים הרעבים לקבל את מרותו של קובפאק. בעצם, היוותה קבוצה זו את הגרעין הלוחם הראשון של חטיבת קובפאק, וממנה יצאו מפקדים ולוחמים רבים ומפורסמים כמו קארפיינקו, צימבל, שפינגלט, נאמאלובוני, מודרי, סאנדוק, אושלי, באטקו, קניאז ואחרים. קארפיינקו הגיע, בפרוץ המלחמה, לצבא ישר מהכלא. לפני המלחמה, היה קארפיינקו הצעיר מחסנאי בסובחוז והיה אחראי על מחסן הזרעים. בשנים ההן, של מחסור ורעב, לא יכול היה קארפיינקו הצעיר לשאת מחזות של זקנים וילדים רעבים המתחננים להציל אותם ממוות. הוא הנפיק להם מנות גרעינים מהמלאי המקודש של הזרעים המיועדים לזריעה באביב.

כשהתגלה החוסר, והשדות נשארו לא זרועים, נעצר קארפיינקו, הואשם בסאבוטאז' ונשפט למוות. מפאת גילו הצעיר הומר גזר דינו לעשר שנות מאסר עם עבודת פרך. כעבור שנתיים פרצה המלחמה והוא שוחרר, כדי להתגייס.

ממוצע קומה היה מפקדנו המהולל פיודור קארפיינקו. בנוי היטב, רחב כתפיים, רזה, שערו שטיני כהה, עצמות לחייו בולטות ועיניו האפורות־חומות בולטות אף הן קצת. גלגלי עיניו היו מרושתים כלי דם זעירים שגרמו לו להיראות כאדם קודח או אדם שלא ישן מספיק ועפעפיו אדומים. שיניו היו יפות, חזקות ומעט צהובות. לבוש היה במעיל צבאי רוסי עם כובע מעור שחור נוצץ ופרווה שחורה. חימושו היה מקלע "שמייסר" משלל גרמני, שהיה תלוי על חזהו לרוחב וידיו נחו עליו כמעט תמיד. בימינו היה אקדח בעל 14 כדורים. הליכתו היתה מתנדנדת קימעה לצדדים. כשהיה מאזין לדיווח היו שרירי לסתו התחתונה נעים בעצבנות. שתקן היה, ולא אהב דיבורים בטלים. דיבר רק לעניין. פקודותיו נשמעו כבקשה, כהסבר אבהי איך להיכנס לקרב, להישמר מקורבנות מיותרים, לא לתקוף "עם הראש בקיר". תמיד חיפש איזו דרך עקיפה, לא צפויה, למצוא את הפירצה אצל האויב, והעיקר להפתיע אותו.

דיבורו השקט יכול היה להטעות את מי שלא הכיר אותו. מהיר חימה היה קארפיינקו. אוי למי שלא ביצע את פקודותיו בדקדקנות, או שהפר משמעת, או קצין שניצל את מעמדו והתנהג לא ביושר לפקודיו. הייתי עד כשהוא פרץ מלא חימה למעוננו והכריח את הפוליטרוק שלו להחזיר לחייל אקדח שזה האחרון לקח שלל ושמצא חן בעיני אהובתו. "אקדחים חפצה זונתך, יש הרבה אצל ה'פריצים', משם תביא לה מתנות ולא מנישול חיילים". ישר וצודק היה כלפי פקודיו. רך ועדין לפצועים. פראי, חסר רסן, אכזר לרמאים. אוי לאלה שנראו לו כך.

נערץ היה על כולנו. באש ובמים הלכנו אחריו. הוא חלק עמנו את כל תלאות המלחמה הקשה. קארפיינקו היה המפקד היחיד בכל חטיבת קובפאק שלא היה לו סוס רכיבה. יחד אתנו, החיילים, היה צועד בראש לילה לילה 40־60 ק"מ ברגל. לעיתים רחוקות, ורק בזמני רגיעה, היה נכנע להפצרות הממונים עליו במטה, היה נסוג לחטוף

תנומה על העגלה המשותפת למיפקדת הפלוגה ולשירות הרפואי של העזרה הראשונה המתלווה לפלוגתנו בראש עגלות האספקה. נטאשה, האחות, היתה מפנה לו את מצעה החם ומצטרפת ברגל אלינו. אולי יש בזה להסביר את התקשרותו של קארפיינקו לנטאשה הלא צעירה והלא יפה.

ירד הלילה. נשארנו דרוכים במקום. קארפיינקו נרגע קמעה. שלח דיווח למטה וביקש הנחיות. המקשר התמהמה לחזור. פתאום קם קארפיינקו על רגליו, העביר מבט מהיר על כולנו ואמר ״יוסק׳ה, בוא אחריי״. כהרף עין קמתי על רגלי ונעמדתי לצידו, מעט מאחוריו. לא ידעתי שהוא יודע על קיומי ואת שמי. אני, שזה מקרוב באתי לפלוגה, החמיא לי מאוד שמכל החבורה דווקא אותי הוא בחר. בדרך כלל תפקיד הליווי בגיחותיו האישיות של קארפיינקו היה שמור למודרי או לאיליוש׳קה חברו־שמשו של קולקה מודרי.

קארפיינקו אהב ללכת לסיורים, דבר שרודנייב גינה. הקומיסר היה מוכיח אותו: ״זו לא גבורה. זו קלות דעת, אם המפקד מסתכן שלא לצורך״. קארפיינקו המבוייש היה מחייך וממלמל ״בסדר, בסדר״.

״גריש׳קה״, הוא פנה לסגנו הטרי, ״אתה נשאר במקומי ואנו נחצה את הכביש לסייר לאן נעלמו ה׳פריצים׳״, כך כינה את הגרמנים.

הלכנו קצת לאורך הכביש מהצד שלנו, כדי להתרחק מפלוגתנו, שעדיין היתה פרושה במקום המארב. קארפיינקו הלך מעט לפני בשקט, מבלי להוציא הגה מפיו. גם אני הייתי מאומן ללכת ביער מבלי להקים רעש, עוד מהימים בהם הסתתרנו מפני הגרמנים ביערות אוסובה ללא נשק. קארפיינקו עצר ובלחש אמר לי כי כאן נחצה את הכביש. חצינו ונכנסנו ליער עבות עם עצים גבוהים. היה חושך מצרים. כפופים ודרוכים התקדמנו זה לצד זה, כדי לא לאבד קשר. מרחוק נשמעו רק צהלות וצניפות הסוסים. פתאום נתקלה רגלי במשהו רך. גוויה, חלפה במוחי המחשבה כברק. ״פססטט״, לחשתי למפקד. הוא התקרב אלי ושאל בלחש מה קרה. אני, בינתיים, הספקתי לכרוע על ברכי ולמשש את סביבתי. הגוויה התגלתה כפוזמק לבד גרמני כבד שננטש בזמן הבריחה. אם הגרמני חשב שלברוח יחף בלילה ביער זה יותר קל, הרי הוא טעה. קארפיינקו אמר לי: ״יוס׳קה, חפש את השני. מוכרח להיות שני בקרבת מקום״.

גיששתי בחושך בסביבה, ואמנם מצאתי את הפוזמק השני. קארפיינקו התעודד. הפוזמקאות הבהירו לו שהגרמנים ברחו בבהלה ואין לצפות להפתעות. במלוא קומתנו התחלנו לסרוק את היער ומיד נתקלנו בעגלות הפוכות, ואוכפים שנקרעו מגב הסוסים אשר נתקלו בענפי העצים תוך כדי בריחה מבוהלת. היה ברור כי הגרמנים נטשו את כל מטענם הכבד ובבוקר מצפה לנו איסוף שלל עשיר, דבר שהיה אהוב ביותר על הפרטיזנים דלי הלוגיסטיקה. שני הפוזמקאות הכבדים הכבידו עלי מאוד בדרך חזרה. אולי הם היו טובים בשביל לשבת במגדל שמירה באיזה מחנה ריכוז בחורף הרוסי, אבל לא ללחימה נגד פרטיזנים ניידים. היה לי ברור מיד שלי לא תצמח תועלת מהם, אך בכל זאת סחבתי אותם כי זה היה השלל הראשון שלי בחטיבת קובפאק. מאוחר יותר נידבתי אותם לנאמאלובוני, המפקד הפצוע ששכב ללא ניע ולבטח סבל מקור. גם המעשה הזה העלה את כבודי ב״שלישית״, כיוון שכל אחד אחר היה מחליף אותם בבקבוק יי״ש אצל האיכרים. זה נחשב בעיניהם מעשה אצילי מאד. קארפיינקו ציווה עלי שתיקה בקשר לשלל שנמצא מעבר לכביש. הוא הכיר את חייליו. הוא פחד שהם יסתננו בלילה ללא פקודה וזה יגרום לאי סדר ודמורליזציה. האפיזודה הקטנה הזו שינתה את מעמדי בפלוגה. אם קארפיינקו בעצמו בחר בי ללוותו בסיור, הוא ידע למה. אני לא ידעתי. בכל אופן, מרגע זה התקבלתי כאחד ש״ראוי״ לשלישית, ולא האחרון שבהם. וזה חייב.

פרק ז

נראה היה שניתקנו עצמנו מהאויב. המעברים הליליים נעשו קצרים יותר ומפותלים יותר בכיוון כללי צפונה. נהוג היה בחטיבתנו שאַף אחד לא יודע ואף לא שואל לאן אנו הולכים. מפקדי היחידות קיבלו פקודות תנועה בשעות אחר־הצהריים, כשעתיים־שלוש לפני התזוזה. זה החזיק אותנו תמיד במתח. האם הלילה נישן על אותה ערימת קש או שנבלה אותו בתנועה? האם תהיה הדרך ארוכה או קצרה? אם או בלי קרבות? היו בינינו "ידענים" שהתיימרו לדעת או לנחש לאן מועדות פנינו, וכמעשה ידידות היו ממתיקים סוד בלחש, שלא לפרסום. ברוב המקרים התברר המידע כשגוי. לרגע חשב עצמו, טיפוס כזה, חשוב. לדעתי, מה שהדריך אותם לפשפש בכוונת המפקדים היה הפחד מפני הבלתי נודע. רובנו לא אהבנו את המחטטים האלה. היה לנו אמון עיוור שהמפקדים יודעים מה שהם עושים. הניסיון אישר זאת. היה ברור כי המיפקדה מחפשת משהו. מתלבטת. וכי למה אנו חוצים את נהר הפריפיאט ויובליו פעם צפונה ופעם דרומה על קרח דק ומסוכן? אלה לא היו תמרונים, שכן לא היה כאן גרמני אחד לרפואה...

אחרי הקרב שניהלנו איתם בגלושקוביץ׳י וסביבותיה, והאבידות הכבדות שגרמנו להם בנפש ובציוד, התברר לגרמנים שיש להם עסק עם אויב נחוש, מאורגן וחמוש היטב ומיפקדה שיודעת מה שהיא רוצה. היה ברור להם כי כמה בטליונים של אס.אס. לא יספיקו לכתר ולהשמיד את ה"בנדיטים" החצופים האלה. זה היה משהו חדש שהמטה הגרמני, כנראה, לא לקח בחשבון ולא הקציב די כוחות להתמודד איתו. הם חדלו להזדנב אחרינו.

לפנות בוקר, בשליש הראשון של ינואר 1943, הגענו לכפר ביאלורוסי גדול, ליאחוביץ׳י, השוכן לשפת אגם גדול. 12 ק"מ

אורכו ו־5—7 ק״מ רוחבו. אגם גדול, כל כך טרם ראיתי בחיי. המרחב הישר של האגם המכוסה שלג היה מראה מרהיב ביופיו. חריג בנוף של פולסיה החדגונית, המיוערת, המסתירה מבט. האגם, מוקף עד לשפתו ביערות, היה בו משהו מסתורי. יופי עצוב. גם שם מוגדר לא היה לו. דייגי־אכרי חופיו כינו אותו בשמות שונים, לפי נטיית ליבם. בפי אחדים זה היה ״קניאז אוזיארו״ שפרושו אגם הנסיך, בפי אחרים ״האגם האדום״, והיו שכינו אותו האגם היהודי ״ז׳יד אוזיארו״. לכל שם סיפור אחר על מוצאו של השם. חיש מהר התפשטה השמועה שיש להתכונן לחניה ארוכה, כיוון שהמיפקדה החליטה לכונן ״אירודרום״, כלומר משטח נחיתה לאווירונים.

מפי הוותיקים שמעתי סיפורים על הצנחת ציוד ביערות בריאנסק. לא פגשתי אחד שראה זאת במו עיניו. חוץ מזה, בריאנסק היתה קרובה לקווי החזית, ואילו אנו חנינו ממש על הגבול המערבי של מה שהיה ברית־המועצות, מרוחקים 1200 ק״מ מסטלינגראד, היכן שהצבא הרוסי היה לפות בקרב של להיות או לחדול עם הצבא הגרמני. זו הפעם היתה הראשונה שהגיעו אלינו דיווחים על הצלחות שלנו. מאז פרצה המלחמה שמענו, בשיברון לב, רק על נסיגות. האמנם במאבק הטיטאנים המתנהל אי־שם רחוק במזרח יש למישהו ראש לחשוב ולדאוג לקבוצת יחפנים ביערות פולסיה? הנחתת אווירון בעורף האויב היה מבצע מסוכן, מסובך וגם יקר. האם, בעת קשה כזו, יש להם אווירונים מיותרים? האם מחשיבים שם, בממשלה הסובייטית, את מאבקינו עד כדי כך? ממשלה זו התפנתה ממוסקבה והתיישבה בקויבישב, באורל. זה החמיא ועודד. לא היינו לבד, אלא חלק ממאבק גדול, מתוכנן ומתואם.

אני, זאת אומרת, הפלוגה השלישית וכל הפוטיבלסקי אוטריאד עם המטה של החטיבה, חנינו על גדתו המזרחית של האגם האדום. האוטריאדים הנותרים השתכנו בכפרים המעטים שמסביב לו. ליאחוביצ׳י היה כפר גדול עם בתים די נוחים. פלוגתנו חנתה במרכז הכפר בקירבת המטה, כי אחד מתפקידינו המסורתיים, בזמן חניה, היה לסוכך על המטה.

הבית שנפל בחלקנו, כלומר בחלקה של המחלקה, היה גדול ונקי ומה שחשוב יותר בעלי הבית היו מסבירי פנים. בעל הבית היה

איש מבוגר ושקט, ואשתו צעירה בהרבה ממנו, כבת ארבעים וכמה, פעלתנית ומלאת מרץ. כאילו שמחה על בואנו. ניכר היה עליה שהיא לא בת המקום הנידח הזה. היא היתה משכילה יותר, שפתה עשירה יותר, פתוחה יותר, שלא כמו בנות המקום שהיו חשדניות, עצורות וביישניות. כשהתיידדנו יותר היא סיפרה לנו שבצעירותה היתה "סולדט׳קה" בצבא האדום בזמן מלחמת האזרחים. שנותיה היפות, וכנראה גם הסוערות ביותר, עברו עליה בחברת הבולשביקים החופשיים והססגוניים של ימי שלטון הסובייטים המתהווים.

בגמר המלחמה המוניטין של "סולדט׳קה" לא היו מן התכונות הנחשבות בחברה, שחזרה מהר מאוד לפוריטניות הרוסית המקובלת. על כן, לא היתה לה ברירה והיא נישאה לאלמן מבוגר ממנה וגידלה לו את בתו מנישואיו הקודמים. בת זו היתה אז כבת עשרים, גדולה, שמנה, בהירה, בלי טעם וצבע ומוגבלת. בת טיפוסית של כפר פולסי נידח. ילדים משלה לא היו לה.

הימים עברו בנעימים. בחוץ שרר כפור רוסי עז. הכל ישן תחת מעטה עבה של שלג. בבית בער התנור ובעלת הבית יצאה מגידרה לארחנו בעזרת בתה המאומצת וגאלקה, בת מחלקתנו, אוקראינית מפולטאבה, יפהפיה, שלא מזמן סופחה אלינו מפלוגה אחרת, כדי להרחיק מעליה את מחזריה שרבו על חסדיה עד כדי יריות. משתדלות היו לגוון את התפריט במטעמים שמזמן לא טעמנו. כל ארוחה היתה סעודה. אנו מצידנו התחרינו בינינו לעזור להן בחטיבת עצים, בהבאת מים מהבאר, וכדומה.

הפעילות הצבאית היתה אפסית. קצת פטרולים, זה הכל. מוזר שאנשי המטה, כולל המפקדים הגדולים שלנו, התעניינו מאוד באגם. הסתובבו עליו, וחצבו חורים בקרח העבה. "יודעי דבר" אמרו שהם עוסקים בדיג כי בחורף יש חוסר בחמצן מתחת לקרח ואם עושים חורים באים הדגים לשאוף אוויר ואז דגים אותם בקלות. יכול להיות. גם אני שמעתי סיפורים כאלה בעבר. דבר אחד אני לא מבין. למה דווקא קובפאק בעצמו צריך לעסוק בזה? הוא לא נראה טיפוס שיש לו עניין בציד או בדיג או כל עיסוק אחר שיש בו מין "בילוי זמן". להיפך, הוא תמיד נראה עסוק, שקוע במחשבות, מודאג ורציני.

מפה לאוזן התפשטו השמועות שהמפקדים עומדים להפוך את האגם הישר למשטח נחיתה לאווירונים. היה זה רעיון פנטסטי. איך

יכול אווירון כבד לנחות על קרח? סתם פיטפוטים. מצד שני, למה פתאום ציוו על פלוגות רבות לצאת לאמצע האגם ולפנות את השלג? גם תור פלוגתנו הגיע. שעשוע נחמד אחרי כמה ימי מנוחה. מלאי מרץ עבדנו בעיסוק הזה לפי התור, יומם ולילה. כעת כבר אי אפשר היה להסתיר כי בונים משטח נחיתה על האגם הקפוא. מלבן הקרח העצום שממנו הסרנו את שמיכת הפוך השילגית הלך והתעבה בהשפעת הקור המתחזק. לילות ארוכים עברו בציפייה לנחיתה. על שפת האגם, בתוך היער, עמדו הכן מזחלות רתומות לסוסים ועליהן ארגזי חול. בארגזים לחשו מדורות קטנות ולידן עצים יבשים קלועים, כך שניתן היה להבעיר אותם בן רגע לאש גדולה. במקרה של הופעת אווירון, על המזחלות היה להסתדר לצידי המסלול בצורת אות קירילית מוסכמת וברורה, שמתחלפת כל לילה, לשם ביטחון. על כל המלאכה הזו ניצח פולקובניק וורשיגורה, סגן מפקד לענייני מודיעין. אזנו הרגישה והמאומנת, כך הוא טען, מבדילה ממרחק רב בין זימזום מטוסי אויב לבין מטוסים שלנו. זה לא מנע כמה אזעקות שווא. "לא מוצאים אותנו, בני כלבה", היה מתרגז, ואחר כך היה מוסיף בפיוס "ואולי לאלה יש כתובות אחרות".

החבר'ה שמסביב למדורות בילו את הלילות הארוכים בשיחות ובסיפורים אינסופיים. מקצתם היו מעניינים מאוד וברובם תמימים. היו גם כאלו, כמו פוליטרוק הסיירת שליד המטה, קובאלוב, טיפוס א־פוליטי שתפקידו ניתן לו בשל השכלתו הרחבה, ידען גדול בספרות ובשירה הרוסית, שהיה נכנע ברצון אחרי היסוסים מעושים להפצרות החבר'ה ומדקלם להם משהו. הייתי פעם עד לערב ספרותי כזה מסביב למדורה, בו קובאלוב דיקלם את יבגני אונייגין כולו בעל־פה, בפאתוס ומשחקי קול יוצאים מן הכלל.

וורשיגורה היה עובר ממדורה למדורה, מצטרף לחבורה ומקשיב לסיפור, אם היה מעניין. הפולקובניק, פיוטר פיוטרוביץ' וורשיגורה, היה טיפוס חריג בכל המובנים, אפילו בחבורה הססגונית של קובפאק. היה יליד בסרביה, במאי סרטים במקצועו האזרחי, בוגר בית־ספר למשחק והאקדמיה לסינמטוגרפיה. בימיה הראשונים של המלחמה גוייס בחיפזון ליחידת חיל רגלים שהתארגנה בקייב ומכיוון שלתפקידו בשירות החובה, כמתופף, לא היתה דרישה במלחמה,

צורף למחלקת האספקה הגדודית בתפקיד זוטר, כאחראי על חלוקת המזון. כך התחילה הקאריירה הצבאית שלו. בקרבות המאסף, בנסיגה הגדולה בתחילת המלחמה, הצטיין וורשיגורה בקרבות בעוז רוחו ובתושייתו והגיע תוך זמן קצר לפיקוד על גדודו אחרי שכל מפקדיו, חמישה במניין, נהרגו בזה אחר זה.

חיצוניותו היתה מושכת עין ויוצאת דופן בנוף האנושי שלנו. היה כבן 35, קטן קומה, אולי 1.60 מ׳. עגול, שמנמן, בעל ראש גדול ופנים עגולות, קווים חטובים ויפים, עור חלק, בהיר וסמוק מעט, בעל זקן שטיני ארוך וסמיך. מצחו היה גבוה, ושער ראשו אף הוא סמיך ושטיני, מסורק לאחור עם שביל קצר משמאל. עיניו היו חומות, חכמות וסקרניות ובהן קורטוב של שובבנות. קולו היה נעים, פניו טובים וחייכניים. דיבורו היה שקט, תרבותי, מדויק וחסכני. שפתו היתה רוסית עירונית, פה ושם השתמש בביטויים יהודיים אשר השתרשו בשפת העירוניים, כגון: חוכמה, צימעס, וכו׳. לא ברור לי אם ידע את מוצאן. בכל אופן, השתמש בהן במקומות הנכונים, כנראה כתוצאה ממקצועו כאיש קולנוע בו אחינו בני־ישראל היו מיוצגים במספרים לא קטנים בעיר כקייב. בכלל, היה לי הרושם כי כלפי הפרטיזנים ממוצא יהודי היתה לו סקרנות אוהדת במיוחד. היה אמיץ, מפתיע ברעיונותיו, חסיד גדול של מבצעים ראוותניים ומסוכנים שאחר־כך התברר כי לכל הימור שלו קדם שיקול דעת ולא אימפולסיביות. גם במצבים מסוכנים ביותר, ונזדמן לי כמה פעמים להיקלע איתו לכאלו, שמר וורשיגורה על קור רוח ושלווה נפשית, גם כשלאחרים נדמה היה כי אין מוצא וזה הסוף.

לחטיבת קובפאק נקלע וורשיגורה במקרה כ־4 חודשים לפני, באוגוסט 1942, כמעט שנה לאחר התארגנותה, כשמסגרתה האירגונית, מטרתה האיסטרטגית וטקטיקות הלחימה שלה כבר היו מגובשות. וורשיגורה הצטער מאוד שלא היה לו חלק בבניית ״האקדמיה הפרטיזנית הזו״, כפי שאהב לכנות את חטיבת קובפאק.

אחרי החלמתו מפציעה בקרב על הדנייפר חזר לשירות בחזית כאחראי על יחידת כתבי וצלמי עיתונות. בשירות הזה הוא לא מצא סיפוק, כפי שהתבטא: ״אני רציתי לעזור לעשות היסטוריה ולא לתאר אותה או לצלמה״. שם גם, כפי שהיה אומר, ״בראשונה הגעתי

להכרה שלמלחמות יש חזיתות רבות מחוץ לזו המנוהלת בדם ואש ותימרות עשן, והן לא פחות מסוכנות ואף חשובות מאוד. שם קובעת איכות האדם ולא כמות הקנים". הוא התנדב לחיל המודיעין ואחרי אימון קצר הוצנח בסביבות בריאנסק הכבושה בידי הגרמנים. בודד היה בלוויית אלחוטאית, אניוט׳קה, בת 17, מוסקבאית בלונדינית, קטנה, רזה ושברירית, שמכשיר הקשר שלה שקל כמעט כמוה. זמן מה פעל לבד באזור היערות של בריאנסק, עד שלאותו אזור הגיעה, מהדרום, חטיבת קובפאק, ששמה כבר אז הלך לפניה במבצעיה הנועזים. הפגישה היתה אהבה ממבט ראשון. וורשיגורה ביקש וקיבל רשות מן הממונים עליו להסתפח ליחידת קובפאק, והתמנה למפקד מחלקת הסיירים ה־13, של קפיטן ביירז׳נוי, שנהפכה בפיקודו לעיניים והאוזניים של החטיבה. יחד עם זה הוא לא זנח את תפקידו המקורי, את הביון, שהתנהל בנפרד, דרך האלחוטאית, שכונתה בחטיבה אניוט׳קה הקטנה. היחסים ביניהם היו כשל אבא ובת. הוא מאוד דאג לה. באותה עת היו לו כבר שני בעלי־בתים: קובפאק הגלוי, והשני אנונימי, מסתורי ורחוק. כולם ידעו ולא שאלו שאלות.

בזמן התנועה, רוב הזמן, היתה חטיבת קובפאק חטיבה ניידת, ועל כך ארחיב במקום אחר. פולקובניק וורשיגורה היה אחראי על הסיור בראש הטור. פלוגתנו, השלישית בפיקודו של קארפיינקו, וסיירת הרוכבים בפיקודו של לאנקין המכונה אוסאץ׳, היוו ביחד את חוד החנית של החטיבה בעת תנועה. מתפקידיו היה לנקות את ציר התנועה מ"מכשולים" ולהבטיח זרימה בטוחה של כאלפיים לוחמים וחמש מאות עגלות או מזחלות, לפי העונה, שהיו הבסיס הלוגיסטי הנייד של חטיבתנו. וורשיגורה היה מוסמך להחליט אם נתקוף את ה"מכשול" או נעקוף אותו, לפי שיקול דעתו. עקבתי אחריו באיזה שקט נפשי ובטחון, תוך התייעצות קצרצרה עם קארפיינקו ולאנקין, היה מוציא הנחיות בו במקום, החלטות שהיו גורליות בעבור כל החטיבה.

מוזר היה לראות באיזו יראת כבוד שני מפקדי החוד המפורסמים בחטיבה, שכל חזותם צבאית, קרבית ולוחמת, עמדו לפני איש קטן, מזוקן, שחזותו, למרות מדיו, היתה אזרחית, והקשיבו למוצא פיו.

וורשיגורה היה לבוש במעיל קצר בעל כובע פרווה ומגפיים המותאמים לרגליו הקצרות והשמנות. הוא לא היה אדיש למראהו

החיצוני. זקנו היפה בסגנון "הסטארובייררי" היה מטופח להפליא. הוא היה צועד גרוע ומתנודד מצד לצד כשמיהר, על כן החזיק בסוס איכרים נמוך, כדי שיוכל לעלות עליו ללא עזרה. סוסו השמן, בצבע קפה בחלב, ורוכבו, נראו קצת דומים. רכיבה לא היתה הצד החזק של פולקובניק וורשיגורה. שניהם, הוא וסוסונו, נראו די מצחיקים. במיוחד כשוורשיגורה הצליח, בעזרת המגלב, להריץ את סוסונו העצל ואז שניהם היו מיטלטלים בתנועות לא מתואמות, ומצלמת ה"פד" הנצחית שעל חזהו מיטלטלת לו מתחת לזקנו הארוך. בזמני חנייה, בחורף בכפרים ובקיץ ביערות, אהב וורשיגורה להסתובב במחנה לבד, שקוע במחשבות, שמאלו מקופלת לו מאחורי גבו ובימינו מחליק את זקנו מעת לעת. אז היה דומה יותר לרב מאשר למפקד צבאי. ואם שם ידו הימנית בתנועה אופיינית מתחת לקצה זקנו ומנענעו קדימה, סימן שנתקל בבעייה כלשהי.

סוף סוף הגיע הרגע המיוחל. כשכבר כולם היו אדישים ויצאו לעוד לילה משעמם ללא ציפיות, נשמע ממזרח זמזום עמום שהלך והתקרב. וורשיגורה החליט "זה שלנו". פקד להבעיר את המדורות ולהסתדר לפי האות, כל אחד על משמרתו. ההתרגשות אחזה בכולנו. בן רגע התעורר לחיים המשמר הלאה והישנוני, תפס עמדות עפ"י התכנון והתרגול המוקדם. כל העיניים הופנו השמיימה. דקות שנדמו ארוכות מאוד עברו. פתאום מישהו צעק "הנה הוא! אני רואה אותו", ובאמת בשמיים השחורים נדלקו שני אורות קטנים. קשה היה לאמוד את המרחק. הוא טס די גבוה והתקרב ישר אלינו. וורשיגורה צעק שיש להגביר את אש המדורות. האווירון חלף כמעט מעלינו ואותת פעמיים אדום ופעם לבן באורות שעל כנפיו. וורשיגורה ירה כתשובה שתי רקטות, אחת ירוקה ואחת לבנה. זה כנראה היה האות המוסכם לאותו ערב. האווירון הנמיך טוס ועשה לאט סיבוב גדול מעל המדורות, כשהוא מתרחק מזרחה, רעש המנועים נחלש לזמן מה, אחר־כך שב והדליק שני פנסים חזקים ומסנוורים שהאירו את כל האגם. האווירון טס נמוך מאוד. ברור היה שהוא הולך לנחות. נשמעה חבטה שעברה ברעידה על הקרח עד אלינו. "הורה, הורה", פרצה צעקה מכל הגרונות ומכל עבר. "הורה, הקרח החזיק מעמד". האווירון קיפץ עוד קצת והחליק על הקרח עד שנעצר. עשה סיבוב, כמעט על המקום, ונעמד עם הפנים מזרחה.

מרוב התלהבות נשכחו ההוראות להישאר במקום לאחר הנחיתה, וכל המשמרות רצו מכל עבר לעבר המטוס. גם אני הייתי בתוכם. איזה פלא! מטוס ענק, דו־מנועי, עם להבים עצומים, צבוע צבעי הסוואה, שכמותו לא ראיתי בחיי. בעצם זה המטוס הראשון שראיתי על הקרקע. ועוד איזה מטוס. עד המלחמה ראיתי מטוסים דו־כנפיים קטנים רק בשמיים, שהיו לעיתים נדירות מזדמנים לשמי ווהלין. את המטוסים הגרמניים מראשית המלחמה, בצבעי עופרת עם צלבים שחורים עבים במסגרת לבנה, ראיתי מנקודת ראות של מופצץ חסר ישע. שנאתי אותם בכל נשמתי הצעירה. הם היו הראשונים שחדרו לחיינו השלווים, שרפו את בתינו והפציצו אותנו ללא רחם. כשנגמרו להם הפצצות היו חוזרים בטיסה נמוכה ומרססים אותנו, האזרחים הבורחים מבתינו הבוערים, באש מקלעים. הם הם, העורבים השחורים הגרמניים בצורת הנקלים ויונקרסים, היו הראשונים שניפצו את חיי הנעורים שלי, את תיקוותי ואת חלומותי. כעת אני עומד לפני מטוס ענק וידיד המביא לי תקווה ותחמושת. מפי יודעי דבר אני שומע כי זה מטוס אמריקאי מטיפוס "דוגלאס", שהממשלה האמריקאית נתנה לממשלתנו כעזרה למאמץ המלחמתי שלנו. הבסיס של מטוסים אלה נמצא בסביבת מוסקבה ופיקדה עליה הטייסת המפורסמת גריזודובובה.

המטוסים התחילו לנחות כל ערב ולפעמים שניים ושלושה, וחזרו באותו לילה בחזרה. הם הביאו לנו תחמושת, חומרי חבלה בשפע ותרופות במשורה, סוללות למשדרים ולחבלה, לפעמים קצת סיגריות והרבה עיתונים ישנים וחומר תעמולה. פה ושם הגיעו גם אנשים, מתנדבים למשימות מיוחדות, אנשים מסתוריים עם משימות לא ידועות, שהיו נעלמים לאחר זמן קצר של התאקלמות ביחידתנו. בדרכם חזרה היו מפנים את מי מפצועינו שהצליח להחזיק מעמד עד הגעת המטוס, לוקחים מכתבים ולפעמים מוצגים וחומר גרמני שנפל בידינו וכתשורה כמה חצאי חזירים שחוטים ונקיים כעזרה לתפריט בית־החולים של הפצועים שלנו.

ישיבתנו זמן ארוך במקום אחד דילדלה את מלאי המזון שהיה ברשותנו, בדמות עדר בקר שהיה נע אתנו ונקרא בהיתול "הבטליון השביעי". ל"בטליון" הזה היה תפקיד נוסף. הוא שימש מקום הגליה

לחיילים וקצינים שסרחו בקרב ונשלחו לשמש רועי בהמות והיו ללעג ולקלס בעיני הלוחמים. כל יום היו שוחטים כמה בהמות והיו מחלקים בשרן ליחידות. זה היה הבסיס למזון שלנו. את היתר, כגון: תפוחי אדמה, גריסים או קצת לחם השיגו הפלוגות לעצמן בנפרד, על פי רוב על חשבון האויב ולעיתים נדירות יותר מהאוכלוסיה, תוך הקפדה חמורה לא לגלוש לביזה. העונש על ביזה היה מוות, לפי פקודה 200 המפורסמת של קובפאק, שאותה שיננו הפוליטרוקים ללא הרף. העונש היה מתבצע לראווה, לעיני כל הגדוד, תוך הקראת האשמה ופסק הדין לשם הרתעה.

בהגבלות החמורות האלה היתה רמת התזונה, ההלבשה ואפילו החימוש שונה מפלוגה לפלוגה. הראשונים שבאו במגע עם האויב, בעיקר בהתקפה, היו גם הנהנים מן השלל. לפלוגות ולגדודים הבאים אחריהם נשארו רק השיירים. גם מבחינה זו פלוגתנו השלישית, שצעדה תמיד בראש, היתה אובייקט לקינאה.

פאבלובסקי, האחראי על האספקה של החטיבה, היה קמצן ידוע שאין ספור בדיחות מרושעות על קמצנותו התהלכו בחטיבה. הוא הסתכל באימה כיצד נמס המלאי שלו תחת ידיו ולחץ על המפקדים קובפאק ורודנייב לעשות "מסע הצטיידות", כפי שקרא לזה. כאובייקט נבחר סובחוז סוסנה המרוחק מלאחוביצ'י כארבעים ק"מ. זו היתה אחוזה לשעבר, עם בנייני אבן אדומים, שהיתה מוקפת יערות, אותה הפכו הגרמנים לבית הבראה עורפי לקצינים המבריאים אחרי פציעות. לפי המודיעין של פאבלובסקי היא היתה מצויידת בכל טוב, כיאה לבית הבראה לקצינים גרמנים, ובאספקה הזו חפצה נפשו של פאבלובסקי. המפקדים נכנעו. נתנו לו כמה פלוגות, ביניהן גם את השלישית, ומינו אותו למפקד הפעולה. החבר'ה יצאו לפעולה בלי חשק. ראשית, הם לא אהבו פעולות שמטרתן היחידה היתה אספקה. שנית, היתה זאת להם פחיתות כבוד להילחם תחת פיקודו של פאבלובסקי, קצין מישקי מזדקן, טרדן ולא אהוד. אבל פקודה זו פקודה. קארפיינקו לא השתתף, יכול להיות מאותם הנימוקים, והוא שלח במקומו את סגנו גריש'קה פאדייב.

הנסיעה ליער, על מזחלות בקור העז, היתה מהירה ונעימה. בחצות הגענו לחוטור סמוך לסוסנה. השארנו את המזחלות והמשכנו

ברגל. אדוארד, המקלען, עם צוותו שכלל גם אותי כמספר 2, קיבלנו משימת חסימה על הכביש המוליך מערבה לכיוון פינסק. יתר המחלקה, יחד עם הפלוגה, נערכה לתקוף את האחוזה. התחיל הקרב. הוא התחיל מוזר. שמענו כמה יריות בודדות, סימן שאנשינו המתגנבים התגלו. כעבור כמה שניות התחילה אש חזקה מהפה.פה.שה שלנו, שאליהם הצטרפו המקלעים. אנו, שלושה אנשים, ישבנו במארב על אם הדרך, דרוכים וקשובים לקולות הירי שמאחורינו. ההשתלטות, שהיתה אמורה להיות מהירה, לא הצליחה, כפי הנראה. היריות נמשכו, אם כי לא באותה אינטנסיביות, ונשמעו גם התפוצצויות של רימונים. היה זה סימן לקרב פנים אל פנים או טיהור מיבנים. הקרב נדם והתלקח שוב. ההפסקות הלכו והתארכו. שרר קור כלבים. אי אפשר היה להבעיר מדורה במארב. התחילו להתגנב מחשבות שאולי שכחו אותנו. אדוארד דחה כל הצעה לנסות ולהבהיר את המצב. "להישאר על המשמר, כפי שפקדו עלינו" — פסק. סוף סוף הופיע שליח ובפיו הוראה: "להתפנות". חזרנו למקום שבו השארנו את המזחלות. השעה היתה כבר לפנות בוקר. החוטור המה אדם, רובם אנשים שליוו פצועים שלנו. הכוחות העיקריים עוד היו שם. כל פעם הגיעו מזחלות עמוסות שלל, ועדר בהמות מפוטמות, שהגדילו את הרעש וההמולה. בין מזחלות השלל הופיעו גם מזחלות ריקות, מכוסות שמיכות צבאיות ונהוגות בידי עגלון חפוי ראש. על מזחלות אלו שכבו זוגות זוגות החללים שלנו. כולם התעניינו מי הם. שמעתי שמות של אנשים לא מוכרים מפלוגות אחרות. והנה הופיעה גם מזחלת מוכרת, משלנו מהשלישית. בובלין לא ישב עליה כהרגלו, אלא הלך רגלי לצד הסוס והחזיק את המושכות. המזחלת היתה ריקה. "לא יכול להיות", עברה כברק המחשבה בראשי. כן, יכול להיות. מבלי שנשאל פלט בובלין הזקן "וואדיצ׳קה", ואחרי הפסקה היכה את עצמו על ירכו והוסיף "אך, חייטיבייה" ולא גמר. אף אחד לא הוסיף מלה. לא שאל. המלה היתה ריקה מלבטא את כאבנו הקולקטיבי האילם. כדור אחד פגע בו ישר בלב.

בינתיים הגיעו גם פצועים נוספים וביניהם יצחק פקהויז מקבוצת אוסובה המקורית שלנו. הוא היה פצוע בחלק העליון של היד, מכדור

בודד שנכנס ויצא באזור השריר. הוא התפתל מכאבים. הגבר הגדול והחזק הזה יילל כמו תינוק. בהתחלה חשבנו שזה מהלם הפציעה או הקרב. ניסינו להרגיעו. היו אפילו שצחקו לו שלא בפניו "מה זה? גם זו פציעה! בסך הכל כדור אחד בשריר ואפילו לא פגע בעצם. סתם מתפנק". מאוחר יותר התברר שיצחק נפגע בעצב ויש לו תחושה שהיד וכל פלג גופו העליון בוער. הוא ביקש כל הזמן שיקררו אותו עם קומפרסים של מים קרים. באווירון הראשון נשלח יצחק לעורף, אבל לא לפני שהספיק להכניס את אשתו להריון. כעבור שישה חודשים הצטרפה אליו רחל אשתו כשכרסה בין שיניה. היא מצאה אותו בבית חולים ליד מוסקבה רזה כמו שלד. מזלו שרופאים כירורגים מצאו אותו כמקרה "מעניין" וביצעו בו סידרה של השתלות עצבים והצליחו עד כדי כך, שכאשר הגיעה קבוצת רופאים אמריקאים לביקור ולהחלפת מידע בכירורגיה צבאית, הציגו אותו כ"מקרה".

חפויי ראש, עייפים ושותקים הגענו הביתה (ממתי לפרטיזן יש בית?), אך נשארנו חונים כבר למעלה משבועיים בכפר ליאחוביצ׳י, דבר נדיר בחיי הנדודים שלנו, והתקשרנו למארחינו ובמיוחד לבעלת הבית החביבה שלנו. כשהכנסנו את חברנו החלל "סאפיור וואדיצ׳קה" הביתה, פרצה בעלת הבית בבכי לפי מיטב הסגנון של המקוננות הכפריות המקובלות במקומות אלו. השכבנו אותו על הספסל בחדר מתחת לאיקונין שבפינה, כשגופתו הקטנה מכוסה בשמיכה. עוד זמן רב לאחר שנרגעה שמענו אותה מסתובבת בחדר וממלמלת "סוקוליקו מוי, סוקוליקו מוי". הלוויה נקבעה לשלוש אחה"צ. השעה היתה עדיין מוקדמת ואנו פרשנו לנוח קצת, עייפים ועצובים. רק בובלין, "הזקן שלנו", נראה מלא חשיבות ומסתורין מסתודד עם בעלת הבית. כנראה הכינו את הלוויה.

התעוררנו בצהרי היום. לכיתתנו התחילו להגיע אורחים, כל ותיקי פלוגת קארפיינקו. בראשם היה מפקד מחלקתנו "שפינגלאט". בובלין האיטי והאדיש היה אותו יום לאיש אחר. עוד מהיותו דיאקון רגיל היה ידען בעריכת לוויות לפי המסורת הפראבוסלאבית, אך אותו יום — ללא התפילות והזמירות. על כך הוא ודאי הצטער, שכן היתה זו הזדמנות להפגין את הבאריטון היפה שלו, אך מה לעשות ומפקדנו היה גם מרכז הקומסומול בפלוגתנו ואנטי־דתי מושבע.

בובלין היה במיטבו. מיד עם הופעת מפקדנו תפס מנהיגות ודיווח לו על מה שכבר נעשה, וזה כלל בחירת מקום מכובד בבית־הקברות המקומי, גיוס איכרים לכריית הקבר באדמה הקפואה, רחיצה והלבשת הבר־מינן והכנת סעודה מכובדת, כמתחייב מן המאורע המצער מאד וממעמדו של החלל הגיבור.

הדלת לחדר בו שכב החלל היתה סגורה. רק בובלין ובעלת־הבית, עם עיניים וחוטם אדומים מבכי, נכנסו ויצאו כל הזמן. החבר׳ה עמדו נבוכים. השיחה לא קלחה. פה ושם ניסה מי מהם להעלות זכרונות על המת, שברובם היו סיפורים מצחיקים ולא התאימו למאורע, והאנשים לא הגיבו.

נפתחה הדלת והתבקשנו להיכנס. לא ידעתי איך להתנהג במעמד כזה. נכנסתי אחרון. הראשונים עמדו בחצי גורן סביב למת והסתירו אותו מפני. על השולחן עמדו קערות מלאות תבשיל מהביל וביניהן קערות עם לחם פרוס ושני בקבוקי יי״ש. החדר היה מצוחצח ונקי ודומה היה יותר כמוכן לחגיגה ולא ללוויה. כעבור כמה דקות של דומייה הכריזה בעלת־הבית: ״יונים שלי, שבו לשולחן״. כשהתחילו האנשים לתפוס מקומות ליד השולחן, יכולתי גם אני לראות את ״סאפיור וואדיצ׳קה״. הוא שכב כמקודם על הספסל, אך היה מכוסה רק עד המרפקים, נקי, רחוץ ומסורק. פניו הרחבות שלוות, עיניו עצומות כישן. נחירי אפו הסולד גדולים ומוזרים, גון עורו החיוור הצפוני השתנה, הצהיב מעט כשל איש חולה. נדמה היה כי עוד מעט יפקח עיניו ויפלוט איזו בדיחה כדרכו.

כולם התיישבו סביב לשולחן בצורה כזו, שאף אחד לא ישב עם גבו להרוג. התיישבתי גם אני. בובלין מזג יי״ש לכוס זכוכית והגיש אותה לפי התור. גם תורי הגיע. הפכתי את הכוס עם הנוזל המסריח והחריף לתוכי. בעלת־הבית דחקה בנו להתחיל בסעודה, תוך שהיא מוחה דמעותיה ומוחה אפה בקצה סינורה. הייתי רעב מאד, אך לא יכולתי לבלוע ולו גם כף אחת. הסתרתי את מבוכתי כדי שלא אחשב כרך־לב. טבלתי את הכף יחד עם כולם, אך למראית עין. לא יכולתי לאכול כאשר חברי החלל מונח לפני. הן רק אתמול אכלנו יחד באותו מקום ומאותה הקערה. שמחתי כשנגמרה הארוחה המאקאברית והתנדבתי לרתום את המזחלת למסע הלוויה. הסתלקתי מהחדר.

בדרך חזרה מן הלוויה, התפזרו האורחים טרם שהגענו הביתה. נשאר אתנו מפקד המחלקה "שפינגלאט". נכנסנו לחדר. מפקדנו התחיל מעלה זכרונות על "סאפיור וואדיצ'קה", שהיה החבלן הראשון שהצטרף ליחידת קובפאק עוד בשלביה הראשונים. כשלא היה חומר נפץ כדי לבצע חבלות, העלה הוא את הרעיון להיוודע אצל האיכרים היכן נמצאים שדות המוקשים שנעזבו ע"י הצבא האדום הנסוג. "סאפיור וואדיצ'קה" התנדב לנקות שדות אלו ממוקשים והכין מלאי גדול של חומר נפץ לפעולות החבלה הראשונות שביצעו אנשי קובפאק. בתמורה דרש וקיבל מהאיכרים קמח וגרעינים בעבור סילוק הסכנה מילדיהם ועדריהם. הם לא שיערו כי העיקר הוא חומר הנפץ ולא התמורה. השמועה על המושיע פשטה בסביבה והתחילו להגיע הזמנות נוספות והצעות מפתות. אחרי ששיבח את אומץ ליבו, קור רוחו ונאמנותו של המנוח למולדת גם לא שכח לציין את תכונתו, שנחשבה מאוד בימים הקודרים ההם, להיות בדרן, לעשות מעצמו ליצן, שנהנה לשמח ולעודד אנשים. כאן הוא פנה לבובלין בשאלה "ואיפה נשקו האישי?" כשהגישו לו את הפה.פה.שה עם הדיסק הרזרבי, הוא קם על רגליו, הסתכל עליו לרגע, הושיטו לי ואמר "יוס'קה, תהיה ראוי לנשקו של סאפיור וואדיצ'קה". הופתעתי לגמרי. בכיתה היו אנשים ותיקים ממני שעדיין היו חמושים ברובים בלבד. לא חשבתי עצמי כמועמד לקבל מקלעון, נשק חדיש באותם הימים. פירוש המעשה היה הבעת אמון בי וביכולתי ועלייה בדרגה בסולם החברתי בפלוגה. הפכתי למה שנקרא "אבטומאטצ'יק מהשלישית". המקלעון הסטנדרטי בצבא האדום שהופיע בראשית המלחמה היה הפה.פה.שה עם הדיסק העגול, שנקרא בפי הלוחמים בפשטות "אבטומאט". זה היה נשק יעיל לקרב מגע בטווח קצר, פשוט במבנהו. היו בו בסך הכל שלושה חלקים הניתנים לפירוק. קל היה לפרקם ולהרכיבם גם בתנאי קרב. בתנועה אחת התקפל הקנה וכל המנגנון הפשוט היה גלוי לפניך. מספיק היה לנגב עם השרוול והכל עבד מחדש. המקלעון אינו רגיש למים, אבק ואפילו חול, מותאם לזירה ולכוח האדם הרוסי. יש לו מגרעת אחת, פיזור האש גדול מדי. בינתיים הוא הונפק בעבור קצינים, יחידות קומנדו מובחרות, צנחנים וגם לנו, לוחמי חטיבת קובפאק, סופקה כמות שהספיקה לחמש בהם

את רוב לוחמי הפלוגה השלישית, הפלוגה השניה ושתי מחלקות הסיירים. כמובן שכל אנשי המטה ומפקדי הפלוגות והמחלקות של כל הגדודים החזיקו בנשק זה מתוך יוקרה.

הכלי שקיבלתי בירושה מ״סאפיור וואדיצ׳קה״ התברר ככלי מצויין, ללא מעצורים, בכל התנאים. איתו עברתי את כל המלחמה ולא נפרדנו לרגע. התקשרתי אליו, סמכתי עליו והוא מעולם לא הכזיב. הוא נסך בי ביטחון שכל אימת שאקרא לו הוא ייענה לי. לוחמי קומנדו, במיוחד, יודעים להעריך תכונה זו של נשק אמין. לא מעט לוחמים התנסו בטראומה של עמידה מול אויב, פנים אל פנים, וברגע הקריטי גילו שהם אינם חמושים ואיבדו כתוצאה מכך את בטחונם העצמי לזמן רב, אם לא את חייהם.

לדיסק הרזרבי הכבד, שהיה נתון בתוך נרתיק ברזנט ושהיה תלוי לי בחגור משמאלי והכביד עלי לא מעט, הזדקקתי רק פעם אחת בכל שנות המלחמה הארוכות ורצופות הקרבות. בדרך כלל גמרתי קרב עם שליש עד שלושת רבעי דיסק ומילאתי אותו בחזרה בהפוגה, כך שתמיד היו עלי שני דיסקים מלאים. את החגור השלימו שני רימונים חמושים ואקדח קטן, שאותו נתן לי במתנה אדוארד לאחר שהשיג אקדח שלל גרמני, חדיש יותר. לציוד האישי היה שייך עוד פריט אחד חשוב מאוד, כף אוכל שהיתה תקועה במגף השמאלי. העדפנו כף מעץ, שכן זו ממתכת מתחממת מהר מדי מהתבשיל, שבדרך כלל הוגש רותח בקערה משותפת, והיית מוצא עצמך מפסיד סיבוב. במגף הימני היתה תקועה סכין ארוכה, על כל צרה שלא תבוא. אכן, חמוש מכף רגל ועד ראש.

בלחץ המאורעות כמעט שכחנו שחברינו יצאו להביא את יתרת קבוצתנו. כשהיינו נפגשים בחברינו שהיו מפוזרים בכל הגדוד הראשון הגדול, ניסינו לנחש מה יכול היה לקרות לאלה שעדיין לא חזרו, למרות שעבר זמן רב. דאגנו. גם במטה לא ידעו דבר על גורלם.

באמצע ינואר חזרה החוליה שאותה עת מנתה שלושה בלבד. זיסיה חייצ׳וק צורף לפלוגה השלישית, למחלקה הראשונה, בה אני כבר התאקלמתי. לא ביישנו את שם הלוחם היהודי גם בפלוגה המפורסמת של קארפיינקו.

מפי זיסיה נודע לי גורל חברינו. הם כותרו כשבוע לאחר עזיבתנו ולחמו עד הכדור האחרון. לבסוף הוכרעו ע״י כוחות עודפים של

המשטרה האוקראינית בפיקוד הגרמנים. ביניהם נהרגה גם אחותו רחל בת ה־16 ודודו יוסף חייצ׳וק. הוא סיפר גם כי בדרך סבלו מלהיטותם היתרה של חבריהם הרוסים לטיפה המרה. כתוצאה מכך נהרג מפקדם האמיץ. באשר לשני חברינו היהודים, סיפר לי חייצ׳וק, שהרשל ניידין נהרג בתאונה בזמן שניקה את נשקו ויובל טרושינסקי, שכל כך התקרבתי אליו בימי התארגנותנו הראשונים, ושחלקו היה רב אם לא מכריע בהצלחתנו להחזיק מעמד בימים ההם, חלה בטיפוס ולא היה מסוגל להמשיך בדרך חזרה. לא היתה ברירה, אלא להשאירו אצל איכר מקרי בחוטור מבודד, תוך איום שאם יקרה לו משהו יחזרו ויהרגו את כל המשפחה. לצורך הטיפול והמחיה השאירו לו כסף, חזיר ועוד כהנה וכהנה. לכל דבר היה ערך בימי מחסור אלה. יובל סבל מחום גבוה והיה כמעט על סף איבוד ההכרה, אך כשרצו החברים לקחת את נשקו, כי בין כה וכה לא יכול היה להפיק ממנו תועלת במצבו, הוא התנגד בשארית כוחו והכרתו והם השאירו לו את הנשק. בעיניהם הוא נחשב למת.

זיסיה חייצ׳וק סיפר לי על מותו של מפקדם קובאלוב. הוא נפצע בתקרית מקרית, שבה נתקלו במשטרה אוקראינית, והיה הכרח להזעיק רופא ולנתח אותו כדי להוציא את הקליע. הם הביאו אותו לחוטור מבודד וזיסיה ועוד חייל אחד הלכו לגייס רופא בעיירה סמוכה ולהביא אותו כדי שיגיש לו את העזרה. הם גייסו את הרופא בעל כורחו ולקחו עגלון מקומי שיביא אותם בחזרה לחוטור. כשהגיעו לחוטור ביקש האיכר שישחררו אותו, שכן הוא רוצה לחזור למשפחתו. זיסיה התריע בפני חבריו הרוסים לא לשחררו, שכן הוא יודיע מיד לגרמנים או למשטרה האוקראינית. אך הם, בהיותם בגילופין, היו בטוחים בעצמם ולא שעו לאזהרתו. הרופא הכין את מכשיריו הפרימיטיביים והתחיל מנתח את קובאלוב, ללא הרדמה. קובאלוב עמד בניתוח באומץ, בלי להוציא הגה. הרופא עמד לסיים את עבודתו, וכבר רחץ את כליו כשפתאום נשמעה המולה מחוץ לבית. מישהו צעק "הוקפנו". ואמנם, מורה הדרך, האיכר, בגד בהם. שני הבחורים תפסו עמדות והשיבו אש. חייצ׳וק נשאר ליד הפצוע, מהצד השני של הבית. פתאום, כשנשתתקו היריות, הוא ניגש לחפש את חבריו, אך אלה נעלמו. הוא הסתכל על שולחן

הניתוחים וראה כי קובאלוב הוציא את אקדחו וירה לעצמו כדור בראש. חייצ׳וק תפס את מקלעו, קפץ מהחלון ונעלם לבד בחושך. עם שני המקלעים, שלו ושל קובאלוב, הוא נדד בדרך המשוערת בחזרה למקום הדיוויזיה. כעבור ימים אחדים פגש בשני עמיתיו השיכורים, שהתפכחו בינתיים. הם המשיכו יחד בחזרה לחטיבה.

פרק ח

כעבור כמעט שנה, כשחזרנו מהמסע לקרפטים, בדרך למקום ההתכנסות של חטיבת קובפאק, הגענו למה שנקרא "אזור של פרטיזנים מקומיים" שכל כך השתנה ושרץ פרטיזנים מקומיים. זכינו סוף סוף להתרחץ בבית-מרחץ שהופעל ע"י פרטיזנים מקומיים. כשיצאנו מבית המרחץ עמדה קבוצה של פרטיזנים מהסוג שאנו, אנשי קובפאק, זלזלנו בהם וקראנו להם "שוכני ביצות". בתוך הקבוצה בלט בחור גבוה ורחב אשר שתי שרשרות כדורים מוצלבות היו על חזהו ובידו מקלע. הוא נראה לי מרחוק דומה מאוד ליובל שלנו. התקרבתי אליו והוא, פתאום, ניתק מהקבוצה והתחיל ללכת לכיוון הנגדי. החשתי את צעדי והשגתי אותו. "יובל!" צעקתי בשמחה ורציתי לחבק אותו, הוא נסוג ופלט בקול שקט "איך הייס נישט יובל, איך הייס וונ'קה. אין רעד נישט צו מיר אידיש". היה נסוך על פניו איזה פחד. רציתי לדעת את קורותיו והייתי בטוח שישמח לראות אותי ואת זיסיה. לא הבנתי מה קורה לו. המשכתי ברוסית והפצרתי בו שימשיך אתנו לחטיבת קובפאק. דברן גדול הוא מעולם לא היה. בהתנהגותו נתן לי להבין שאעזוב אותו. בכל זאת הצלתי מפיו, שהוא מפקד כיתה באגד כלשהו של פרטיזנים מקומיים ואינו רוצה לבוא אתנו.

הפוליטרוקים ביחידות העבירו לנו אסיפות והודיעו לנו בגאווה שהנהגת התנועה הפרטיזנית שליד הוועדה המרכזית של המפלגה הקומוניסטית האוקראינית (שנמצאה בגולה, באורל, היות שכל שטחה של אוקראינה היה כבוש בידי הגרמנים, לא מעט בעזרת משתפי פעולה מבני עמם) החליטה, כאות הוקרה על נאמנותנו למולדת ולמפלגה, היכולת והתושיה של מפקדינו וכל קולקטיב הלוחמים, לבצע את תכניתו של סטאלין להעביר את ההתקוממות

נגד הפולש הנאצי מאזור בריאנסק לגבולות המערביים של מולדתנו. כך נעודד את העם להתנגד לכיבוש, ונזהיר את משתפי הפעולה שיום הדין והנקם יגיע גם יגיע, ולא רחוק היום הזה. אגד יחידת הפרטיזנים של פלך סומי יהפוך ליחידה צבאית כלל-ארצית הנושאת את השם 00117.

בדיעבד, שום דבר לא השתנה. היחידות החליפו את שמן, ובמקום שם העיירה או הכפר שבו התארגנו וקמו היחידות קיבלו הן את התואר "בטליון". כך, אגד "פוטיבל", הגדול מכולם, שכלל 13 פלוגות, נקרא כעת "הבטליון הראשון" שמפקדו הוא קובפאק בכבודו ובעצמו. הבטליון השני, מ"גלוכוב", כלל שלוש פלוגות. מפקדו היה קולבאקה, גבר גבוה וגברתן. אגד שנקרא "שליגינסקי" מהעיירה "שליגין", שכלל ארבע פלוגות, הפך לבטליון השלישי ומפקדו היה מטיושנקו הקטן והערמומי. הבטליון הרביעי, "הקרולובייצקי", היה אף הוא בעל ארבע פלוגות בפיקודו של פודוליאקו.

מאיזה חומר קורצו מפקדינו? לא היה להם מכנה משותף ביוגרפי, אולי פרט לנאמנות הבלתי מסוייגת למולדתם.

מפקדנו העליון, סידור ארטיומוביץ קובפאק, שנחשב לראשון והמוכשר בין מנהיגי הפרטיזנים, הצית את אש ההתנגדות לגרמנים והפיץ אותה בכל שטחי הכיבוש, גם מחוץ לתחומי ברית-המועצות. הוא שימש דגם לחיקוי לכל התנועה הפרטיזנית בעורף הגרמנים והפך, עוד בחייו, לדמות אגדית וגיבור לאומי.

סידור ארטימוביץ קובפאק, או כפי שנקרא בפי הלוחמים ה"סבא", נולד ב-1887 בפלך פולטבה באוקראינה הדרומית, למשפחת איכרים ענייה ומרובת ילדים. סידור, הילד העירני, היה היחידי מבין שמונת ילדי המשפחה שנשלח ללמוד בבית-הספר הכפרי שליד הכנסייה, שכל מוריו היו כמרים. אחרי השנה החמישית הוציא אותו אביו מבית-הספר ומסר אותו לחניכות לסוחר אמיד בעיירה סמוכה. שם השלים הילד הסקרן את השכלתו בקריאה בספרי בנו של בעל-הבית, שלמד לימודים גבוהים וכמעט שלא נמצא בבית אלא בחופשות. סידור, העלם האינטליגנטי, מצא חן בעיני בעל הבית הצעיר והלה התחיל, בסודיות גמורה, לתת לו לקרוא ספרות אסורה, זו שנקראה אז "ספרות סוציאליסטית". כך נפקחו עיניו של העלם

לנעשה סביבו במדינה הצארית ולמצבו הוא. בשנת 1909 נקרא סידור לשירות חובה בצבא. בגמר שירותו הצבאי לא חזר קובפאק לפלך מולדתו באוקראינה. לא היה למה לחזור. בינתיים הוא ראה קצת את ה״עולם״ והשתקע בעיר הרוסית סאראטוב שעל גדות הוולגה. שנתיים עבד במפעל גדול לחרושת ברזל ואז פרצה מלחמת העולם הראשונה. שוב גוייס לצבא ונשלח לחזית הדרום־מערבית, נגד הצבא האוסטרו־הונגרי בפיקודו של הגנרל המפורסם ברוסילוב. שם הצטיין קובפאק הצעיר כסייר מעולה, הגיע לדרגת סרג׳נט וצויין בשני צלבי ״גיאורגי״, אחד מהם מידי הצאר עצמו, בביקורו בחזית ב־1915.

כשהגיעה הידיעה על הפלת הצאר מכסאו ליחידתו של קובפאק, שחנתה בהרי הקרפטים, היה זה כבר בשלבי התפוררות מורלית גמורה. הקצונה הגבוהה הסתלקה והקצונה הזוטרה בחרה ״קומיטט״, מעין ועדה לניהול העניינים. קובפאק היה דמות בעלת משקל בוועדה הזו, שעד מהרה החליטה לחלק את הקופה והרכוש האחר, כגון סוסים ועגלות, לנטוש את הנשק הכבד ולהתפזר עם נשקם האישי לבתיהם. כך הגיע קובפאק לכפר הולדתו קוטלבה אשר בפלך פולטבה.

השלטון המרכזי של קרנסקי היה חלש ורחוק. הוא עצמו לחם על קיומו כנגד קבוצות רדיקליות וכאשר ב־1917 פרצה המהפכה היתה האנדרלמוסיה בפרובינציה מושלמת. כולם לחמו בכולם. יחידות הנאמנות לצאר ניסו להביא להחזרת המלוכה. באוקראינה קמה תנועה בדלנית בהנהגתו של פטליורה ואחרים, שבשם הלאומנות עסקה בינתיים באירגון פוגרומים נגד יהודים. היו קבוצות קטנות יותר בעלות ציביון בלתי מוגדר, והיו גם הבולשביקים, כמובן. הם, בעלי האידיאולוגיה המוצקה, תפסו את השלטון בפטרוגרד והכריזו על עצמם כריבון על כל רוסיה, כרצון העם.

סידור ארטיומוביץ הצטרף כמובן לבולשביקים. אירגן יחידות קרביות במחתרת, בפלך פולטבה, לחם נגד הפטליורובצים עד שנפגש עם יחידתו המפורסמת של צ׳פייב, הצטרף אליה ולחם בשורותיה עד למיגורם של כל אויבי המהפכה והשלטת המועצות של מה שנקרא אז ״ברית הפועלים והאיכרים״ בהנהגת המפלגה הקומוניסטית הבולשביקית בראשות לנין.

בשנות חייו הטובות ביותר, מגיל 33 עד 54, עסק קובפאק בכל מיני תפקידים אדמיניסטרטיביים־כלכליים בדרג נמוך יחסית. הפלישה

הגרמנית ב־1941 מצאה אותו בתפקיד יושב ראש המועצה העירונית של העיר פוטיבל אשר בפלך סומי. את התפקיד הזה הוא מילא מזה שנה והיה הגבוה בתפקידים אשר מילא בחייו האזרחיים. בגיל 54 נענה קובפאק לקריאת המפלגה להישאר בהתנדבות בעורף ולארגן התנגדות לאויב השנוא. הוא שילח את אשתו, בגפה, עם אחרוני המתפנים לעומק רוסיה. הזוג היה חשוך ילדים. בעזרת כמה ידידים נאמנים, תשעה במספר, כולם מעל לגיל הגיוס וללא נשק ראוי לשמו, ללא הנחיות ותיאום, הם עזבו את פוטיבל ונסוגו ליערות. היה זה ב־10.9.41. הגייסות הגרמניים שעטו מזרחה. רצחו, שרפו, רמסו הכל, ללא רחם. הצבא האדום נסוג תוך אבידות כבדות בכוח אדם ובציוד. מי יעצור בעד הנאצים? נדמה היה שסוף העולם הגיע. הידיעות שהפיצו הגרמנים ועוזריהם היו מייאשות. היש עדיין טעם להתנגד?

כעבור שנה, ב־1.9.42, כמפקד אגד ארבע קבוצות פרטיזנים, שהדי פעולותיהם הגיעו עד לקרמלין, הוזמן סידור ארטיומוביץ קובפאק להופיע בפני סטאלין. מידי קאלינין קיבל קובפאק עיטור "גיבור ברית־המועצות" ומידי גנראליסימו סטאלין, מפקדו העליון של הצבא האדום, קיבל הסרג'נט לשעבר קובפאק דרגת גנרל־מיור ומשימה: להעביר את המלחמה הפרטיזנית מאזור בריאנסק לצידו הימני של הדנייפר, מערבה עד לגבולות הצפון־מערביים של ז'יטומיר, מרחק של כמעט אלף קילומטר בעורף האויב. בהוראה נאמר כי בעת המסע יש להימנע ככל האפשר מקרבות אך יש, בכל מחיר, לחבל במסילות הברזל, להרוס גשרים ואמצעי תחבורה מכל סוג שהוא, בהם מעביר האויב אספקה ותגבורות לחזית. והעיקר, לפתח את התנועה הפרטיזנית במחוזות אלה, לעודד ולתמוך בקיימים, לייסד חדשים ולדכא תנועות לאומניות בדלניות. "בינתיים עליכם להיות החזית השנייה שלנו", דברי סטאלין.

היתה זו משימה פנטסטית. בדרך לשם נדרש לצלוח שלושה נהרות גדולים: הדסינה, הדנייפר והפריפיאט. הימים היו ימי טרום סטאלינגרד. הגרמנים היו בשיא הצלחתם. כל אוקראינה היתה בידיהם. התנהלו קרבות מרים בצפון קווקאז. הגרמנים החישו תגבורות והתכוונו לצלוח את הוולגה.

באותה שנה גדלה היחידה ומנתה 1300 איש, 600 סוסים והרבה עגלות. אורך הטור הגיע ל־5 — 7 ק"מ. היה זה מבצע אירגוני לוגיסטי

מסובך שהצריך פיקוד מעולה ונועז וחיילים חדורי רוח לחימה, ממושמעים ולמודי סבל.

כשהגעתי ליחידת קובפאק, בתחילת דצמבר 1942, היו הפיקוד והחיילים חדורי בטחון עצמי רב, לאחר שעלה בידם לבצע את המשימה שאותה העמיד בפניהם סטאלין בצורה מושלמת ויחסית במעט אבידות. התברר כי ככל שהחטיבה התרחקה מהחזית היה חיל המצב הגרמני דליל יותר והסתמך במידה הולכת וגוברת על כוחות של משתפי פעולה מקומיים שהיו טובים לרצח יהודים וביזת רכושם, אך לא למלחמה.

הפלוגה שלנו, השלישית, חנתה תמיד בשכנות למטה החטיבה. היה זה מעין "משמר נשיאותי". ראיתי את קובפאק לעיתים קרובות. קצת גבוה מהממוצע, רכון, לבוש בבגד צבאי תיקני של הצבא האדום, שכנראה התפתח מה"רובחה" של האיכר הרוסי, חגור בחגורת עור צבאית בעלת אבזם נחושת מבריק אשר במרכזו הכוכב המחומש, ובצידו הימני חגור אקדח בנרתיק עור יפה. רגליו היו נתונות במגפיים, בדרך כלל, ובכפור בפוזמקי לבד גדולים. רוב הזמן היה נתון גופו במעיל ירוק לא מכופתר בעל צווארון פרווה שהיה מרופד בפרוות כבש, בגד שלל מדיארי שהיה גדול קצת לממדיו. לעיתים רחוקות יותר, כשהיה יוצא רכוב על סוסתו החומה והגבוהה, לבש מעיל קצר. על ראשו חבש כובע פרווה שחור בנוסח צ'פאייב, תמיד משוך קצת לאחור ומסגיר חלק מקרחתו. נראה בעליל כי לא ייחס חשיבות ללבושו. לולא הפמליה המתלווה אליו היית עובר לידו מבלי לנחש שזהו המפקד המהולל, אך לו הסתכלת לו קודם בפניו היית מנחש מיד כי לפניך אישיות בלתי רגילה הקורנת סמכות, חוכמה ושלווה. עור פניו היה כהה. עיניו היו שחורות כפחם, מעט מלוכסנות ומבטן פיקח, עירני, מהיר ונוצץ. עיניו הצעירות מאוד עמדו בניגוד גמור לגופו הכחוש ולעור פניו המקומט ולתנועותיו האיטיות שגרמו לו להיראות בעשר שנים קשיש מגילו. עצמות לחייו היו גבוהות ובולטות, פניו היו מגולחים, פרט לשפם קטן ושחור ברוחב האף וזקנקן בקצה סנטרו. ראשו היה קרח לחלוטין. מעשן כפייתי היה מפקדנו. בכל הזדמנות היה מוציא שקית עור, מרחיב את פתחה בשלוש אצבעות ידו הימנית, שכן הזרת והקמיצה משותקות היו, מוציא קמצוץ גדול

של טבק ומגלגל לעצמו סיגריה עבה בנוסח האיכרים ומרטיב את הנייר בקצה הלשון. תמיד נמצא בקרבתו מישהו שיציע לו אש. הוא נשם עמוק ופלט ענן עשן גדול, משך בשתי ידיו את רצועת השקית שלו, שם אותה בכיסו והטקס נגמר. איש עממי היה קובפאק, במובן החיובי של המלה. הוא לא החשיב עצמו מורם מעם. לא ביקש לעצמו כיבודים ולא נהנה מהם. כשהופיע בהזדמנויות חגיגיות במדי הגנרל המפוארים בעלי הכותפות המוזהבות ופסי הארגמן על המכנסיים, היה נראה לעין כי אין הוא מרגיש עצמו בנוח ומיהר להחליפם בבגדיו הפשוטים ללא הדרגות והסימנים. בניגוד לקצינים המקצועיים, אשר נהנו להתגנדר במדיהם ובדרגותיהם ומהם שאבו את סמכותם, נבעה סמכותו של קובפאק מאישיותו וכוח מנהיגותו, מאמונתו בצידקת המאבק וביכולתו להעביר זאת לסובבים אותו.

לנגד עיניו עמדה תמיד המטרה הגדולה של מיגור האויב הגרמני וגירושו מאדמת רוסיה. שום קורבן לא היה יקר מדי להשגת מטרה זו. יחד עם זאת, האדם הלוחם תחת פיקודו עמד תמיד בראש סולם דאגותיו. הוא דאג לשלומו הפיסי והמוסרי. קובפאק כאב את אבידותינו בכנות. היחס שלו לציבור הלוחמים היה דומה לזה של ראש שבט לשיבטו, יחס החובק את כל תחומי החיים, כוללני וללא הגבלות תחום וזמן. תפקידו לא היה בעיניו תפקיד או שלב בקריירה הצבאית, כפי שעלול לראות זאת קצין מקצועי, אלא יעוד.

האנשים הרגישו בזאת וגמלו לו במסירות אין קץ. הלכו אחריו לאן שהובילם מבלי לשאול לאן ולמה. סבלו, לעיתים קרובות, מחסור ותלאות שאין לתארן, מבלי להתלונן. צניעותו האישית, יושרו ללא פניות ויכולתו הפיקודית העניקו לו את אהבת והערצת כולנו.

סימיון וסילביץ׳ רודנייב, הקומיסר של החטיבה, בלט בראש וראשונה בשל חיצוניותו המרשימה. גבר יפהפה, גבה קומה, בנוי למופת ומודע לחיצוניותו. לבושו הצבאי היה נקי ומסודר ותמיד היה מגולח למישעי. שפמו השחור, שקצותיו פונות כלפי מעלה, היה מסודר ומסורק. עיניו שחורות, בעלות מבט חודר ורציני. כל הופעתו אמרה חשיבות עצמית מודעת ומודגשת. קצין בכל רמ״ח אבריו. הידיד, החבר, העוזר והשותף הזה של קובפאק היה הרבה יותר צעיר. רודנייב נולד ב־1900 בכפר מוסייבקה שעל יד העיירה

פוטיבל בפלך סומי. בגיל 14 הוכנס העלם על ידי אחיו המבוגר כתלמיד בתשלובת המתכת הרוסו־בלטית בפטרוגרד. בגיל 16 נתפס רודנייב בחלוקת עלוני תעמולה נגד הצאר ונכלא לשנה בבית הכלא ויבורג הידוע לשימצה. שנת 1917 מצאה אותו בפטרוגרד כמהפכן עם "סטאז'", קרוב מאוד למוקד שממנו התפשטה המהפכה לכל רוסיה. הוא השתתף במשמר על תחנת הרכבת הפינלנדית בפטרוגרד כשלנין הגיע אליה דרך גרמניה מהגלות. אחר כך היה בין שורות התוקפים את ארמון החורף של הצאר. בגמר מלחמת האזרחים נשלח הצעיר, הנאמן על הבולשביקים, לקורס מקוצר של מפקדים והתחיל קאריירה צבאית במסלול הפוליטי, כלומר קומיסר־פוליטרוק.

רודנייב שקד על הרחבת השכלתו והתקדם מהר בסולם הפיקוד. ב־1929 גמר רודנייב את האקדמיה הצבאית הפוליטית ע"ש לנין והגיע עד לתפקיד קומיסר־בריגדה בחיל המצב במזרח הרחוק. הוא השתתף והצטיין בקרבות נגד היפנים על גדות ימת חסן. עד כאן הכל שפיר. ב־1937, במהלך הטיהורים שערך סטאלין, נכלא רודנייב לשנתיים בכלא. הוא שוחרר ב־1939, אך לא הוחזר לצבא. הוא חזר לכפר הולדתו שליד העיר הפרובינציאלית פוטיבל, ולאחר 20 שנות שרות נאמן ומוצלח למולדתו ולמפלגתו, היה על הבריגדיר הפוליטי, בוגר האקדמיה הצבאית, להסתפק במישרת רכז ההגנה המרחבית של העורף האזרחי נגד גזים בעיירה פוטיבל. היתה זו מישרה חסרת כל תוכן וסמכות.

במצב זה של אכזבה, תסכול ותחושה של כפיות טובה מצאה אותו ההתקפה הבלתי צפויה של הגרמנים על רוסיה ב־1941. גם במצב חירום זה ויתר הצבא האדום על שירותיו של הקצין רב הניסיון, בן ה־41, ולא גייס אותו. סימיון וסילביץ רודנייב נשאר מבוייש בעורף.

לא היתה זו עת לעריכת חשבונות. המולדת היתה בסכנה. רודנייב אירגן במחתרת קבוצה קטנה של נאמנים, שהתבססה ביער נובוסלובודקה בפלך פוטיבל. חימושם היה דל, בסך הכל כמה רובים מיושנים, חמישה אקדחים ומאתיים כדורים. חוץ מבנו רודיק בן ה־16 כולם היו מבוגרים. ביניהם היה גם מכר ותיק של קובפאק, מנהל בית־הספר התיכון בפוטיבל, גריגורי יעקובלביץ' בזימה. כבר מן ההתחלה רדף אותם מזל ביש. מחסני האספקה שהכינו לחורף ביער

נתגלו ונבזזו על ידי תושבים מהכפרים הסמוכים. אחד מחבריהם לא עמד בניסיון הקשה וערק. שני, עבר לצד הגרמנים. במצב עניינים כזה היה עליהם לעזוב את הבסיס בנובוסלובודקה ולעבור לאיזור יערות גדולים יותר הידוע בשם "ספנדרשצנסקי", שם נתקלו בקבוצת קובפאק הגדולה יותר והחליטו להתאחד איתה. חלוקת התפקידים, דבר חשוב וקשה בקבוצות עצמאיות, עברה בהצלחה והחזיקה מעמד כל זמן המלחמה. היה זה אולי המהלך החשוב והמכריע בכל תולדות חטיבת קובפאק. פגישת שלושת האישים האלה, חלוקת התפקידים ביניהם, עבודתם כצוות הרמוני, הולידו את האסטרטגיה והטקטיקה המוצלחת, המותאמת לזמן, לזירה ולאוייב. הם הוכיחו כי גם במלחמה מודרנית יש תפקיד למלחמה פרטיזנית.

סידור ארטיומוביץ' קובפאק נשאר מפקד החטיבה המאוחדת. סימיון וסילביץ' רודנייב היה הקומיסר וגריגורי יעקובלביץ' בזימה היה ראש המטה. מאוחר יותר צירף קובפאק יחידות עצמאיות אחרות של חבל סומי ואיחד אותן תחת השם "איחוד קבוצות הפרטיזנים של חבל סומי". בחוכמתו השאיר להם קובפאק את שמם המקורי ואוטונומיה מסויימת, וכך הם נקראו: יחידות קונוטופ, גלוכוב, קרולובייץ, שליגין, על שם העיירות בפלך סומי שמהן באו. מאוחר יותר נבלעו כולם ביחידת 00117.

הצלע השלישית במשולש חטיבתנו, ראש המטה, היה גריגורי יעקובלביץ' בזימה. הוא בא מרקע שונה. מוצאו היה ממשפחת אינטליגנציה בורגנית. בצעירותו בחר לעצמו קריירה צבאית. הוא גמר בי"ס לקצינים והספיק לשרת זמן קצר כלויטננט בצבא הצאר. כתם זה בביוגרפיה שלו הכריח אותו שלא להתבלט ולהסתפק במשרת מורה לגיאוגרפיה בעיר הפרובינציאלית פוטיבל. הודות לחריצותו, התמדתו ויושרו התקדם והיה למנהלו של בית־ספר. כאן מצאה אותו המלחמה. היה תרבותי, משכיל, ודיבורו שקט ועינייני. סולד ומתרחק היה מהז'רגון הרוסי הבולשביקי, נחבא אל הכלים, מצטנע לעומת מפקדיו־עמיתיו קובפאק ורודנייב. לא היה לו חלק בשיחות חולין ומכל שכן בהלצות. היה רציני וכל זמנו היה קודש לעבודת המטה. והעבודה היתה מרובה. היה עליו לעבד את פקודותיו של מפקדו להוראות אופרטיביות, להתוות ולתאם

צירי תנועה בלילות ונקודות חניה בימים, תוך תפיסת עמדות הגנה היקפיות, וכל זאת תוך תנועה ומצבים צבאיים המשתנים מדי יום. גם בלחץ הכבד ביותר לא היה מאבד את עשתונותיו ולא יצא מכליו.

כעבור כשנה, בקרפטים, הזדמן לי להיות לידו ולראות אותו בנסיבות קשות במיוחד. נפעמתי מהגבורה השקטה של האישיות המופנמת הזאת, שאותה לא אשכח כל ימי חיי. והמעשה כך היה: אחרי מפלתנו בדליאטין שבקדמת הקארפטים הוחלט לפצל את חטיבת קובפאק לקבוצות קטנות ולצאת מן הכיתור. הפלוגה השלישית בפיקודו של קארפיינקו, ואני בתוכם, צורפה לקבוצת קובפאק־בזימה, דהיינו לפיקוד ולמטה, ובעצם היתה זו הקבוצה החשובה מכולן. על הקבוצות האחרות היה לצאת צפונה ולנסות למשוך את הגרמנים אחריהם, ואילו אנו נשארנו במקומנו והיה עלינו לצאת אחריהם כאשר ידלדל הכיתור. הגרמנים לא אכלו את הפיתיון. שטח הכיתור שלנו הלך והצטמצם מסביבנו. השטח היה קשה לתנועה. היה זה שטח הררי עם צמחייה סבוכה. תפסנו פסגת הר והתכוננו לשבת עליה עד שיחשיך. היינו בסך הכל 60־80 איש ובראשם קובפאק ובזימה. קארפיינקו כבר לא היה עמנו. הוא נהרג יומיים קודם בחפשו דרך לצאת מהכיתור, ועלה על מארב. בשעות לפני הצהריים ניסתה יחידה גרמנית לתפוס את הפיסגה. התפתח קרב פנים אל פנים, בעיקר תוך שימוש ברימונים. תנאי השטח היו לטובתנו, שכן היינו גבוהים יותר ודחקנו אותם בחזרה מהפיסגה. כעבור זמן חזרו הגרמנים לתקוף אותנו. כהכנה הם הפגיזו אותנו הפגזה כבדה במרגמות. בשטח מיוער המרגמה אינה אפקטיבית, שכן הפגזים מתפוצצים גבוה בצמרות העצים, ברעש אדִיר, ועיקר נזקם הוא פסיכולוגי. בכל זאת התחילו אנשינו להיפגע. לפצועים לא היו אשליות. הם ידעו כי אין באפשרותנו לפנותם והם התחילו להתחנן שלא נעזוב אותם. אחדים ביקשו שנירה בהם. קמה קצת אנדרלמוסיה. אנשים התחילו לעזוב את העמדות ולהתרוצץ. ברגע קריטי זה קם בזימה, במלוא קומתו המרשימה, ובשלווה בקול עצוב של השלמה אך סמכותי ומרגיע, כאילו נאמרו בישיבת מטה אמר: "חברים, אם גורלנו למות, אז בכבוד". וזה השפיע. חזרנו לעמדות.

אנחנו עמדנו זמן רב מדי מסביב לקניאז אוזיירו. למרות החורף הקשה, הימים הקצרים והשלג הרב שהקשה על הגרמנים, ברור היה

לכולנו שהדבר אינו יכול להימשך עוד זמן רב, וכפי שאומר הפתגם הרוסי: "איפה שזה דק שם זה גם ייקרע" ואכן זה גם קרה. האווירון שאמור היה להיות האחרון בסדרה זו, עלה בזמן התמרון על בקע בקרח וגלגלו האחד שקע וכתוצאה מכך התעקם הפרופלור באחד המנועים. הצוות הודיע על התקלה באלחוט וכעבור כמה ימים הגיע אווירון ובו מהנדס אווירונאוטיקה עם חלקי חילוף, על מנת לתקן את התקלה. פלוגת ההנדסה שלנו, ובראשה מהנדס החבלה וההנדסה קפיטן אבראמוב, עמלו קשה באמצעים פרימיטיביים והצליחו להרים את המטוס הכבד, להעמיד את הגלגל על משטח עצים, לגלגל את האווירון לשפת האגם ולהסוותו עם בד לבן של מצנחים. מתחת לחופה, בקור העז, עמלו צוות המטוס והמהנדס האורח בהחלפת הפרופלור. חרף ההסגר שהטלנו, כשיגרה, בכפרים שבהם חנינו, הצליחו הגרמנים להחדיר מודיעים או מודיע. בכל אופן, נודע להם שעל הקרח באגם חונה מטוס. הם החליטו לאמת ידיעה זו ושלחו מטוס קל, "הנקל", המכונה בפי הרוסים "חרגול", בשל מראה החרגול שלו. זה מטוס קל, המשמש לתצפית ולצילום. המטוס הסתובב מסביב לאגם באיטיות, זמן רב. המפקדה, עוד קודם, הוציאה פקודה שאין להימצא במשך היום על האגם ואין לפתוח באש על מטוסי אויב. בלילות עסקנו בפיזור שלג על הכתמים שנוצרו על משטח הנחיתה מגללי הסוסים, בזמן שעסקו בפריקת המטוסים, מהתבן שאכלו הסוסים ומעקבות המזחלות והאנשים הרבים שהשאירו אחריהם קרטונים ריקים ושברי ארגזים. בסוף הצלחנו לטשטש את מסלול הנחיתה ולשוות לו מראה של שלג בתולי.

לעומת זאת, קבוצות אחרות עסקו, בקצה השני של האגם בהתקנת משטח נחיתה דמה. זה כנראה פעל. כעבור יום הגיעו שני מפציצים ובכמה מטסים הפציצו את מסלול הדמה. כשגמרו עשו עוד כמה סיבובים, צלפו מעט על הכפרים שמסביב לאגם ונעלמו. ההטעיה הצליחה. היינו מרוצים. חשבנו שבזה נגמר העניין. בשבילנו לא היתה כל בעיה לעזוב את הכפרים. אנחנו לא נלחמנו עבור טריטוריה. כל המאבק היה על המטוס היקר. רצינו, בכל מחיר, להציל אותו ולהחזירו שלם ל"אדמה הגדולה", למשימות נוספות. למרבה הצער המודיעין שלהם היה פעיל. כעבור יומיים, בשעות הבוקר, הופיע

שוב "סטרקוזה" והבנו שהם גילו את התרמית ושעלינו להתכונן להתקפה אווירית "מתקנת". ניתנה פקודה להוציא את כל המטען שלנו עם העגלות והסוסים ליער ולהסוות אותו. על המקלענים הוטל לפתוח באש כנגד האווירונים בתחמושת אנטי־טנקית. נשק אחר נגד מטוסים לא היה לנו. בשעות אחר הצהריים המוקדמות הופיע מטוס אחד בגובה בינוני ועשה סיבוב סביב האגם. בסיבוב השני הוא, משום מה, התחיל לצבור גובה. לא הבנתי מה קורה. חשבתי שהוא מסתלק. אנשי הצוות התחילו לצעוק "הוא הולך לפיקה! הוא הולך לפיקה!" לא ידעתי מה זה, פרט לכך שזה רע עבורנו. מאוחר יותר הסבירו לי חיילים מנוסים יותר שזו שיטה להפצצה נקודתית יעילה והיא מתבצעת על ידי כך שהאווירון, ברגע שזיהה את המטרה, צובר גובה ובמהירות צונח מעל למטרה ומשחרר את הפצצות וחוזר ומתרומם. צוות המטוס החליף צעקות נרגזות בשפה מקצועית, שהיו מופנות בעיקר לאחד מהם בלונדיני, גבוה ושמנמן עם אף סולד. לא יכולתי יותר לעקוב אחריהם, כי כל חושי היו מכוונים למטוס האויב, שבינתיים השלים כבר יותר מחצי סיבוב, והוא עכשיו קטן וגבוה וכמעט לא נשמע. פתאום השתנתה התמונה. האווירון התחיל לצנוח, בצברו מהירות וגודל. אני שכבתי על שפת האגם ונדמה היה לי, לא, לא נדמה היה לי, הייתי בטוח שהוא צונח ישר עלי. במקום רעש המנועים נשמעו שריקות קורעות אוזניים ומפחידות. מכל הצדדים נשמעו יריות מקלעים. פתאום ראיתי שני עמודי קרח מתרוממים קרוב מאוד לחרטום המטוס, המכוסה בבד המצנחים הלבן, ואחריו נשמע קול התפוצצות עמום. ברעש גדול התמוטטו עמודי הקרח והמים התפזרו לכל עבר. ממש באותו רגע פרצה להבה מכנף המטוס ואחזה בכל המטוס. מטוס האויב עשה סיבוב נוסף בגובה בינוני ונעלם באופק המערבי. אנשים התחילו להתקבץ סביב לאווירון ולהסתכל בצער ובחוסר אונים על האווירון הבוער. קמה המולה וצעקות מאחורי גבי, מכיוון שפת האגם. הסתובבתי ולא קלטתי מיד מה קורה. חשבתי שזו תגרה בין אנשי צוות האווירון הלבושים בסרבלי טיסה. מסתבר כי לא היתה זו תגרה, אלא שני אנשי צוות היכו ללא רחם בשלישי שלא ענה להם, אלא הסתיר בידיו את ראשו ופניו. היה זה אותו בלונדיני. רצנו להפריד ביניהם.

אנשי הצוות המרוגזים קיללו את האיש המוכה ואיימו עליו כי זה לא הסוף ושיעמידו אותו למשפט כשיחזרו לאדמה הגדולה. הסתבר כי מפקד הצוות פקד על התותחן לתפוס את מקומו בחופת המטוס, שם היה מותקן תותח מהיר־ירי עם אביזרי כינון מיוחדים למלחמה באווירונים. זו היתה האופציה היחידה להפיל את המטוס והתותחן, בפחדנותו, סירב. כך נגמרה הקריירה הקצרה של אחד משרות הנחיתה הנועזים והמוצלחים שהתקנו בעורף הגרמני.

לא היה לנו יותר מה לעשות במקום. הישיבה הממושכת נתנה אפשרות לגרמנים לרכז סביבנו כוחות מספיקים כדי לתקוף אותנו. ב־1.2.43 לפנות ערב הגיעה הפקודה המצופה לזוז. תמיד כשעזבנו כפר שחנינו בו זמן ממושך יותר הרגשות היו מעורבים. מצד אחד התארגנו לחיים נוחים יותר, ומצד שני חששנו שאנו מאבדים את מומנט התנועה וההפתעה שהיו יתרונותינו החשובים ביותר.

החורף היה בעיצומו. כולנו היינו על מזחלות. פנינו צפונה וחמקנו דרך ביצה קפואה, בלתי עבירה בקיץ, עם כל הכבודה שלנו, ללא תקלות. יצאנו למרחב. בחורף התנועה שם מהירה וקלה יותר. אין צורך בגשרים לשם חציית נהרות. הימים קצרים והלילות, בעלי בריתנו, ארוכים. אווירוני האויב התקשו לאתר אותנו והיוזמה היתה שלנו. ביציאה מהכיתור פנינו מיד מערבה ובתנועת פרסה גדולה מסביב לצומת הרכבות החשוב לונינץ. על יד פינסק פנינו דרומה־מערבה, תוך השחתה של כל מה שיכול לשרת את האוייב, ובמיוחד גשרים, מסילות ברזל ומה שעליהם. בדרך השיגה אותנו הידיעה המשמחת כי הארמיה השלישית של גנרל פון פאולוס בסטלינגרד נכנעה והוא עצמו עם כל מטהו נפלו בשבי. סוף סוף נצחון אמיתי. החבר׳ה צהלו. מצב הרוח היה מרומם. הפוליטרוקים סבבו ביחידות והביאו כל פעם פרטים נוספים על הנצחון העצום, תוך אזהרה שלא להיות שאננים. האוייב היה עוד די חזק וצפויים היו לנו עוד קרבות קשים. אבל האמנו כי בסופו של דבר נגרש את הפולש הנאצי מעל אדמת המולדת.

נענו כעת בשטח שהיה פעם מערב אוקראינה. הנוף, גם האנושי, היה מוכר לי יותר, אם כי לא לטובה. רק לפני שלושה חודשים עזבנוהו. איך הוא השתנה? ככל שהדרמנו יותר, שמענו על קבוצות

מזויינות שנמצאות בשטח פה ושם, מעיזות לירות על פטרולים שלנו. "מי הם"? "לא יודעים", היתה התשובה החמקנית של המקומיים. חיש מהר התבהרה התמונה. היו אלה קבוצות של לאומנים אוקראינים, צאצאיהם הרוחניים של פטליורה וחמיילניצקי, אשר מסיבה זו או אחרת מאסו לשרת את הגרמנים. חלקם התפכחו מן החלום שהיטלר יכונן להם מה שנקרא בפיהם "סמוסטינה אוקראינה", לאחרים התחוור כי ב"סדר החדש" אדמותיה הפוריות של אוקראינה מיועדות להיות ה"לבנסראום" של האומה הגרמנית, והרגישו עצמם מרומים. והיו כאלה שהחינגה של הריגת יהודים וביזת רכושם נגמרה להם, כי כבר לא היו יותר יהודים, והתחילו לפשוט על ישובים פולניים מבודדים, תוך עידוד שבשתיקה מהגרמנים. היו גם אחרים, שהאינסטינקטים הרצחניים הפראיים של הסיץ' התעוררו בהם. זה היה הנוף האנושי של יריבינו־מטרידינו אותה עת. הם היו האחראים הראשיים, אחרי הגרמנים, להשמדת יהדות מזרח פולין. בלעדיהם לא היו הגרמנים מסוגלים לבצע את ההרג ההמוני בעמנו בחבל ארץ זה. גם באותה עת הם ריחרחו, כמו כלבי ציד, בכפרים, ביערות ובשדות אחרי ילד, אישה או פליט יהודי שהצליח להינצל מההרג הגדול או מצא מחסה אצל אוקראיני ידידותי (היו גם כאלה) והרגו אותם באכזריות סדיסטית, תוך עינויים.

הארגון שלהם היה, בינתיים, על בסיס מקומי, תחת שמות שונים ומשונים כמו בנדרה בולבה וכו'. רובם העמידו פנים כאיכרים שלווים ביום, ובלילות היו מתארגנים לפעולות כנגד שכניהם הפולנים, שכן יהודים לא היו. הגרמנים התייחסו אליהם בסובלנות, בשל היותם אנטי־סובייטים. מוטב היה להם, לגרמנים, שאלו ימלאו זמנית את הריק שנוצר בעורף מחמת אי יכולתם לשלוט במרחבים העצומים שכבשו. מצב זה היה עדיף להם, מאשר להשאיר את השטח לפרטיזנים בעלי אוריינטציה קומוניסטית, שהיו חמושים, מונהגים ומודרכים ממפקדה מרכזית באדמה הגדולה. נראה בעליל כי קיים היה הסכם ביניהם שאין נוגעים אלו באלו. לנו, לחטיבת קובפאק, הם לא היוו יריב צבאי אלא, במקרה הגרוע, מטרד. לעומת זאת, מחלקות מסויימות במטה, שעניינן ביון ופוליטיקה, התעניינו מאוד בתופעה. הפוליטרוקים העבירו תדריך במטרה לחסן אותנו מפני תעמולה

נאציונאליסטית עויינת. הכוונה היתה, כנראה, במיוחד לאוקראינים שבינינו. הצטווינו להעביר מייד למטה הכללי שבויים, חשודים, או כל חומר תעמולה עויין.

אותה עת חנינו בכפר לא רחוק מוויסוצק. הפלוגה שלנו היתה תורנית במטה. היה זה כעין תפקיד של ז'נדרמריה ל־24 שעות. בין יתר החובות הוטלה עלינו שמירה על העצירים. אני סופחתי לקבוצה בתפקיד זה. בית המעצר היה בית איכרים קטן ומבודד מיתר בתי הכפר, אשר פונה מתושביו. הבית הכיל חדר אחד די גדול, אשר חלק ממנו תפס התנור, החיוני לחימום, אפייה ובישול, כמקובל במקומות אלה. הריהוט היה ספסל בודד ושולחן רעוע. דלת נמוכה אחת הובילה לחדרון כניסה ששימש גם מחסן למלאי המזון לחורף ומשם בדלת נמוכה נוספת בעלת מפתן עץ גבוה, החוצה. בשעה 12 בצהריים החלפנו את המשמרת היוצאת והאחראי עלינו, יחד עם האחראי היוצא, ספרו יחד את העצירים, 10 במניין. הסתכלתי על העצירים שישבו על הרצפה לאורך הקירות. היו אלה איכרים פשוטים, בגילים שונים. פניהם היו מודאגות והם שתקו. במיטב דמיוני לא הצלחתי להעלות על הדעת מה הן הסיבות שעצרו דווקא אותם. שמרנו עליהם בזוגות, שניים בפנים ושניים בחוץ, במשך שעתיים, ואחר־כך הוחלפנו לארבע שעות מנוחה. האחראי הורה לנו לשים לב במיוחד לבחור צעיר היושב בפנים, נעול במגפי עור טובים ולבוש במכנסי רכיבה ובמקטורן כחול מוזר, בעל בלורית בלונדינית סמיכה וללא כובע. מעת לעת באו אנשים מהמשטרה הצבאית, שמפקדם היה קוסטיה רודנייב, אחי הקומיסר, שכלל לא היה דומה לו, ולקחו אנשים לחקירה. אחרי זמן קצר, פחות או יותר, היו מחזירים אותם. האסירים חזרו מפוחדים ומבולבלים, אך לא נראו עליהם כל סימני אלימות. אחרי ארוחת הערב, שהוגשה גם לעצירים, בערך בשעה שמונה, הגיעו עוד שני אנשים מהמשטרה הצבאית. הפעם הם באו לא ברגל אלא במזחלת הרתומה לסוס. העגלון היה אישיות ידועה בחטיבה. קראו לו וולאס. זקן טרם זמנו, כבן חמישים, מוותיקי המצטרפים לקובפאק. איש פשוט, מוזר וקנאי. שום נורמות התנהגות המקובלות בחטיבה לא חלו עליו. למרות היותו איש לא לוחם, בסך הכל עגלון, לקח לו וולאס את הרשות להטיף מוסר

גם לקצינים, אם חשב שאלו עשו מעשה שלא כשורה. התייחסו בסבלנות ובהומור להתפרצויותיו של האיש הבלונדי המכסיף והרזה הזה. מתחת לשפמו הדליל, כמעט תמיד היה תקוע סיגר מחורקה מתוצרת עצמית. השני לא היה מוכר לי. עשה רושם של אינטליגנט עירוני. פניו החלקים והלא שזופים, כפות ידיו הקטנות הסגירו איש משרד. קצות אצבעותיו המפוייחים העידו על היותו מעשן כפייתי, עד הבדל. לבוש היה במעיל קצר ומכנסיים מרופדי צמר גפן ונעול היה בפוזמקי לבד טובים. היו אלה פריטי לבוש מן האדמה הגדולה, שהיו נדירים אצלנו. על פניו נסוך היה מין צחקוק ביישני שריכך קמעה את סנטרו המחודד, הבולט קדימה, ואת שפתיו הדקות שהתחתונה מעט עבה יותר ומתקפלת כלפי מטה. אפו היה דק ונשרי מעט, תווי פניו מאורכים, עיניו חומות רכות ומתחמקות ממבט ישיר. פנים נאות, לא סלאביות עממיות, אלא יותר כאלה שפוגשים בין האינטליגנציה או האצולה הרוסית. קומתו, פחות מהממוצע, עמדה על רגלי איקס, כשהברכיים משפשפות אחת את השניה ומשוות להליכתו תנועת ברווז.

הם קראו בשם ואז קם הבחור בעל הבלורית הבלונדינית ואמר "אני". ה"אינטליגנט" העיף מבט בנוכחים, הצביע עלי ואמר "תתלווה אלינו". יצאנו החוצה. אני הייתי אחרון. כשנסגרה הדלת מאחורי הוציא ה"אינטליגנט" חבל דק וקצר מכיסו וקשר את ידי העציר מאחרי גבו, תוך שהוא מתנשף קלות. אחר כך הוציא חבל נוסף מכיסו וקשר גם את רגליו. הוא וולאס תפסו את הבחור וללא מאמץ הושיבו אותו על המושב האחורי של המזחלת הנמוכה. ה"אינטליגנט" התיישב משמאל לעציר ולי הראה בתנועת יד לשבת מימינו. בינתיים התיר וולאס את מושכות הסוס מהגדר וקפץ בתנועה קלה למושב הקדמי. הסוס פרץ בדהרה עליזה, מתנשף ונוחר ומתיז שבבי שלג מפרסותיו אל תוך המזחלת. המזחלת החליקה בשקט על השלג ברחוב השומם של הכפר. היה ליל ירח מלא, והראות היתה כמו ביום. גגות הקש מכוסי השלג נראו כסופים, לא ממשיים. כמו תמונה. תפאורה לטיול רומנטי. "לאן אנו נוסעים?" קטע העציר את השקט. "אח, בחורים, יכולתי ללחום אתכם". מלותיו נבלעו באוויר הקר, ללא מענה. מאחורי הכפר פנה וולאס ימינה במורד, בדרך לא דרך, למה

שנראה לי כמו ערוץ נחל מתפתל. מעל לשלג בלטו שיחים ערומים מעלווה, קבוצות סוף התנועעו ברשרוש, למרות שכמעט לא היתה רוח. כשהגענו לתחתית הוואדי עצר וולאס וקשר את המושכות לשיח. שניהם ירדו ואני והעציר נשארנו במזחלת. מרחוק ראיתי שהם מחפשים משהו בערוץ הקפוא של הנחל, ולאחר מכן התחילו לפנות את השלג הרך ברגליהם. כעבור כמה דקות הם חזרו, התירו את החבל מרגלי העציר, ציוו עליו לרדת והובילוהו לכיוון השוחה שאותה חפרו קודם בשלג. "ללא ספק זו הוצאה להורג", חשבתי. נסער ונמשך בסקרנות הלכתי אחריהם, אף שלא הייתי חייב. הם הושיבו את העציר בתוך השוחה, ה"אינטליגנט" ניגש והוריד ממנו את המגפיים ושב וקשר את רגליו. הכל נעשה בשקט, ללא חיפזון. גם העציר הצעיר הסתכל בשלווה, והיה נדמה לי כי גם מביט בסקרנות על מה שעושים לו מבלי שהוציא מלה מפיו. ה"אינטליגנט" הוציא צינור שחור מכיסו והצמיד אותו לרובהו. "זה משתיק קול", עברה במוחי המחשבה. אף פעם לא ראיתי מכשיר כזה, אך שמעתי שיש כאלו ושמשתמשים בהם כדי "להוריד" זקיפים בשקט. כעת הרים את רובהו והצמיד אותו לרקתו השמאלית של העציר, כשזה האחרון מביט לו ישר בעיניו. נשמע קליק. הבחור הצעיר ישב שבריר של רגע, כאילו עדיין לא החליט אם לפול קדימה או אחורה, ואז נעשה רך, התמוטט כמו בובת סמרטוטים ונפל פרקדן.

בדרך חזרה פתח וולאס פיו, כאילו מדבר לעצמו: "ראית זרע כלבים. אפילו עפעף לא הזיז. ראוי הבנצ'יק הזה לאביו. צריך להרוג אותם כשהם עוד קטנים". אחר כך סיפר וולאס שהמוצא להורג הוא בנו-עוזרו של אחד מראשי הכנופיות הידועות לשמצה בכל הסביבה. תחילה שירת את הגרמנים כמפקד תחנת משטרה ואחר כך נעשה "עצמאי". על מצפונו מאות אזרחים סובייטים (קרי, יהודים בלקסיקון הסובייטי) קומוניסטים ושבויי מלחמה.

למחרת בצהריים, כששבתי ליחידתי, סיפרתי לאדוארד על מה שקרה בלילה ועל האיש העדין והסימפטי למראית עין שללא כל התרגשות, ואולי זה רק נדמה לי, גם בקצת הנאה, הוציא להורג עציר צעיר. "מה? אתה עוד לא יודע?" התפלא אדוארד "זה המוציא להורג שלנו. התליין הרשמי גברילוב. יליד מוסקבה. זו תעסוקתו

היחידה בדיוויזיה. כולם מכירים אותו". ראיתי את האיש במסעות הרבה פעמים ועקבתי אחריו. לא כך דמיינתי לעצמי תליין. זה נורא. הוא נראה ככל האדם, פרט לזה שהיה שתקן. במסעות צעד תמיד לבדו, ולא כמקובל אצלנו, בחבורות.

פרק ט

בחצי הדרך בין סארני וקובל, על יד העיירה צ׳רטוריסק, עשינו פנייה חדה מזרחה ונכנסנו לטריטוריה הכל כך מוכרת לנו, היכן שנולדה במכאובים והתארגנה קבוצתנו היהודית מהעיירות אוסובה וקולקי, אולי מהקבוצות הראשונות במערב אוקראינה, שהעזו לצאת עם נשק נגד הגרמנים שנראו אז בלתי מנוצחים. ואמנם, לא יצאנו לנצח אלא לנקום, ואם אי אפשר, אז למות בכבוד.

הנה חזרנו לכור מחצבתנו, אמנם כחלק מיחידה צבאית 00117, אגד פרטיזנים מפורסם, אמנם אחרי סטאלינגרד. לא היתה בלבי תחושת ניצחון. להיפך. המפגש עם חורבות הקהילות היקרות לי, בהן נולדתי וגדלתי, המחיש לי, ביתר שאת, שאת המלחמה שלי כבר הפסדתי. מה שנותר זה נקמה. נקמה בלבד.

לילה. עברנו דרך ישוב שרוף. כמעט שלא היה בית שלם. מתחת לשלג בלטו שאריות של בולי עץ שלא נשרפו כליל ותנורי לבנים וארובותיהם שעוד לא נפלו. לא היתה נפש חיה. המראה היה עגום. כבר ביציאה מהיישוב השיגה אותי רחל פקהויז, מתייפחת ומתנשפת. ״מה קרה? מה קרה?״ נבהלתי. המילים נתקעו לה בגרון. היא לא יכלה להוציא הגה מפיה. הושבתי אותה במזחלתי וניסיתי להוציא ממנה מה קרה. לבסוף בקעה צעקה ״אוסובה״. הפניתי ראשי אחורה ובקושי זיהיתי את מה שהיה פעם עיירה יהודית חיה ותוססת, מקום הולדתה של אימי ושל רחל הבוכה על מזחלתי. אוסובה, שבה נולד רעיון המחתרת שלנו, שבה שכלתי את אחרוני אהובי. אוסובה, שזיסיה חייצ׳וק ואני שרפנוה.

לפנות בוקר, בעוד חושך, הגענו לעיר המחוז ווליקי־סטודין. משם נשלחתי למחנה הריכוז בקוסטופול. משם באו שלושת השוטרים האוקראינים ששבינו באוסובה בראשית דרכנו הפרטיזנית כקבוצה

יהודית. לשם חזרו שני השוטרים, מפקד המשטרה שישקובסקי ועוזרו, ששיחררנו באווילותנו.

רצתי לקארפיינקו, מפקד פלוגתנו, ודיווחתי לו כי אני מכיר את העיירה ויודע היכן שוכנת המפקדה של הגרמנים ושל המיליציה האוקראינית. ביקשתי רשות להיכנס העירה ולהצטרף לסיירת הראשית שנמצאת כבר בתוכה. הרשות ניתנה ועם שני מלווים מיהרנו למרכז. לפי היריות הבודדות שנשמעו מהקצה השני של העיירה הסקתי שהסיירת לא נתקלה בהתנגדות רצינית. הובלתי את שני מלווי, לא לתחנת המשטרה במרכז העיירה, שכן הייתי בטוח כי הסיירת כבר ביקרה שם ואחריהם אין מה לחפש... פנינו מעבר לכביש, למעונות השוטרים הפזורים בבתי התושבים האוקראינים ממול המשטרה, מקום שלבטח לא היה ידוע לסיירת שפעלה בחיפזון. ואכן, בבית אחד נכונה לי הפתעה. הדליקו את האור. היה זה בית מרווח, מסודר ועשיר. שלושת תושביו, נשואי פנים, עשו רושם של משפחה בורגנית. "האם מתארחים אצלכם שוטרים?" שאלנו. "שאלוהים ישמור, לא. אנחנו אנשים זקנים". ומי הצעיר?" "זה חתננו, הגר בכפר הסמוך". הסתכלתי עליו ותהיתי מאין מוכר פרצופו? פתאום הצטמררתי כנגוע בחשמל. "זה השוטר. זה השוטר ששיחררנו אותו יחד עם מפקדו שישקובסקי". לקחתי אותו על הכוונת וצעקתי לחברי "תקשרו אותו". העמדנו אותו עם הפנים לקיר ואני התחלתי לרענן את זכרונו. "אל תיתמם. אז נתנו לך צ׳אנס. הפעם לא תימלט. איפה מסתתר שישקובסקי?" הבחור הקשוח לא הוציא הגה מפיו. "חבל על הזמן", התערב טיומ׳קה ארבוזוב, "נעביר אותו למשטרה הצבאית ושם הוא כבר ישיר. בואו נחפש הלאה". לא יאומן, היה זה קצת למעלה משלושה חודשים מאז עזבנו סביבה זו, וכעת אנו חונים בווליקי־סטודין, "בירת" המחוז, שבה שכן פעם חיל המצב הגרמני עם עוזריו האוקראינים, שמהם כל כך פחדנו.

מעלינו טסו כל הזמן מטוסים גרמניים. נמצאנו, כנראה, בנתיב טיסתם. החלה הפשרת השלגים, העננים היו כבדים ונמוכים, כך שלא ראינו אותם, אלא רק שמענו. היתה פעילות סיירותית שוקקת לכל הכיוונים. יחידות נשלחו במיוחד לכיוון רובנה, שבה שכנה מפקדתו של אריך קוך, הרייכסקומיסאר של כל אוקראינה. מכאן

גם יצאו קבוצות חבלה למסילת הברזל החשובה, הדו־מסלולית, בין רובנה, קליבן ולוצק. ב־20.2.43, ביום השני לחנייתנו בווליקי־סטודין המושלגת, הרטובה והמעוננת, קרתה תקרית יוצאת דופן. אברהם קיפר, מפקדנו לשעבר, שאותה עת שירת בפלוגה הרביעית כמקלען, בפאתי העיירה בחסימה, הרשה לעצמו עבירה קטנה. בזמן ניקוי מקלעו, ה״דיאכטיארוב״, גילה בקנה סימני חלודה עקשניים. הוא שיפשף ושיפשף בשמן ניקוי לפי התקן, אך בלא הצלחה, עד שנמאס לו והחליט לירות צרור ולגמור עם זה. היה זה דבר האסור בתכלית האיסור. הוא יצא החוצה והזדמנה לו מטרה. בדיוק מעליו, בטיסה נמוכה, בין העננים, עובר אווירון גרמני כבד. בלי לחשוב הרבה הוא הרים את מקלעו ושילח בו צרור ארוך, ישר לצלב השחור שמעליו. וראה איזה פלא. הצרור, שהיה מיועד לניקוי הקנה של ה״דיאכטיארוב״ הדליק את האווירון שהתרסק ביער. העיירה היתה כמרקחה. הרחובות התמלאו פרטיזנים. סגן מפקד הדיוויזיה לבין וסיור, פולקובניק וורשיגורה, בלוויית כמה פרשים, מיהרו למקום ההתרסקות המשוער. אחר כך פשטו שמועות שבאווירון היו קצינים גבוהים ושנמצאו בו תכניות וניירות חשובים מאוד.

קבוצת סיירים מבטליון אחר נתקלה בשלושה אנשים דוברי רוסית, שהיו לבושים במעילים אפורים מאיכות גרועה וחמושים ברובים רוסיים. כשהביאו אותם לחקירה במטה התברר, שהם מיחידת קוזאקים החונה בצומן, המרוחקת כ־30 ק״מ. שלושת השבויים התחננו בקולי קולות וטענו שהם אולצו במחנה שבויים, על ידי רעב ועינויים, להפוך לבוגדים, שהם כבר מזמן מחפשים מגע עם פרטיזנים, כדי לשוב וללחום בגרמנים. הם, כנראה, עשו רושם טוב, והמפקדה החליטה לשחרר אחד מהם שיילך להודיע למפקדם על הפגישה ולקבוע פגישה ב־20.2.43 בשעה 22.00 על אם הדרך מצומן לבראסציאני. למשימה זו נשלחה הפלוגה השלישית, בפִּיקודו של קארפיינקו, והודרכה לנקוט את כל אמצעי הזהירות, שמא זו מלכודת.

יצאנו לדרך על עגלותינו. הגענו לכפר בראסציאני, המרוחק 10־12 ק״מ מצומן. הודעתי למפקדי שיש לי כאן מכר, שולסקי, ממנו נוכל לקבל מידע על הנעשה בצומן. שולסקי זה היה ביחסי מסחר עם אבי שנים רבות, טרם המלחמה, ואותי הכיר מילדותי. איש אמיד היה,

ממוצא אוקראיני, שהתחתן עם פולניה. ביתו בן שתי הקומות היה הכי יפה בכפר. אשתו היתה מנהלת בית הספר המקומי וגם הוא היה אינטליגנט.

בבריחתנו מהשחיטה בקליבן דרך צומן ובראסציאני לאוסובה, מחופשים כאוקראינים, נכנסנו אליו הביתה לבקש אוכל ומנוחה מהדרך הארוכה שעברנו ברגל בפחד מתמיד. הוא הופתע מהאורחים הבלתי קרואים ומיד הודיע לנו: "אצלי אתם לא יכולים להישאר. גרים אצלי גרמנים שהם כעת, למזלכם, בעבודה במינסרה". הוא צייד אותנו בכיכר לחם ובקבוק חלב והדריך אותנו כיצד לצאת מהכפר מבלי להיתקל באותם גרמנים. ידידות רבת שנים לא היתה שווה באותם ימים.

דפקתי על דלת ביתו. אשתו פתחה. נכנסתי לבית ואחרי כמה חיילים סקרנים מכיתתי. קשה היה להניח שחבורה כזו באה באישון לילה בכוונות טובות. ביקשתי מהגברת לראות את אדון שולסקי. בהיסוס ובלית ברירה התחיל הגבר, בלונדי גבוה ויפה, לבוש פיז'מה ומפוחד עד מוות, לזחול במדרגות מהקומה השניה. "ערב טוב אדון שולסקי. מה שלומך? אתה מכיר אותי?" שאלתי. "לא. בשום פנים ואופן לא. אף פעם לא ראיתי אותך. זו בוודאי טעות", ענה הגבר המפוחד. וזה לא הפליא אותי. לדמותי, לפני למעלה מחצי שנה, כפליט מסכן, לא היה שום דמיון לפרטיזן הגאה הלבוש במעיל קצינים מן הצבא הפולני וחבוש כובע פרווה, חמוש מכף רגל ועד ראש בנשק אוטומטי חדיש. "תירגע, תירגע, אדון שולסקי. לא בכוונות רעות באנו אליך". הורדתי את הכובע ושאלתי שוב: "וכעת אתה מכיר אותי?" "אוי", הצטעק, "גורנשטיין, בנו של אריה ידידי", והתנפל לנשקני. המתח פג. הוא שאל אותי לגורל אמי ושתי אחיותי. הציע כיבוד. "אדון שולסקי, לא באנו לביקור נימוסין. אנו במשימה קרבית. היות שאני יודע כי אתה נוסע לעיתים קרובות לצומן בענייני מסחר (ואולי גם אחרים, הרהרתי לעצמי), אנו רוצים לשמוע ממך איזה חיל מצב נמצא בצומן". התשובה היתה "השמירה נתונה בידי פלוגה של כמאה קוזאקים וכמות משתנה, לא גדולה, של ז'נדרמריה וגסטאפו וגרמנים מיחידות אספקה, מעובדי הרכבת ומינסרות העצים". המידע התברר כמדויק.

אחר כך הוא סיפר, באסיפה של ראשי מועצות, שבין הבנדיטים הסובייטים היה קצין יהודי (משום שהייתי הדובר הוא העלה אותי בדרגה. אז עוד לא הייתי קצין) בשם יוסף גורנשטיין מקליבן. השמועה התפשטה והגיעו יהודים שהסתתרו אצל ווליה יעקימוב־ליפר בקליבן וניצלו.

צומן שוכנת באזור יערות משובח, שהגרמנים שדדו אותם ללא רחם. היערות מגיעים עד לפאתי העיירה.

דיווחתי לקארפיינקו וזזנו. כחמישה ק"מ לפני היער השארנו את העגלות והתחלנו להתקדם רגלית, בשני טורים, משני צידי דרך העפר המיוערת. שרר שקט. החימר בלם את רעד צעדינו. מחלקתי, הראשונה, בפיקודו של שפינגלט, צעדה בראש הטור הימני. נשמעו רעשים. שפינגלט צעק "מי שם?" ומהיער, מאוד קרוב, באה התשובה: "אחים. אנחנו רוסים, אנחנו רוסים". השמחה שלהם היתה מרגשת וכנה.

קארפיינקו לקח את מפקדם לצד וחקר אותו. התברר שהוא קפיטן בצבא האדום וזה הוא שהכין את הכפופים לו לעבור לצד הסובייטי בהזדמנות הראשונה. ממנו גם נודע לנו שאין שום שמירה מסביב לעיר, כי זה היה תפקידם. הוא גם ציין במדוייק באיזה בתים ישנים הגרמנים, הבטוחים שהקוזאקים שומרים עליהם. קארפיינקו החליט שכל הפרטיזנים־קוזאקים הטריים יישארו ביער, למרות ששׂשו לקרב, ורק מפקדם ישתתף בכיבוש צומן וישמש לצד קארפיינקו כמורה־דרך ויועץ.

התחילה ההתקפה. אני שימשתי כמספר שניים בצוות המקלע של אדוארד, ידידי האסטוני. פסחנו על בתי הפרברים והגענו לשטח תחנת הרכבת. צומן היתה צומת חבורה חשוב. כאן התרכזו מסילות צרות מכל גוש היערות. לאחר מיון ועיבוד במינסרות הועברו העצים לרכבות רחבות־מסילה ונשלחו לגרמניה. כאן גם חנו קטרי רכבת בתוך האנגרים ענקיים. משימתנו העיקרית היתה להשתלט על המבנים עצמם ולחבל בקטרים. לשם כך חולק טרמיט שנראה כמו לחמניות, שכאשר משפשפים אותן במתכת גסה או ברצפת בטון הן מתלקחות ומשחררות חום של אלף מעלות. די היה לפזר כמה לחמניות כאלה על קטר והוא היה יוצא משימוש בשקט, ללא רעש.

המשימה הזו עברה בקלות. הגענו להאנגרים המוארים. דרך חריץ, בין שתי דלתות גדולות מאוד, הצצנו פנימה. הקטרים עמדו צפופים ועובדים אזרחיים טיפלו בהם והוסיפו פחמים כהכנה ליום עבודה נוסף. השעה היתה כבר 2 לאחר חצות לערך. בעוד אנו ממתינים לשפינגלט, שיתן את האות לפרוץ פנימה, הגיע מקלען ממחלקה אחרת של פלוגתנו, קאטקוב שמו, ומבלי לחשוב פתח באש ממקלעו, דרך החריץ, על העובדים. ניסינו למנוע ממנו זאת, אך איחרנו את המועד. עדיף היה להשתלט על ההאנגר ללא יריה ומבלי להעיר את הגרמנים הישנים במרכז העיירה. כעבור כמה דקות כבה האור בכל העיירה. מפה ומשם החלה אש לא מדויקת שקצבה הלך וגבר. הפלוגה פתחה בריצה לכיבוש העיירה. פתאום צעק לי אדוארד "יוסק'ה נפצעתי". נצמדתי אליו והתחלנו שנינו לטפל בפצעו שהיה בחלקה העליון של רגל ימין. נורתה יריה בודדת והקליע היה בפנים. חבשתי אותו כפי יכולתי בתחבושת החירום שהיתה לי. שכבנו בשטח פתוח בחצר ענקית, בין מסילות הברזל שהובילו למרכז העיירה, ולא נמצא לנו כל מחסה. האש, בינתיים, התגברה. היתה זו בעיקר אש מקלעים שהתמקמו במה שנראה בחושך כגבעה והתברר כמגדל המים של תחנת הרכבת. סביבנו לא היתה נפש חיה. ידעתי שכאן אנו לא יכולים להישאר. עוד מעט יפציע השחר. ניסיתי לעודד את אדוארד להתגבר על כאביו ולזחול איתי לצד שמאל, צפונה, שם הנחתי שמתחיל היער. אדוארד עשה מאמצים על-אנושיים מבלי להתקדם באופן משמעותי. עשינו הפסקות למנוחה, אך אדוארד נחלש. התחננתי לפניו "עוד קצת, עוד קצת". אש האויב התחזקה. "אני לא יכול", היתה תשובתו, "יוסק'ה, קח את המקלע ותשאיר לי רק את האקדח. לך תזעיק עזרה". בעצם הוא אמר לי תלך ותציל את עצמך. מי שהיה במלחמה במצב דומה יודע כמה גדול הוא הפיתוי. סירבתי. בלית ברירה לקחתי את הגבר המגודל על גבי יחד עם מקלע הדיכטיארוב שלו ובמלוא קומתי, תחת אש צפופה, הצלחתי להגיע לשורת הבתים שמאחוריהם השחירה צללית היער.

יצאנו מהשטח הפתוח. נכנסתי לבית הראשון שהזדמן לי. יושביו שכבו על הרצפה וכל הזמן החליפו מקומות, בחפשם אחרי מחסה טוב יותר. פתחתי חלון הפונה למרכז, שם התנהלה מלחמה לניקוי

העיר מהגרמנים. ניסיתי, על פי האש, לעשות הערכת מצב. הייתי כבר ותיק קרבות והבחנתי על פי הצליל, בין האש שלנו ושלהם. חברינו כבר היו בעיר. מגדל המים שנשאר בעורפם ירק אש חזקה לכל הכיוונים. החלטתי לתרום את חלקי למלחמה. המגדל היה מרוחק כשלוש מאות עד ארבע מאות מטרים מאתנו. התייעצתי עם אדוארד. הוצאתי את קנה המקלע דרך החלון והתחלתי להמטיר אש רצופה לחלונות מגדל־המים, שממנו ירו הגרמנים. בהפסקות הירי הרגשתי בתנועת עגלות מאחורי הבית ויצאתי לברר את פשר הדבר. מיד הכרתי, על פי רתמות הסוסים והעגלות, שהם משלנו. רצתי והעברתי מסר לעורף, שאדוארד נפצע ואני מבקש עגלה לפינוי. זו הגיעה כעבור זמן לא רב. לאחר שהחלים לא יצא אדוארד למשימה קרבית כלשהי בלעדי.

סיכום החורבן שגרמנו בצומן לגרמנים היה מרשים: הרסנו 9 קטרים, שרפנו את ההאנגר העצום, כולל בתי המלאכה על ציודם, וכמות עצומה של עצים שהיו מיועדים למשלוח לגרמניה.

זזנו מסטודין. הכיוון השתנה ב־90 מעלות מזרחה. בדרכנו עברנו דרך כפרים אוקראיניים שננטשו בבהלה בהשפעת הבנדרובצים. הכל היה תקין בבתים. פה ושם עוד בערה האש בתנורים. הצטיידנו בשיבולת שועל, בעבור הסוסים, שנמצאה בשפע ופה ושם החליף מישהו את עגלתו בטובה יותר. עברנו את הגבול בין רוסיה לפולין של 1939 והתמונה השתנתה מיד. הכפרים היו ידידותיים ועניים יותר.

התקדמנו ללא תקלות. מצפון עקפנו את נובוגרד וולינסק ואת ז׳יטומיר, כמו בטיול. בדרום־מערב מקורסטין נתקלנו בתופעה לא מקובלת בפלך ארץ זה. בעברנו דרך כפרים קטנים נתקבלנו באש רובים, שהומטרה מתוך הבתים. התברר כי אלה הם צאצאים של קולוניסטים גרמניים שהובאו ע״י קטרינה הגדולה. כל השנים הם היו אזרחים נאמנים גם לשלטון הסובייטי. כשקם היטלר, ובמיוחד אחרי שהצבא הגרמני פלש לאוקראינה, החליפו את עורם והפכו פולקסדויטשה. הם היו ראשונים בביזה ובהרג יהודים וקומוניסטים. ביודעם את השפה הרוסית הם היו מסוכנים כפליים. כעת הם שימשו כעין הגנה מרחבית על מסילת הברזל החשובה מאד לגרמנים,

שעברה צפונה מישוביהם והובילה מלובלין, קובל, סארני לקייב. היה זה חיל מצב נאמן וזול.

לאחר שנפלו מספר קורבנות התקבלה הפקודה להרוס כל כפר שממנו יורים עלינו. באחת מפעולות העונשין נתפס ילד כבן 12 ונמסר לקצין מטה שישגיח עליו. הוא הושיב את הילד על עגלתו לידו והציע לו אוכל ושתיה. הקטן סירב ולאות תודה נשך את ידו של מיטיבו. הקצין הצטחק ואמר לי, שהזדמנתי במקרה ליד עגלתו, "אתה רואה איזה זאבון". חשבתי לעצמי האם קצין גרמני היה מתנהג בסלחנות כזו לילד רוסי בסיטואציה דומה.

לאן הוביל אותנו "הזקן" (כינויו של קובפאק)? ישר מזרחה לקייב. שרר קצת אי שקט. מכל הכיוונים הגיעו ידיעות שהגרמנים מרכזים כוחות. מה מכין קובפאק להם ולנו? הס! אין לשאול שאלות כאלו. חצינו את נהר טייטירב, שהוא רדוד למדי במקום זה. המשכנו מזרחה, במקביל לפסי הרכבת, קורסטין־קייב. כ־70 ק"מ לפני קייב פנינו פנייה חדה צפונה וחצינו, תוך קרב קצר, את מסילת הברזל ונכנסנו ליערות שסביב הכפר קודרה.

המטה, וגם פלוגתי השלישית, חנו בקודרה. עייפים מהמסע של הימים האחרונים, נשכבנו לישון בבגדים עם הנשק. לא ייתכן שהגרמנים יעברו בשתיקה על איום על קייב. ואכן, אחרי הצהריים החלו הגרמנים בהתקפה, עם כוחות גדולים, על הבטליון השני של קולבקה, שנחשב לטוב ביותר בהגנה בשל נשקו הכבד. הבטליון התחפר על הדרך הראשית שהובילה לקודרה, קילומטר אחד בתוך היער. הקרב היה חזק מאוד. אנו, השלישית, ישבנו בהיכון. התחילו ליפול קליעים בתוך הכפר, משמע שהגרמנים כבר היו קרובים. כנראה שקולבקה התחיל לסגת. קארפיינקו חזר מהמטה והעביר דרך מפקדי המחלקות תדריך קצר. ירדנו ליער בשקט, משמאל, ובתנועה מהירה איגפנו את הגרמנים והתקרבנו אליהם עד למרחק של זריקת רימון. אף אחד לא ירה, עד שקארפיינקו נתן את הצרור הראשון.

מעטים היו הקרבות בהם השתתפתי, שהביצוע תאם את התכניות. הפעם זה דפק. ביער היתה לנו עדיפות על הגרמנים, בהסוואה ובהליכה השקטה. לאחר מספר קילומטרים של איגוף ניתנה הפקודה להתפרס ולהתקדם בשורה חזיתית. התקרבנו מאוד

לגרמנים, שעדיין לא הרגישו בנו. הם היו עסוקים בקרב עם קולבקה. ניתן האות. שמונים ושישה פה.פה.שה., הרובה האוטומטי החדיש, ו־14 מקלעים, פתחו בבת אחת באש תופת על הגרמנים. אלה הופתעו והחלו לסגת בבהלה, תוך שהם משאירים בשדה הקרב את פצועיהם והרבה הרוגים מהמטח הראשון שלנו. התחלנו לזנב בהם. יחידות של בטליון גרמני אחר שנשלח לעזרתם תפסו עמדות הגנה מול האגף שלנו והחל קרב פנים אל פנים קשה ביותר. פתאום הרגשתי מכה בכתפי הימנית. נפצעתי, עברה המחשבה במוחי. שמעתי את מירושניצקי, עם המקלע, צועק אלי "יוסק'ה, חיסלתי אותו". הצלף הגרמני חשף את עצמו כדי לירות בי, ויאשקה הכניס בו צרור. גם הגרמנים האלו נשברו והחלו לסגת. התחלנו לרדוף אחריהם. היה זה ממש ציד. בלהט הקרב התעלמתי מהפצע שזב דם, אך לא הפריע לתיפקוד היד. עד שנודע לשפינגלט שנפצעתי והוא צעק עלי שאתפנה לנקודת עזרה ראשונה. כשלא נשמעתי לו נעמד בדרכי והודיע לי כי זו פקודה.

בלית ברירה התחלתי ללכת לבד ביער, בערך לכיוון קודרה. בדרך התגלגלו גוויות של גרמנים. מאחד מהם, שנראה לי כקצין גבוה בז'נדרמריה, בעל אותות הצטיינות רבים, הורדתי מקטורן יפה וחדיש. עם כאלו, חשבתי לי, הולך קצין לנשפים ואילו זה הלך אל מותו. בדרך פגשתי במפתיע את פולקובניק וורשיגורה וקורספונדנט (כתב) "פראבדה" קורובוב, שהוצנח אלינו כדי להכין כתבה. "איפה השלישית?" שאל וורשיגורה. "ממשיכה בציד", עניתי, "תלכו לפי היריות". קורובוב ראה את המקטורן ושאל אם לא איכפת לי לתת לו את הכותפות של הקצין, ואם אפשר גם את אותות ההצטיינות. נתתי לו. בינתיים וורשיגורה שם לב לדם על שרוולי. "מה? אתה פצוע? רוץ מהר לקודרה", והראה לי את הדרך.

כשהגעתי לבית חולים השדה שלנו נודע לי שקולקה מודרי המפורסם מהשלישית נהרג מיריה בודדת שפגעה ישר במצחו. אז עוד לא ידעתי שהוא יהודי. מירושניצקי טוען בעקשנות שאותו צלף גרמני הרג את קולקה ופצע אותי, לפני שהוא חיסל אותו. הידיעה על מותו של קולקה פשטה בכל הדיוויזיה. צער ואבל השתררו בשלישית ובקרב כל ותיקי אגד קובפאק, ובמיוחד בקרב הסיירת הראשית, ששם היו לו הרבה חברים, מראשוני הקובפאקובצים.

הגרמנים לא הירפו מאתנו. השלגים החלו להפשיר, נהרות ביאלורוסיה הדרומית תפחו וחרגו ממסלולם הרגיל ויצרו זרועות מוצפות, אמנם לא עמוקות, אך לא עבירות. קובפאק פקד להרוס את כל הגשרים על הטייטיירב, שכמובן נשמרו על־ידי הגרמנים, בעזרת תושבי המקום, מומחים מדורי דורות בקשירת בולי עץ לשם השטתם במורד הנהר עד לדנייפר. ביום אחד הם הצליחו לקשור גשר צף בעבורנו וחלקם הצטרפו לחטיבת קובפאק כמחלקת "סאפיורים". בעזרתם יצאנו מהפלונטר של נחלי האכזב לקרקע יציבה יותר, בכמה מעברים ליליים, וישר צפונה. הגרמנים איבדו את עקבותינו.

הגענו לכפר ביילורוסי טיפוסי גדול, ארייביצ׳י, שמצפון לנהר פריפיאט. שם חנה המטה שלנו, השלישית, וכמעט כל הבטליון הראשון. יתר הבטליונים התמקמו בכפרים במעלה הנהר, גם בגדה הצפונית הגבוהה יותר. החוף ממולנו היה נמוך יותר ומוצף מים ונחלי אכזב. הפריפיאט רחב מאוד במקום זה. הימים עברו בנעימים, השמש האביבית חיממה ושקט שרר מסביב. ניתן היה להבין כי קובפאק ניווט אותנו לכאן לשם מנוחה לאנשים ולסוסים המותשים. זה היה מה שאנו, החיילים מהשורה, חשבנו.

בהמשך התברר כי למודיעין שלנו התגלה שהגרמנים החליטו לפתוח נתיב אספקה באוניות על הנהרות ויסלה־בוג־פריפיאט־דנייפר, כדי לחזק ולגוון את האספקה לחילותיהם בחזית המרכזית נגד הצבא האדום.

בימים האחרונים היו עוברים מעלינו אווירוני אויב קלים באיטיות ובגובה רב וסוקרים את השטח. קיבלנו פקודה להסוות את עצמנו ואת ציודנו בתוך האסמים והבתים ולא להסתובב במשך היום. ללא דאגה בילינו את הימים בקריאה, במשחקי קלפים, בשיחות בטלות ובשינה ללא סוף, כל אחד לפי טעמו. גם הידיעה כי שיירת אוניות שטה לכיווננו בין צ׳רנוביל למוזיר לא הוציאה אותנו משיגרת הבטלנות. השלישית שלנו כנראה היתה מיועדת לרזרבה, וחוץ מזה מה כבר יכלה פלוגה סובייטית, המאומנת לקרבות פנים אל פנים, לעשות לצי אוניות?

כעבור יום וחצי השתנתה התמונה. מכיוון הכפר דרובניצי שבמעלה הנהר נשמעו הדי קרב מנשק כבד, מקלעים כבדים, תותחי

45 מ"מ ועוד. לראשונה נכנס גם כלי שעדיין לא שמעתי עליו. הוא נשמע כמו תותח אבל ירה בצרורות. היה זה בוודאי מהחימוש של האוניות הגרמניות. כהרף עין עברנו לכוננות גבוהה. שמועות רדפו שמועות. אחת אמרה שבטליון מטיושצנקו לא הצליח לחסל את האוניות וחלקן עבר את המארב ומתקדם לעברנו. זו היתה הגירסה הנכונה.

בטליון מטיושצנקו פגע בחלק מהספינות, אך האוניה המובילה, חדשה לגמרי בשם "תקווה", בעלת שריון עבה למדי, התחמקה והגיעה אל מול ארייביצ'י. הפלוגות קיבלו את פניה באש תופת והוציאו מפעולה את ההגה והמנועים. כתוצאה מכך עלתה הספינה על שרטון בחוף הנגדי. הגרמנים, כפי שהתברר מפלוגה נבחרת של אס.אס., התגוננו מתוך יאוש בחמת זעם. המפקדה החליטה להביא אחד מהתותחים הכבדים שלנו, 75 מ"מ. על הפלוגה שלנו, השלישית, הוטל לתפוס עמדה מול האונייה במרחק 300־350 מטר ולשתקה זמנית באש רצופה, כדי שהתותחנים יוכלו להתקרב בדהרה לכינון ישיר ולגמור אותה סופית. המחזה היה מרהיב ונדיר. בשדה שטוח, בין ארייביצ'י לחוף, מרחק שני ק"מ, דהרה רביעיית סוסים, מהטובים שהיו בחטיבה, בדהירה פראית תחת אש מהאנייה. סמוך לחוף עשו הסוסים קשת גדולה והצוות, בחסות שריון התותח, כיוון את הירי. הסוסים שוחררו והרוכב על הזוג הראשון נעלם בכיוון הכפר. מעל ראשינו נשמעה היריה הראשונה וכעבור הפסקה קצרה עוד שתיים. האנייה החלה לבעור. הגרמנים התרוצצו בתוך האנייה כעכברים במלכודת. אחדים קפצו למים ומיד נקטלו באש הפלוגות ששכבו על גדות הנהר. אחדים מהם ניסו לשאוב מים במסטינגים מבעד לחלונות העגולים, דבר שמשך אש מיד. אחרי הלקח הזה, לא ניסו עוד הגרמנים לחדש את השיט בנתיב מים זה.

המשכנו לחנות בארייביצ'י. וורשיגורה הספיק אפילו להכִין משטח נחיתה לאווירונים לשם קבלת אספקה ומשלוח פצועים. בינתיים הבראתי מפציעתי בקודרה. הגיעו עיתונים וספרים בכריכה רכה ושוב ביליתי ימים שלמים בקריאה רעבתנית, למרות שהידיעות בעיתונים כבר לא היו רלוונטיות. ראה זה פלא. הגרמנים, אשר ידעו את מיקומנו המדוייק, לא ניסו אפילו להפציץ אותנו.

המנוחה הארוכה וחוש הביטחון הולידו לפעמים גם רעיונות נפל שאין להם ולא כלום עם מטרותינו ואפשר להגדירם כשובבות לשמה, אפילו אצל מפקדים רציניים מאד כשלנו.

מצפון־מזרח למקום הימצאנו שכנה עיירת המחוז ברגין. הוצב שם חיל מצב גרמני, שלא העז להוציא אפו מהביצורים. לנו, שלא לחמנו בעבור טריטוריה, לא היה כל אינטרס לתקוף ביצורים שלא הפריעו לנו, או לכבוש עיירות, לשם השעשוע, דבר שהיה כרוך בהכרח בקורבנות. מפקדתנו נמנעה תמיד לנהל קרבות לשמם.

כמה פלוגות מהבטליון הראשון, כולל השלישית, בשיתוף עם פלוגת פרטיזנים מאגד פיודורוב ומיילניק, שלא מזמן הגיעו לקרבתנו, קִיבלו פקודה לתקוף את ברגין ולכבשה. המבצע התחיל בלילה. בהפתעה גמורה כבשנו את פרברי היישוב. ההתקדמות למרכז העיירה נעשתה קשה יותר ויותר. לומר את האמת, גם חיילינו, שלא הבינו מה טעם בקרב הזה, לחמו ללא התלהבות. הבוקר תפס אותנו לפותים עם הגרמנים ללא סדר וללא אפשרות להתקדם או לסגת. הגרמנים הלכודים בביצורים הזעיקו את חיל האוויר לעזרה. אחרי המטס הראשון, המודיעיני, הבנו שמחכה לנו יום ארוך ומסוכן. אתנו, עם השלישית, היה פולקובניק וורשיגורה, שהיה אחראי על החלק הקובפאקובי של המבצע.

בערך בשעה 10 לפני הצהריים הופיעו שני אווירונים והתחילו לחפש מטרות להפצצה. הפסקנו את האש לחלוטין. הנצורים לא יכלו לתת להם קואורדינטות מדוייקות. היינו קרובים מדי אחד לשני. לבסוף הם ירו רקטות בסדר צבעים מסויים ישר לכיווננו. פולקובניק וורשיגורה לא התבלבל וירה בחזרה מרקטה, שהיתה במקרה אתו, באותם הצבעים ישר לעמדות הגרמנים. הטייסים כנראה התבלבלו לחלוטין והשליכו מטעניהם, חלקם עלינו וחלקם על אחיהם הנצורים והסתלקו. למרות הפחד היו החבר׳ה מאד משועשעים. לנו לא נגרם כל נזק. אחרי הצהריים שבו האווירונים וההצגה חזרה על עצמה, אלא שהפעם הפצצות נפלו הרחק מאחורינו. הם נזהרו לא לפגוע בחייליהם. כשהחשיך ניתקנו מגע וחזרנו לארייביצ׳י עם טעם מר בפה ממבצע סרק זה.

הגרמנים ריכזו סביבנו כוחות. אווירוניהם פקדו אותנו לעיתים קרובות יותר ויותר. הם הפציצו את ארייביצ׳י ושרפוה כמעט

לחלוטין. קובפאק לקח, כנראה, את זה בחשבון ואחרי הקרב עם הפלוטילה על הפריפיאט ציווה להתמקם ביערות, תוך פיזור. בשליש הראשון של חודש מאי הצמיח היער עלווה חדשה שהסתירה אותנו מאווירוני האויב.

מוזר. למה חנינו כל הזמן באותו מקום בבטלה גמורה? אולי בגלל האורח מהאדמה הגדולה, שהתארח אצלנו. כנראה היה זה איש חשוב מאד, לפי הכבוד שחלקו לו קובפאק והקומיסר. קשה היה להסתיר את האיש נשוא הפנים, שהיה לבוש בבגדים אזרחיים, ושהסתובב בין היחידות, כשהוא מסתכל עלינו בסקרנות ואינו מוציא מילה. הוסבר לנו שזה החבר דמיאן ותו לא. כעבור זמן קצר כולם ידעו שהאורח הוא דמיאן קרוטצ׳נקו, מזכיר הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית האוקראינית.

סוף סוף זזנו. ישר צפונה. נראה היה שהמפקדים שלנו מתוחים מאוד. עמדנו לחצות את מסילת הברזל קליקוביצ׳י־פינסק־ברסט ליטובסקי, מסילה חשובה מאד לגרמנים, ולנו אחד מהמעברים שכמותם עברנו בעשרות. לפעמים בקלות ולפעמים בקצת מאמץ. מספר קילומטרים לפני המסילה עצרו את הטור. בטליונים ופלוגות אחוריות עם חימוש כבד עברו אותנו. כנראה הוטל עלינו לנקוֹת את המעבר. הזמן זחל. המתיחות גברה. סוף סוף התחיל הקרב. כבר בהתחלה היה רושם שיש לנו כאן עסק עם כוחות רציניים מאד. הטור עמד בהמתנה לתזוזה מהירה, כפי שהורגלנו, אך פקודה כזו לא הגיעה. לעומת זאת הגיעה פקודה שהפלוגה השלישית שלנו והשמינית של גורלנוב יעקפו את מעבר מסילת הברזל מצד ימין ובתוך היער יחצו את המסילה. כמובן שכל מטעננו נשאר מאחור. כך הלוחמים, על נשקם הקל, עשו את האיגוף. היער הגיע כמעט עד למסילת הברזל. כחמישים מטר, ואולי יותר, לפני המסילה כרתו הגרמנים את כל העצים שהושארו על ענפיהם באי סדר על הקרקע והיוו מכשול רציני אפילו למעבר רגלי ובמיוחד בלילה חשוך. התגברנו על המכשול הזה בהדרכתו של מפקדנו קארפיינקו והעמקנו לתוך היער, כדי לצאת לבונקר שעל מעבר מסילת הברזל ולתוקפו מצפון, כלומר להפתיעם מאחור. כשהתקרבנו לדרך המובילה מצפון לבונקר נוכחנו לדעת שהמשימה אינה פשוטה. על הדרך עמד טור

משאיות עם חיילים וביניהן רכב משוריין קל. היו אלה כוחות בסדר גודל ובאיכות שלא היינו רגילים להתמודד איתם. היה ברור שהגרמנים ריכזו כוחות כדי לגמור אחת ולתמיד עם "הקולפאק" הזה. כל היתרונות היו לצידם. היתרון היחיד שעמד לרשותנו ועזר לנו תמיד להתל באויב הוא כושר התמרון שהפעם לא היה קיים. המיפקדה שלנו בעצמה נכנסה למלכודת. עמדנו יותר מדי זמן במקום אחד. מצבנו היה בכי רע. נמצאנו בתוך משולש, בינתיים לא קטן, אך סגור היטב. זרועו האחת של המשולש היא הדנייפר, השנייה — הפריפיאט שזורם לדנייפר וביחד מהווים קודקוד של משולש שנקרא בפינו "המשולש הרטוב". מצפון — הזרוע היבשתית הרחבה של המשולש — מסילת הברזל גומל־ברסט ליטובסקי, השמורה היטב. הגרמנים ניחשו שזו הדרך היחידה שלנו לצאת מהמלכודת.

כעבור כשעתיים דעך הקרב. הבנו שכוחותינו העיקריים נסוגים דרומה. אנו, פלוגת קארפיינקו, היינו תקועים מצידה הצפוני של מסילת הברזל. השמינית, בפיקודו של גורלנוב, נפרדה מאתנו מיד לאחר המעבר והעמיקה עוד יותר לתוך היער לפי תוכנית מוכתבת מראש על ידי ראש המטה בזימה. אז עוד לא ידענו לפני מה אנו עומדים. נשארנו לבד. נסוגונו למעמקי היער כדי שלא נתגלה על ידי הגרמנים. הוצבה שמירה מסביב וקארפיינקו ציווה לנוח. הוא לבטח לא נח. היו שלוש אפשרויות: לבצע את הפקודה כלשונה והמשמעות היתה איבוד לדעת, לעבור חזרה את המסילה שהיתה שמורה באותה עת גם על ידי קטר משוריין עם פלטפורמה, שעליה היו מוצבים תותחים — מסוכן מאד, הכי בטוח היה להתרחק צפונה ולחכות עד יעבור זעם. עבור מפקדנו האפשרות האחרונה לא באה בחשבון.

בטרם אור ראשון העירו אותנו מפקדי המחלקות והסבירו לנו שאנו הולכים לחצות את מסילת הברזל בחזרה דרומה לתוך "השק הרטוב", כדי לחבור לדיוויזיה שלנו. התוכנית היתה כדלהלן: עם אור ראשון מתגנבים עד להגבהה שעליה עוברת מסילת הברזל. בביאלורוסיה, בגלל הקרקע הבוצית, היא די גבוהה. נשכבים בשורה אחת, ממש על יד המסילה, ובהינתן האות על ידי קארפיינקו כולנו כאיש אחד קופצים לצידה השני של המסילה. עד שהזקיפים הגרמנים יבינו מה קורה אנו כבר נאחז ביער העבות.

לאחר כמה קילומטרים בתוך היער יצאנו לדרך והמשכנו בעקבות היחידות שלנו. כשנפגשנו השמחה במטה היתה גדולה. מפקדנו, קארפיינקו, קיבל שבחים רבים על תושייתו.

חנינו ביער ליד המטה, כרגיל. ניתן לנו יום מנוחה. רוב הבטליונים והפלוגות הכבדות נצטוו להתחפר בעמדות למקלעים הכבדים בתוך שוחות עם מעברים כ־10 ק"מ מצפון למטה בעמדה טקטית הנוחה לנו. עבודת חפירת השוחות והמעברים היתה שנואה על הפרטיזנים. הקצינים, ובראשם הקומיסר, סיירו לאורך הקו ולא ויתרו כהוא־זה.

במטה שררה פעילות קדחתנית. פלוגות שהיו ברזרבה נצטוו לנוע לפריפיאט. קובפאק והחבר דמיאן נסעו איתם. הקומיסר נשאר בקו ההגנה הצפוני. במטה נשארו בזימה, ראש המטה, וקצינים זוטרים, והשלישית שלנו להגנתם.

וראה איזה פלא. מלבד אי אילו פיצוצים מרוחקים היה שקט. המפקדה שלנו מיקשה את מעט הדרכים שהובילו אלינו במוקשים שונים שעמדו לרשותנו, וכן פוזרו מוקשי נעל ביער, אבל עוד יותר מוקשי דמה. ברגע שטנק גרמני אחד עלה על מוקש הם נעשו זהירים ורק בשעה שתיים אחר הצהריים הם הגיעו לכפר טולגביצ'י והתארגנו להתקפה על קו ההגנה שלנו. בשלוש התקפות הם ניסו לשבור את קווינו ולבסוף נסוגו עם אבידות, כנראה, לא קטנות. לעת ערב נשארה מחלקת פרשים וסיירים וכל הלילה ירו רקטות לשמיים בזמן שכל הכוחות נסוגו בכיוון הפריפיאט. עם עלות השחר נסוגונו גם אנחנו, עם שארית המטה, דרומה לפריפיאט. בהגיענו לכפר טולגוביצ'י התגלה לעינינו מראה שלא ייאמן. קובפאק, עם כמה פלוגות והסאפיורים שהצטרפו אלינו לאחרונה, הספיקו לפרק מבנה קולחוזי באורך כחצי קילומטר, שהיה בנוי מבולי עץ וששימש כמפעל לדחיסת עשב ולבנות גשר צף מבולי העץ, מחוזק במסילת ברזל מפורקת, משום מה, ועיגנו אותו בחוף הנגדי.

כשהגענו לחוף התקבלה הפקודה לחצות את הנהר בסירות דייגים קטנות, שהוכנו עבורנו ולתפוס עמדות הגנה מול הכפר טישקוב, שם חנה חיל־מצב גרמני קטן מיחידת אס.אס., כדי לתפוס את הניצולים מהכיתור. מכיוון שעד עתה הם לא ידעו מה קורה מתחת לאפם נצטווינו לשבת בשקט ולהתקיף רק כשנתגלה. אותן סירות נשלחו

חזרה ובהן הועברו פלוגות נוספות והאחיזה שלנו התרחבה והתחזקה. בד בבד התחילו להגיע דרך הגשר הרעוע הולכי רגל וסוסים, עם ובלי עגלות. הגשר אמנם התנדנד אך החזיק מעמד. אפילו שני תותחי ה־76 שלנו הועברו על ידי התותחנים.

ההמולה והצעקות העירו את חיל המצב בטישקוב והחל קרב עיקש. הגרמנים ניסו להסיג אותנו חזרה לגדת הנהר אך אנו, בעזרת ובחיפוי התותחים, עברנו להתקפה. נאחזנו בכפר ובקרב מבית לבית הדפנו אותם החוצה והם נסוגו בבהלה. הכפר טישקוב נשרף ונהרס כמעט כולו. גם לנו היו לא מעט קורבנות.

לפנות ערב נע כל אגד קובפאק מערבה. קובפאק, המנהיג רב הרעיונות והתושייה, הראה להם, לאיסטרטגים הגרמנים שהיו כל כך בטוחים בנצחונם, אצבע משולשת. בשלושה ימי תנועה מתונה הגענו לסביבות הכפרים מיקאשביצ׳י, גלושקביצ׳י וויטקוביצ׳י, מקומות שבהם הצטרפנו לאגד קובפאק חצי שנה קודם. הכפרים היו הרוסים. האוכלוסיה התפזרה ביערות הסמוכים וגרה במעין סוכות. הסביבה שרצה קבוצות פרטיזנים קטנות וגדולות יותר. אנו התרחקנו מעט וחנינו לחוף נחל קטן שאת שמו איני זוכר. לנו הוא סיפק את כל צרכינו למים — שתייה לאנשים ולבהמות, רחיצה, כביסה ואף שחייה. כבר היה די חם. בחנייה זו השיגה אותנו הפלוגה השמינית של גורלנוב שכבר דאגנו לגורלה.

באמצעות שדה התעופה של אגד הפרטיזנים סאבורוב, החונה כארבעים קילומטר מאתנו, קיבלנו אספקה מסיבית ורצופה של ציוד ותחמושת. כנראה התכוננו למסע ארוך. לאן? לאף אחד לא היה מושג וכמקובל אצלנו לא שאלנו. במשך שלושה שבועות חנינו כאן. הפלוגות הקרביות נחו ולא עשו כלום. אפילו השמירה היתה רופפת, כי זה מה שנקרא ״ארץ הפרטיזנים״ — בעומק של חמש מאות קילומטר מאחורי קווי האויב. ״ארץ״ זו נוצרה בראש וראשונה כתוצאה ממסעי קובפאק והוחזקה על ידי אגדים אחרים שבאו בעקבותיו וכן התארגנויות של מקומיים. הגרמנים לא העזו להראות פרצופם כאן.

הפעילות העיקרית היתה של המחלקות המשקיות המשלימות ציוד. בעיקר היו אלה עגלות שנאלצנו להשאיר מאחור ביציאתנו

מ"המשולש הרטוב" וחלוקת תחמושת חדשה שזרמה אלינו. וכמובן, המטה הראשי שלנו שלא נח.

אגד פרטיזנים גדול ומאורגן, כמו של קובפאק, ואפילו כל הפרטיזנים שפעלו בעורף הגרמני ביחד, והם היו רבים, לא יכלו להכריע צבא סדיר כמו שהיה לגרמנים במה שנקרא "אוסטפרונט". אך הנזק שגרמנו לקווי האספקה הארוכים של האויב, עירעור המורל של החייל הנוסע לחזית ושרכבתו מורדת מהפסים וחבריו נהרגים רחוק מהחזית, פיצוץ גשרים, שיבוש המשאבים הכלכליים של ארץ רחבת ידיים ועשירה שנכבשה, הרתעת האוכלוסיה, שניזונה מידיעות שהפיצו הגבלסים למיניהם כאילו רוסיה הוכרעה כבר ונשארו רק כנופיות בנדיטים קומוניסטים ויהודים, וכן המודיעין הצבאי והמודיעים שפעלו יומם ולילה עמוק בעורף גייסותיהם — כל אלה היוו עזרה וגורם בלתי מבוטל לצבא האדום שבאותו זמן נשא לבדו בעול העיקרי של המלחמה בהיטלר.

ב־12.6.43 זזנו סוף סוף. שמחנו לצאת מ"ארץ הפרטיזנים" מסיבה מאד פרוזאית. האוכל לא היה מספיק ובאיכות גרועה. "ארץ הפרטיזנים" השתרעה בגבול ביאלורוסיה ופולסיה — ארץ ענייה במוצרי חקלאות. אם נוסיף לכך את גודש הפרטיזנים המקומיים שחיו בחלקם על חשבון האיכרים, הרי יובן למה לא אהבנו לשהות שם.

התנועה התנהלה דרומה, ללא אירועים, אם נתעלם מכמה יריות פה ושם מכיוון הלאומנים האוקראינים. חצינו את נהר סלוץ, בפעם המי יודע כמה, ופנינו מערבה. הטריטוריה הזו היתה מוכרת לנו. כבר היינו כאן פעמיים. איזו תכלית היתה בזה? אל תשאל, המפקדים יודעים. בכפר בראסציאני פנינו דרומה ונכנסנו ליערות צומן, ממש במרחק 8 קילומטרים מעיירת הולדתי קליבן. חנינו כאן יומיים. בצהרי היום השני בחר קארפיינקו כמה לוחמים מתוך המחלקה, ביניהם אותי ואת אדוארד ודני הביאלורוסי מהכיתה הראשונה שלנו, בסך הכל שמונה אנשים, ופקד עלינו להתייצב במחלקת החבלנים שעל יד המטה הראשי. שם הוסבר לנו שאנו יוצאים למקש את מסילת הרכבת הדו־מסלולית החשובה קובל־רובנו. מקום המיקוש יהיה בין תחנות זביירוב־אליקה. היה עלינו למקש את שתי המסילות

כדי להפסיק את תנועת הרכבות, שהיתה פעילה מאד בקטע זה וכן, מה שחשוב יותר, לאפשר לדיוויזיה לחצות אותה דרומה ליד צומן ללא הפרעות. היה עלינו להישאר במקום עד 3 לפנות בוקר ובמידה והגרמנים ינסו לתקן את המסילה, לפתוח עליהם באש. יצטרפו אלינו שני חבלנים: הטטרי יאשקה אותו הכרתי מראייה בלבד ואולייניקוב — עסקן בקומסומול. היה זה בחורצ׳יק יפה תואר וורוד לחיים אשר מונה למפקד הפעולה. לאחר גמר המשימה היה עלינו לנוע דרומה ולהתאחד עם הדיוויזיה בסביבות וורקוביצה. קבוצה דומה מפלוגה אחרת נשלחה מזרחה בין קליבן לאוזרוב במשימה זהה. היער היפה והמטופח בקטע שבין לוצק־קיברצה ועד לפאתי רובנו ממש נשק למסילה. הוא מחלק את פלך ווהלין, כמו בסכין, לשני חלקים. הצפוני למסילה מיוער ואדמתו חולית ברובה, והדרומי שאדמתו שחורה דשנה ויבוליה עשירים מאד עם בוסתני פרי ומטעי לתת השייכים לצ׳כים עשירים שהובאו בימי הצארים לפתח חקלאות מודרנית. החלק הצפוני נטול יערות. נכנסנו, ללא ספק, ל״טרה אינקוגניטה״ מבחינת פעילות פרטיזנית. חציית המסילה פירושה — הולכים לגליציה.

לפנות ערב, בעוד אור, יצאנו לפאתי היער מערבית מתחנת אוליקה לתצפית. לשמאלנו היתה דרך עפר עם מבנה לבנים קטן, שעמד ממש ליד המסילה. מתוכה יצאו כמה אנשים עם פנסים דלוקים ותלו אותם בנקודות שונות. אחד הלך לכיווננו, ממש קרוב, תלה פנס וחזר. שום פטרולים או שמירה אחרת לא ניצפתה. ישבנו במקום עד שהחשיך, בתקווה שנמלא את המשימה ללא תקלות. וכך אמנם היה. כשניתנה הפקודה זחלנו לעבר המסילה, תפסנו עמדות הגנה משני צידיה וכעבור מספר דקות זחלו שני החבלנים והניחו בחצץ שני מטעני חומר נפץ במשקל 6 ק״ג כל אחד. הכניסו נפצים עם סוללות, מהם יצא חוט נחושת דקיק עטוף בבד ירוק וליפפו כמה פעמים את המסילה. הם כיסו יפה את הבור בחצץ וזהו. כל הפעולה של הטמנת המטענים לא לקחה יותר מחמש עד שבע דקות. ניתן אות ועברנו את המסילה דרומה. נכנסנו לשדה שיפון. התרחקנו כחמישים מטר וחיכינו במתח. מאחורינו, במרחק כשש מאות מטר, עמד בית איכרים בודד ומאחוריו היו פזורים בתי אכרים נוספים

במרחק מאתנו. היה ליל קיץ פאסטורלי. שקט מסביב. רק הצרצרים שרו את שיריהם המעצבנים. בבתי האיכרים כבו האורות אחד אחרי השני, כאילו על פי פקודה. הזמן זחל. נדמה היה כנצח. איה הרכבות לעזאזל? אולי הגרמנים קיבלו מידע ועיכבו את הרכבות עד שיבדקו את המסילה, ואז אנו בצרה. מאחורינו נמצא כביש לוצק־רובנו, שאותו עלינו לחצות ואנו נמצאים באמצע.

מישהו לחש "רכבת" וכמו על פי פקודה התרוממנו כולנו לגובה הקמה, בניגוד להוראות שקיבלנו. ממרחק שאותו קשה היה להעריך נראתה הילת אור ללא השיקשוק האופייני לקטר רכבת. עברו עשר דקות וההילה גדלה. זהו זה. "לשכב" — פקד אולייניקוב. תפסנו עמדות הגנה בחצי מעגל. שוב שררה אותה הרגשה של מתח, דפיקות לב, שכל כך הרבה פעמים חוויתי כששכבנו במארבים. אי אפשר להתרגל לזה. למה הרכבת נוסעת כל כך לאט. שמענו כבר את שקשוק הקטר. אור הפנס המאיר את המסילה הגיע לכיווננו. כעבור כמה רגעים ראיתי את צללית המפלצת השחורה מולנו. איפה הפיצוץ. "פישלנו", עברה המחשבה במוחי. הקטר כבר עובר את מקום המיקוש. ממש באותה שניה האיר כדור אש ענקי את הסביבה ופיצוץ מחריש אוזניים קרע את השקט ואחריו קולות ברזל מכה בברזל ושריקות משונות של ברזל מתחכך בברזל. הקולות לא נדמו מיד. הקרונות האמצעיים עוד טיפסו אחד על השני. עם תום ההמולה נשמעו צעקות בגרמנית מהקרונות האחוריים. כנראה היו כמה קרונות עם כוח אדם. כעבור זמן הגרמנים גייסו כמה עגלות מהבתים שמאחורינו וכנראה פינו פצועים.

לא נראה היה שהגרמנים ניסו לעשות משהו כדי לתקן את המצב. הקטר אמנם עמד מרוסק על המסילה, אך הקרונות שטיפסו אחד על השני חסמו את המסילה וכמה מהם נפלו לתעלה.

שכבנו בשדה השיפון כמו ארנבות. רק אוזנינו בלשו. אחרי כל רחש. התקרבה שעת האפס, המיוחלת לפינוי, והנה נשמעה רכבת המתקרבת ממערב. לא יכולנו לראות אותה, כי הקרונות והקטר הפגועים, שפניהם היו מזרחה, הסתירו את המסילה שהובילה מערבה. נראה היה לעין שהגרמנים שלחו רכבת לעזרה או לפינוי הפצועים והחיילים. להפתעתנו לא התעכבה הרכבת, לא עצרה ליד

הקטר הפגוע ועלתה על המוקש השני. לא המתנו רגע. אחד מסר לשני בלחש "מתפנים". מאושרים שמילאנו את תפקידנו על הצד הטוב ביותר, חצינו את הכביש לוצק־רובנו ופנינו דרומה.

בנסיגה לא נכנסנו לכפרים, אלא עקפנו אותם. כעבור שעת הליכה עקפנו יישוב שבקצהו עמד בית בודד. הצמא הציק לנו. התדפקנו על דלת הבית וביקשנו מים. לא התעכבנו זמן רב, כי עוד מעט עמד להפציע השחר. הייתי בין הראשונים ששתה. המשכתי להתקדם בראש קבוצה קטנה. הגענו לדרך־עפר שיוצאת מהכפר שאותו עקפנו. השדה היה גבוה מהכביש בכשני מטרים. בכמה פסיעות ריצה ירדתי לכביש ומצאתי עצמי מול שלושה גרמנים חמושים ברובים, שעמדו באמצע הדרך. הייתי מופתע. הייתי כל כך קרוב אליהם, שכבר לא יכולתי לדרוך את הנשק. תפסתי את הגרמני האמצעי ברובה והתחלתי להיאבק איתו. הרגשתי שהוא חזק ממני. באותו הרגע, שניים מחברי, שהלכו אחרי, עשו אותו הדבר לשני הגרמנים האחרים. יתר החברים שירדו מהשדה והופתעו ממראה עיניהם רצו לעזרתנו. אחד מהם, דווקא בחור מהשלישית — סאשק'ה האדום מהמחלקה השניה, איבד את העשתונות, עקף אותנו וירה צרור בגבם של הגרמנים. הוא הרג את שלושת הגרמנים ופצע את שלושתנו. אני קיבלתי חמישה כדורים ביד שמאל מעל למרפק. יאשה הטטרי, החבלן נמוך הקומה, קיבל כדור אחד בראש. דנק'ה הביאלורוסי חטף כמה כדורים ברגל וזו נשברה. החברים התחילו מיד לטפל בנו, הפצועים. בי טיפל אולייניקוב מפקד הפעולה. כשהוא החל לחתוך את שרוולי עם עשרת החורים הוא פלט "יוסק'ה (בצרוף קללה גסה שאיני יכול לחזור עליה) הלכה לך היד". קשרו לי איך שהוא את היד. חובש לא היה בינינו. חומרי חבישה סטריליים דווקא היו. תלו לי את היד על הצוואר. את דני ואת יאשה סחבו החבר'ה על הגב. אני הלכתי ברגל כשאדוארד לצידי ודואג לי. במצב זה לא יכולנו להמשיך לצעוד זמן רב והוחלט להיכנס לכפר הראשון שיזדמן לנו ולגייס שתי עגלות. למרות שהשעה היתה כבר כמעט שש בבוקר, לא נראתה נפש חיה בכפר. התושבים, שבוודאי שמעו את הפיצוצים, הסתגרו בבתיהם היפים והגדולים מאד, שלא היו אופייניים לכפר אוקראיני. אדוארד התדפק על דלת אחד הבתים פעם ופעמיים

ולא נענה. כתשובה הכניס צרור בזוית משקוף הלבנים. כדורים כאלו אינם חודרים אך מפחידים מאד. מיד שמענו קול גברי ״אני פותח״. הוסבר לו שאנו צריכים עגלה עם סוסים טובים ושלא יאונה לו ולרכושו כל רע. הסברנו לו שאנחנו ממהרים. בינתיים גוייסה עוד עגלה. התיישבנו עליהן. הסוסים היו גדולים ומפוטמים. פתחנו בדהרה באמצע היום בכיוון העיירה וורקוביץ׳י. העגלונים סיפרו שהם צ׳כים והיו מאד ידידותיים. הרגשנו, ללא מילים, שיש להם סימפטיה לרוסים. להם כמעט ולא היה חלק ברציחות שהתנהלו בין הכנופיות האוקראיניות ליישובים הפולניים. הם שנאו את הגרמנים על מה שעוללו למולדתם צ׳כוסלובקיה. בדרך עלינו על עקבות יחידתנו ולא היה לנו יותר צורך במפות. בדרכי עפר שעליהן עוברות כחמש מאות עגלות בבת אחת, נשארים עקבות שאינם נמחים מיד. בשעות לפני הצהריים הגענו לדיוויזיה והופנינו מיד לבית־חולים שדה. הסתבר שפציעתי אינה כה קשה כפי שסברתי תחילה. רק כדור אחד פילח את ידי השמאלית ועבר את שורש השריר הגדול שמעל למרפק, תוך פגיעה לא קשה בעצם. שני כדורים נוספים פגעו פגיעות לא עמוקות, מתחת למרפק. שני כדורים אחרים נכנסו ויצאו דרך השרוול. נשארתי בבית־החולים הנייד שלנו. התהלכתי חופשי ובזמן התנועה ישבתי ליד העגלון. את נשקי שמרתי אתי. חברי מהשלישית, בעיקר זיסיה חייצ׳וק ואדוארד, ביקרו אותי ופינקו אותי בדברי אוכל. התנועה התנהלה בקצב רצחני. היה עלינו לעבור במהירות את המישור חסר היערות, מקום שבו היינו חשופים לחיל האוויר הגרמני, אויבנו המסוכן ביותר שנגדו היינו חסרי אונים.

לא היו לנו עוד פצועים רבים, וכך זכינו לטיפול מסור מהרופאים והאחיות. מצבם של שני חברי היה גרוע יותר. שניהם היו זקוקים לניתוחים. פצועים כאלו נשלחו מהר מביאלורוסיה ״לאדמה הגדולה״. היתה לי הרגשה שבית־חולים השדה היווה בעיני הפיקוד מעמסה, במיוחד במשימה שעמדה לפנינו. כמובן מבלי לדעת, עדיין, מהי.

אי־שם בין שומסק לקשמיניץ נכנסנו לשטח מיוער והתמקמנו לכמה ימי מנוחה. שוב זזנו ישר דרומה. כעבור יום החל לרדת גשם טורדני ודרכי העפר המכוסות באדמה השחורה הפכו קשות

למעבר לסוסים ולבני האדם שבוססו בבוץ. התנועה היתה איטית ואנו לא עמדנו בלוח הזמנים. בלית ברירה נעצרה השיירה במקום לא מתוכנן, ביער לא גדול, מזרחית לעיירת המחוז סקלט, במרחק כשלושה קילומטרים. אנחנו, בית החולים הנייד, התמקמנו מייד קרוב לשדה שיפון שהשתרע מערבה. אז לא ידעתי שאנו כל כך קרובים לעיירת מחוז שלבטח נמצא בה חיל מצב גרמני כלשהו ועוזריו האוקראינים.

הגשם פסק ואפילו השמש הראתה פניה מבין העננים. רק פה ושם הניעה הרוח את העלים ואלה המשיכו להרטיב מעט את האנשים שחיפשו מקום לייבש את בגדיהם. הבוקר עבר בנעימים וקיווינו בערב לצאת מהחנייה המיקרית הזו ללא תקלות. "אל תהלל את היום עד הערב", אומר פתגם רוסי. בשעה שתיים החלו יריות פזורות לעברנו מכיוון סקלט שמעבר לשדה השיפון. האש היתה גבוהה מדי ולא הזיקה לנו, ששכנו בבית־החולים. האחיות הרגיעו אותנו: "שמענו שהשלישית והסיירים, בפיקודם של קארפיינקו ולאנקין, נשלחו נגדם והכוחות הגרמניים כנראה לא רציניים". ובאמת, כעבור זמן מה נשמעו קולות קרב שהתנהל בסגנון קארפיינקי אופייני — היתה זו מכת אש ראשונה מכל הכלים ואחר כך נורו יריות בודדות למטרות ספציפיות. לבי היה עם השלישית שלי. למרות שהייתי פצוע, הרגשתי שלא בנוח שאני לא איתם. היריות עלינו פסקו מיד. הגרמנים ועוזריהם האוקראינים נסוגו בבהלה לתוך העיירה, בהשאירם לא מעט הרוגים. קארפיינקו, בלהט הקרב, חדר לעיירה וכבש את סקלט. החבר׳ה מהשלישית פשטו על העיירה העשירה שהיתה מלאת מחסנים גרמניים מלאים סוכר ושימורים למיניהם, בשר ועוד. היו שם מחסני בגדים צבאיים ואזרחיים, והכי חשוב — חיילי השלישית גילו ראשונים מרתף גדול ובו משקאות חריפים מכל הסוגים. מי שחטף חטף. הדבר נודע לקארפיינקו, שהגיע בריצה וגירש את הבוזזים בצעקה "לכו או שאני יורה" וכולם ידעו שהוא לא מתלוצץ. בכמה יריות מהשמייסר שלו הוא פוצץ כמות מספקת של מיכלים והדליק אותם בגפרור. לגבי יתר פרטי השלל לא היתה לו כל הסתייגות. תפוס כפי יכולתך.

אחרי הקרב הגיע אלי חייצ׳וק ועוד כמה חברים ממחלקתי והביאו לי מתנות משלל הקרב. חייצ׳וק הביא לי זוג מגפיים חדשים לגמרי

מעור משובח, שהיו תפורים בסגנון פולני־אוקראיני. המגף הגרמני היה שנוא עלינו בגלל הקשת השטוחה. זכיתי במתנה יקרה זו משום שהייתי היחיד במחלקה שמידת רגלו היתה 40. אדוארד הביא לי "פיז'ק" כחול מצמר טוב שגם הוא התאים לגודלי, שהרי עדיין התהלכתי ב"בוכובקה", שהחלפתי עם הטייס קולקה בפרנץ הגרמני שלי, שלדעתי אמור היה לעשות רושם על חבריו הטייסים שאינם באים במגע פיזי עם הגרמנים, אשר שרוולו השמאלי נקרע מהיריות מעל למרפק ונחתך לגמרי על ידי החובשים. בינתיים היה המרפק חבוש ותלוי על הצוואר, אבל איך אני איראה כשאבריא? כשכולם התפזרו סיפר לי חייצ'וק נרגש, איך בזמן הקרב הוא ועוד כמה חיילים מפלוגתנו נתקלו בתוך העיר במתחם מגודר בחוטי תיל וקונצרטינות. במחשבה ראשונה הם חשבו שזה מתקן צבאי כלשהו והמטירו עליו קצת אש. כשלא נענו הם פרצו את השער ומיד התברר שזה מחנה ריכוז של בעלי מקצוע יהודים.

היהודים, מנותקים מהעולם, חשבו שכבר הגיעה הגאולה. "הם חשבו שאנחנו הצבא האדום", סיפר חייצ'וק, "הם חיבקו אותנו ואותי במיוחד לאחר שהזדהיתי כיהודי כמותם. הם לא נראו תשושים מרעב. דיברו רוסית מתוקנת וכולם ידעו את השפה האוקראינית. הסברנו להם מי אנחנו. כשהחבר'ה, שגילו בהם עניין מועט, הסתלקו, אמרתי להם שאני חייל פשוט ואין לי סמכות להבטיח להם שום דבר. אמרתי להם ביידיש שלפי דעתי לצעירים וללא כל כך צעירים שמרגישים שכוחם במותניהם כדאי לצאת ליער. יעצתי להם להצטייד במזון לכמה ימים וללכת בעקבותינו כי אנחנו לא נישאר פה ובערב נזוז הלאה". כמה מהם הגיעו ליער עם רובים שהגרמנים והאוקראינים נטשו.

לחניה הבאה, לחוף הנהר זברוץ, הגענו ללא מאמץ מיוחד בשבילנו, המאומנים במסעות ליליים. רוב היהודים המשוחררים ממחנה הריכוז לא הגיעו בעיקבותינו. לרבים מהם היו תקוות להסתתר אצל האיכרים, שהיו מיודדים אתם לפני המלחמה. אחרים היו מאוכזבים מהיחס הלא ידידותי שנתקלו בו, מחלק קטן אמנם, משונאי יהודים שזילזלו בהם, והחליטו להשאר ביערות בסביבתם המוכרת. אלו שהגיעו בעקבותינו, בערך מאה איש וביניהם כמה בחורות, עברו את המבחן הראשון בכבוד.

מקובל היה ביחידתנו 00117, או כפי שנקראנו בינינו "הקובפאקובצים", שכל קבוצה, אפילו חמושה ומאומנת, שמצטרפת אלינו, מתפרקת ממסגרתה ואנשיה מצורפים לפלוגות ולבטליונים הקיימים כיחידים, להתאקלמות ולאימונים. לרוב, בהתחלה, לא פעלו כלוחמים מהשורה, אלא מילאו בינתיים, תפקידי שרות כמו עגלונים, עוזרי טבחים, שומרי העדר, נושאי תחמושת וכו'. לא מעטים העבירו את כל זמן שירותם בתפקידים אלו.

למחרת הגעתנו לחנייה, לגדות הנהר זברוץ, בא אלי מפקד מחלקתי, ניקולאי איבנוביץ' אויגנטייב המכונה שפינגלט, ובטון לא בטוח, כשעיניו נעוצות בקרקע, אמר לי "יוסק'ה, קיבלתי פקודה שעליך לעזוב את הפלוגה השלישית ולהצטרף לפלוגה היהודית". הוכיתי בהלם. "מה זהז?" הודעתי לשפינגלט שזו פקודה לא חוקית ואני אמלא אותה רק כשיארגנו פלוגות אוזבקיות, גרוזיניות, ביאלורוסיות וכו'. הוא הסתובב מבלי להוציא הגה והסתלק. כשהלך ניגשו אלי חברי מהכיתה ואמרו: "יוסק'ה, זו בושה. אל תלך. לא יעשו לך כלום". הייתי נסער עד עומק נשמתי. "הייתכן כדבר הזה?" בתמימותי החלטתי ללכת למפקד, לקובפאק, ולדרוש צדק. התלבשתי במדי, חמוש בנשקי, ושמתי פני למטה הראשי, שהיה קרוב לפלוגה השלישית. כשהתקרבתי לפתח האוהל נתקלתי בקומיסר רודנייב. "תרשו לפנות אליכם חבר קומיסר האגד". "בבקשה, באיזה עניין?" ."בעניין ייסוד הפלוגה היהודית", עניתי, ורציתי להמשיך ולומר את שאמרתי לשפינגלט. הוא קטע אותי בכעס: "אחורה פנה. צעד ליחידתך". יצאתי כמי ששפכו עליו דלי שופכין. זו היתה הפעם היחידה שדיברתי עם רודנייב. חזרתי לפלוגתי השלישית וסירבתי לפקודה המפלה בהסכמתו האילמת של מפקדי. כעבור זמן קצר חזרו לפלוגותיהם, בהסכמת מפקדיהם, חייצ'וק, שצ'רבטה, קיפר, חייקה, גאלפנד ואחרים.

הפלוגה היהודית קצרת הימים, שקיבלה את הכינוי מס' 7, נדונה לכישלון מראש. לקיבוץ אנשים לא מאומנים בתנאים הקשים בהם לחמנו בעת ההיא תחת פיקודם של חיילים פשוטים שמונו להם כמפקדים וחזרו להיות חיילים פשוטים לאחר האפיזודה הטראגית, לא יכולה היתה להיות תוצאה אחרת. לדעתי, הוגה רעיון הפלוגה

היהודית היה הקומיסר רודנייב, וזאת בניגוד למקובל בדיוויזיה שלנו ולנורמות שהיו מקובלות באותם ימים בצבא האדום ובמפלגה הקומוניסטית. אין זה מקרה שההיסטוריונים של חטיבתנו כמו קובפאק, וורשיגורה, וויצייכוביץ, בקרדזה וטיטיוצנקו אינם מזכירים את פלוגה 7 אף לא במילה. מכל הפלוגה ה־7 שמנתה כ־80 — 90 איש, שישה אנשים שמוצאם מזופיובקה חזרו מהקרפטים.

סוף דבר

עד כאן זכרונותיו של אבינו, כפי שהשאיר אותם בכתובים. הוא לא הספיק לכתוב על הנסיבות שהובילו את החטיבה ולא על המסע בקרפטים.

אבינו נפטר ב־16.3.1993, ולא הספיק להשלים את משימתו.

אריאלה גורנשטיין

סבא שלי

סַבָּא שֶׁלִּי הוּא הֲכִי מִכָּל הַסַּבִּים
הוּא בָּנָה לָנוּ לוּל וּבוֹ תַּרְנְגוֹלוֹת
וְכָל בֹּקֶר הָיִינוּ אוֹכְלִים בֵּיצִים טְרִיּוֹת.
הוּא בָּנָה לְיָאִיר בֵּית טַרְזָן עַל הָעֵצִים
וְאֵלָיו עִם סֻלָּם חֲבָלִים מְטַפְּסִים.
וּלְאֵיזֶה נֶכֶד סַבָּא הִתְקִין נַדְנֵדָה?
רַק לִי וּלְיָאִיר נַדְנֵדוֹת בַּגִּנָּה.
הַאִם לְמִישֶׁהוּ סַבָּא קָשַׁר חֶבֶל טַרְזָן עַל עָנָף
וְאִלּוּ הָיִיתָ קוֹפֵץ עָלָיו הָיִיתָ עָף? לְאַף אֶחָד.
וְאֵיזֶה סַבָּא קָם כָּל שַׁבָּת מֻקְדָּם לָקַחַת אוֹתָנוּ אֵלָיו?
וּלְאֵיזֶה סַבָּא יֵשׁ תָּמִיד פְּנַאי אִתָּנוּ לְהִתְוַכֵּחַ בְּשִׂיחָה מַעֲמִיקָה?
לְהִשְׁתּוֹבֵב אִתָּנוּ כְּאִלּוּ הוּא עַצְמוֹ יֶלֶד קָטָן?
וְכָל זֶה בִּגְלַל שֶׁסַּבָּא שֶׁלִּי הוּא הֲכִי נֶחְמָד
וְסַבָּא שֶׁלִּי הוּא מְאֹד מְיֻחָד.

שלומית

מקורות

ס.א. קובפאק: מפוטיבל עד קרפט (1945).
פ. ורשיגורה: אנשים בעלי מצפון נקי (1948).
ס.ו. רודנייב: המסע האגדי (1967).

תשנ״ד
1994

תל-אביב, רח׳ בר־כוכבא 29
טל: 5283648

סדר ולוחות: ״סדר־צלם — כל־סדר״ ת״א
דפוס: בני שאול